

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 47ος • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 261 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ 2024 • ΤΕΒΕΤ – ΣΙΒΑΝ 5784

Αντιστοιχίες...

Του ΔΑΥΙΔ ΣΑΛΤΙΕΛ

Η ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΤΕΥΧΟΥΣ για το πρώτο εξάμηνο του 2024 βρίσκει τον πόλεμο Χαμάς - Ισραήλ στον ένατο μήνα και τις επιπτώσεις του να επηρεάζουν όλον τον κόσμο.

ΘΡΗΝΟΣ ΚΑΙ ΠΟΝΟΣ στο Ισραήλ, με 120 ομήρους να κρατούνται από τη τρομοκρατική οργάνωση Χαμάς στα έγκατα της Γάζας και εκατοντάδες Ισραηλινούς στρατιώτες νεκρούς, σε συνέχεια της σφαγής 1.200 Ισραηλινών αμάχων από τη Χαμάς, στις 7.10.23.

ΘΡΗΝΟΣ ΚΑΙ ΠΟΝΟΣ στη Γάζα, με τον παλαιστινιακό λαό να αποτελεί την απάνθρωπη ανθρωπινή ασπίδα της Χαμάς, γεγονός που εκτοξεύει ακόμη περισσότερο τον αριθμό των νεκρών από την Ισραηλινή επιχείρηση, η οποία -όπως έχει εξ αρχής δηλώσει το Ισραήλ- δεν θα σταματήσει εάν δεν εξαρθρωθεί εντελώς η τρομοκρατία που απειλεί την ύπαρξή του.

ΑΝΑΒΡΑΣΜΟΣ ΣΤΟ ΙΣΡΑΗΛ, που η κοινωνία του –με τις βαθιά ριζωμένες δημοκρατικές αξίες– διαδηλώνει και κρίνει ακούραστα και ασταμάτητα τις επιλογές της πολιτικής του ηγεσίας ζητώντας την απελευθέρωση των ομήρων.

ΑΝΑΒΡΑΣΜΟΣ ΣΤΗ ΓΑΖΑ που η κοινωνία της –με το βαθιά ριζωμένο δηλητήριο του ‘από το ποτάμι στη θάλασσα’– συνδέεται με την Χαμάς με δεσμούς ομηρίας αλλά στη διαστροφική σχέση του συνδρόμου της Στοκχόλμης ή της μαφιόζικης ‘ομερτά’.

ΑΝΑΒΡΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΔΥΤΙΚΟ ΚΟΣΜΟ, με τα αντισημιτικά επεισόδια να έχουν αυξηθεί κατακόρυφα και τις φιλοπαλαιστινιακές πορείες να μετατρέπονται σε εκκολαπτήρια μίσους και απειλητικό κύμα φανατισμού κατά των Εβραίων και του Ισραήλ.

ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΠΑΡΑΛΟΓΟΥ του ‘blame game’ είναι χρήσιμο να ξαναγυρίσουμε στην αρχή και να αναζητήσουμε τους υποκινητές, τους δράστες

και τους πραγματικούς υπαίτιους της κατάστασης στη Γάζα και του δράματος που ζουν οι άμαχοι κάτοικοί της. Και να τους ονοματίσουμε...

ΕΝΝΕΑ ΜΗΝΕΣ... Τόσο χρόνο μετά, τόσα θύματα μετά, είναι ανάγκη **να γυρίσουμε πίσω στην αρχή για να κατανοήσουμε.**

ΝΑ ΓΥΡΙΣΟΥΜΕ ΣΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ της 6^{ης} Οκτωβρίου 2023, στο φεστιβάλ Νόβα για την ειρήνη, και στη βάνουση επίθεση της Χαμάς της 7^{ης} Οκτωβρίου εναντίον νέων που χόρευαν και χωριών που γιόρταζαν. Είναι η στιγμή να αναρωτηθούμε πού στόχευε η Χαμάς με την αιμοδιψή επίθεση που σφάγιασε εν ψυχρώ 1.200 Ισραηλινούς. Ο βάρβαρος τρόπος, το μέγεθος και η έκταση της επίθεσης, οι σφαγές και οι βιασμοί, η «διαφήμιση» από τους περήφανους δράστες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ... όλα αυτά -κι ακόμα περισσότερα που κρύβονταν πίσω απ’ αυτά- φανταζόταν η Χαμάς ότι θα έμεναν αναπάντητα από το Ισραήλ;

ΜΕ ΤΗ ΣΦΑΓΗ της 7^{ης} Οκτωβρίου –όποια κι αν ήταν η πρόθεση ή οι στόχοι της- η Χαμάς τελικά κατάφερε να τορπιλίσει τις ελπίδες για ειρήνη. Δεν το ήξερε;

ΣΗΜΕΡΑ οι διαπραγματεύσεις βάζουν στο τραπέζι όχι τη λύση των δύο κρατών αλλά την κατάπαυση του πυρός (για λίγες ημέρες ή για πολλές) έναντι Ισραηλινών ομήρων (ζωντανών ή νεκρών), την απελευθέρωση 1 Ισραηλινού προς 30 Παλαιστινίους κρατούμενους στις φυλακές του Ισραήλ.

ΕΝΝΕΑ ΜΗΝΕΣ... Ας δούμε τί αποκάλυψε στον κόσμο η Ισραηλινή επιχείρηση στη Γάζα:

– Μια ολόκληρη υπόγεια πόλη κάτω απ’ την πόλη, μια γιγάντια υλικοτεχνική υποδομή με στόχο τις επιδρομές κατά του Ισραήλ και την εξαφάνισή του από τον χάρτη.

Συνέχεια στη σελ. 47

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Τα γραμματόσημα της σειράς «Συναγωγές της Ελλάδας» που κυκλοφόρησαν στις 18.4.2024.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ
ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΗΜΩΝ
«ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ»

Η αναμνηστική σειρά γραμματοσήμων ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ παρουσιάστηκε σε εκδήλωση που διοργάνωσαν τα ΕΛΤΑ και το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, στην Παλαιά Βουλή, στις 18 Απριλίου 2024, πρώτη ημέρα κυκλοφορίας των γραμματοσήμων.

Στα έξι γραμματοσήματα της σειράς απεικονίζονται οι ιστορικές συναγωγές της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης, της Λάρισας, των Τρικάλων, των Ιωαννίνων και της Ρόδου, ενώ στους δύο φακέλους απεικονίζονται οι Συναγωγές της Κέρκυρας και των Χανίων.

Μέσα από αυτήν την αφιερωματική σειρά γραμματοσήμων, με την οποία τα ΕΛΤΑ τιμούν τον Ελληνικό Εβραϊσμό και την μακραίωνα ιστορία του, αναδεικνύεται διεθνώς ο πολιτισμικός πλούτος, η περίτεχνη αρχιτεκτονική, η θρησκευτική παράδοση των Ελλήνων Εβραίων.

Κατά την εκδήλωση χαιρετισμούς απηύθυναν ο Πρόεδρος του ΚΙΣΕ Δαβίδ Σαλιτιέλ και ο Πρόεδρος των ΕΛΤΑ Δανιήλ Μπεναρδούτ.

«Το γραμματοσήμο δεν είναι απλώς ένα γραμμάτιο προπληρωμής της αποστολής αλληλογραφίας. Είναι φορέας πολιτισμού και έχει τον δικό του κοινωνικό ρόλο στη διάδοση κείμενων μηνυμάτων», είπε χαρακτηριστικά ο Πρόεδρος του ΚΙΣΕ, συμπληρώνοντας ότι «τα εξαιρετικά καλαίσθητα γραμματοσήματα των Συναγωγών

Το γραμματοσήμο δεν είναι απλώς ένα γραμμάτιο προπληρωμής της αποστολής αλληλογραφίας. Είναι φορέας πολιτισμού και έχει τον δικό του κοινωνικό ρόλο στη διάδοση κείμενων μηνυμάτων

ΔΑΥΙΔ ΣΑΛΙΤΙΕΛ
Πρόεδρος του ΚΙΣΕ

Με την έκδοση αυτών των γραμματοσήμων τιμούμε μια πολιτιστική και πολιτισμική κληρονομιά, που διέτρεξε αιώνες, γενιές, όνειρα, βήματα προς το μέλλον, και παράλληλα διατήρησε ατόφιο και ζωντανό το αποτύπωμα μιας παλαιάς, ιερής παράδοσης

ΔΑΝΙΗΛ ΜΠΕΝΑΡΔΟΥΤ
Πρόεδρος των ΕΛΤΑ

παρουσιάζουν την πλούσια θρησκευτική παράδοση των Ελλήνων Εβραίων, δίνοντας στοιχεία τόσο από την σεφαραδίτικη όσο και από την ρωμανιώτικη παράδοση». «Περίτεχνες συναγωγικές λεπτομέρειες, η προσθήκη της γραφής στα εβραϊκά, το Άστρο του Δαβίδ, όλα τα στοιχεία των γραμματοσήμων μαρτυρούν μια απαράμιλλη καλλιτεχνική δουλειά. Παράλληλα αντικατοπτρίζουν την ιστορία των Εβραίων, που στον ελλαδικό χώρο συνυφαίνεται με εκείνη των Ελλήνων για περισσότερα από 2.300 χρόνια», επεσήμανε ο κ. Σαλιτιέλ.

Ο Πρόεδρος των ΕΛΤΑ Δανιήλ Μπεναρδούτ στην προσφώνησή του τόνισε, μεταξύ άλλων, τον ρόλο της Συναγωγής ως σταθερού σημείου αναφοράς της εβραϊκής κουλτούρας και ζωής στο διάβα των αιώνων, ως συμβόλου πίστης και ταυτότητας. «Με την έκδοση αυτών των γραμματοσήμων τιμούμε μια πολιτιστική και πολιτισμική κληρονομιά, που διέτρεξε αιώνες, γενιές, όνειρα, βήματα προς το μέλλον, και παράλληλα διατήρησε ατόφιο και ζωντανό το αποτύπωμα μιας παλαιάς, ιερής παράδοσης», είπε χαρακτηριστικά ο κ. Μπεναρδούτ. (Το πλήρες κείμενο της ομιλίας του δημοσιεύεται παρακάτω).

Ακολούθησε η προβολή του βίντεο που ετοίμασαν τα ΕΛΤΑ για την εκδήλωση, με αναφορά όχι μόνο στις Συναγωγές των γραμματοσήμων αλλά και σε άλλες ιστορικές Συναγωγές ανά την Ελλάδα. Χαρακτηριστική και

Επίσημοι στην παρουσίαση των γραμματοσήμων. Από αριστερά: ο Γ.Γ. Θρησκευμάτων Γ. Καλαντζής, ο CEO του Υπερταμείου Γ. Δημητριάδης, ο Υπουργός Υγείας Α. Γεωργιάδης, ο Πρόεδρος ΚΙΣΕ Δ. Σαλιτέλ, ο Πρόεδρος των ΕΛΤΑ Δ. Μπεναρδούτ και ο CEO των ΕΛΤΑ Γρ. Σκλήκας.

η μουσική επένδυση το βίντεο που περιελάμβανε τη Ρωμανιώτικη, δίγλωσση (ελληνικά και εβραϊκά) προσευχή «Adonai ata yadata», σε ερμηνεία της σοπράνο Μαριάντζελας Χατζησταματίου και του μουσικού συνόλου Pellegrinaggio al levante.

Στη συνέχεια μίλησε η δημιουργός των γραμματοσήμων, Δρ. Μυρσίνη Βαρδοπούλου, ζωγράφος και χαράκτρια, η οποία αναφέρθηκε στην πορεία του σχεδιασμού των γραμματοσήμων αλλά και στην προσωπική της περιήγηση στην ελληνοεβραϊκή παράδοση, που καλλιέργησε την καλλιτεχνική της έκφραση στα γραμματόσημα. Η ζωγράφος ολοκλή-

ρωσε την ομιλία της -η οποία δημοσιεύεται ολόκληρη σε άλλη σελίδα- με την ευχή «ο σεβασμός στην ιστορία της εβραϊκής κοινότητας να ξεκινήσει σήμερα το ταξίδι του ως μήνυμα αυτής της έκδοσης».

Τις «Συναγωγές της Ελλάδας στο πέρασμα των αιώνων» παρουσίασε η διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, αρχαιολόγος, Ζανέτ Μπαττίνου. Με παράλληλη προβολή φωτογραφιών, η διευθύντρια του ΕΜΕ έδωσε συνοπτικές λεπτομέρειες από τη λειτουργία, τη σημασία, την αρχιτεκτονική, τα συναγωγικά αντικείμενα και τα ιερά βιβλία, ταξιδεύοντας το κοινό στον πλούτο της εβραϊκής ιστο-

ρίας και των Συναγωγών ανά την Ελλάδα, από τη Θράκη, την Ήπειρο, μέχρι την Κρήτη. Η εισαγωγή της κας Μπαττίνου δημοσιεύεται σε άλλη σελίδα αυτού του αφιερώματος.

Η εκδήλωση ολοκληρώθηκε με ένα εβραϊκό τραγούδι που ερμήνευσε η σοπράνο Μαριάντζελα Χατζησταματίου.

Στην παρουσίαση των γραμματοσήμων παρέστησαν ο Υπουργός Υγείας Αδωνις Γεωργιάδης, ο Γ.Γ. Θρησκευμάτων Γιώργος Καλαντζής, η κοινοβουλευτική εκπρόσωπος της Ν.Δ. Ζωή Ράπτη, ο βουλευτής της Ν.Δ. Βασίλης Οικονόμου, η πρέσβης Χρυσούλα Αλειφέρη Ειδική Απεσταλμένη του Υπουργείου Εξωτερικών για την καταπολέμηση του Αντισημιτισμού, ο Διευθύνων Σύμβουλος του Υπερταμείου Γρηγόρης Δημητριάδης, ο Διευθύνων Σύμβουλος των ΕΛΤΑ Γρηγόρης Σκλήκας, ο Ραββίνος Αθηνών Γκαμπριέλ Νεγρίν, πρόεδροι και εκπρόσωποι των Εβραϊκών Κοινοτήτων και Οργανισμών, φιλοτελιστές και πλήθος κόσμου.

Ο ΦΙΛΟΤΕΛΙΣΜΟΣ ΑΠΟΤΥΠΩΝΕΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Συναγωγές: Το κέντρο της εβραϊκής κουλτούρας στα γραμματόσημα των ΕΛΤΑ

Του ΔΑΝΙΗΛ ΜΠΕΝΑΔΡΟΥΤ

Ο θεμέλιος λίθος της εβραϊκής κουλτούρας στον εικοστό πρώτο αιώνα είναι η προσήλωση στις πολιτισμικές και θρησκευτικές αξίες τις οποίες η Διασπορά κλήθηκε να προασπίσει εδώ και

χιλιάδες χρόνια.

Τούτες οι αξίες -η μνήμη της Ιστορίας, ο σεβασμός απέναντι στις θυσίες των προγόνων, η ακλόνητη συσπείρωση, και φυσικά ο αδιάλειπτος ρόλος της ιουδαϊκής πίστης –είναι που διατήρησαν ζωντανή την εβραϊκή ταυτότητα στα μήκη και πλάτη της Γης, σε καιρούς δύσκολους, σε καιρούς αβέβαιους, σε καιρούς μικρών, μεγάλων και ολέθριων δοκιμασιών.

Αυτό ακριβώς κατάφερε ανά τους αιώνες και η εβραϊκή κοι-

Από δεξιά: Ο Πρόεδρος των ΕΛΤΑ Δ. Μπεναρδούτ, η βουλευτής Ζ. Ράπτη, ο Υπουργός Υγείας Α. Γεωργιάδης, ο Αντιπρόεδρος ΚΙΣΣΕ Δρ. Μ. Αλχανάτης, ο Πρόεδρος ΚΙΣΣΕ Δ. Σαλιέλ, ο βουλευτής Β. Οικονόμου και ο Πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Λάρισας Μ. Μανούσχα.

νότητα της Ελλάδας. Κατάφερε να ενσωματωθεί στην κοινωνία, να συνυπάρξει αρμονικά, να διαδραματίσει ρόλους σημαντικούς, να διακριθεί... Δίχως να χάσει την υπόστασή της, δίχως να εγκαταλείψει το πολιτισμικό της ίχνος.

Ο Εβραίος παρέμεινε Εβραίος, και ο Εβραίος Έλληνας είναι το ίδιο Έλληνας όσο και ο Χριστιανός Έλληνας. Μας συνδέει όλους η πατρίδα: η Ελλάδα μας.

Οι Συναγωγές, το πιο γνωστό και ιερό μέρος της εβραϊκής κουλτούρας, είναι ο τόπος λατρείας της ιουδαϊκής θρησκείας.

Από τα βάθη της Ιστορίας, από την αρχαιότητα ακόμα, σε ό,τι αφορά τους ρωμανιώτες Εβραίους, και φυσικά αργότερα από την εποχή της μεγάλης μαζικής εγκατάστασης Σεφαραδιτών Εβραίων στη χώρα μας, τον 14^ο και 15^ο αιώνα, τότε που το μεγάλο κύμα κατέφτασε από την Πορτογαλία, την Ισπανία και τη Σικελία, οι Συναγωγές έγιναν το σταθερό σημείο αναφοράς της εβραϊκής κουλτούρας, το κατεξοχήν σύμβολο του Εβραϊσμού της Διασποράς.

Τούτο το σύμβολο πίστης και ταυτότητας τιμούμε σήμερα με την έκδοση αυτών των γραμματοσήμων.

Τιμούμε μια πολιτιστική και πολιτισμική κληρονομιά, που διέτρεξε αιώνες, γενιές, όνειρα, βήματα προς το μέλλον, και παράλληλα διατήρησε ατόφιο και ζωντανό το αποτύπωμα μιας παλαιάς, ιερής παράδοσης.

Τα Ελληνικά Ταχυδρομεία, εδώ και δύο αιώνες σχεδόν, υπηρετούν κάτι πολύ παραπάνω από το ταχυδρομικό λειτουργήμα: διαδραματίζουν ρόλους κοινωνικούς και πολιτισμικούς, και μέσα από τον φι-

λοτελισμό, αποτυπώνουν την ίδια την Ιστορία, καταγράφοντας τον σφυγμό του Ελληνικού Ταξιδιού μέσα στα χρόνια. Ήρθε λοιπόν η στιγμή να παραδώσουν στο κοινό, και στις επόμενες γενιές, αυτή τη σημαντική σειρά, η οποία, όχι μόνο απεικονίζει, αλλά συμβολίζει τη διατήρηση της εβραϊκής ιστορικής μνήμης και του εβραϊκού πολιτισμού.

Και με αφορμή τη σημερινή ημέρα, δεν θα μπορούσα να παραλείψω την σύνδεση των Ελληνικών Ταχυδρομείων με την εβραϊκή κοινότητα της Ελλάδας μέσα από το πλούσιο έργο που προσέφερε στη φιλοτελική ιστορία επί σειρά δεκαετιών ο Μωυσής Κωνσταντίνης. Ως διαπρεπές μέλος της ταχυδρομικής οικογένειας και ηγετική μορφή της κοινότητας, υπήρξε μέχρι τον θάνατό του ένας ακούραστος υπηρέτης των υψηλών αξιών, ένας άνθρωπος που με σεμνότητα και ευγένεια εστίασε στον Πολιτισμό, και στις Κληρονομίες που δεν πρέπει να λησμονούμε.

Είμαι χαρούμενος και ευτυχής, και νιώθω ιδιαίτερη συγκίνηση βλέποντας κάτι τόσο αθάνατο όσο ο θεσμός της Συναγωγής να αποκτά την αθανασία

και του γραμματοσήμου.

Εύχομαι αυτή η σειρά να αγαπηθεί με την ίδια θέρμη από την οποία δημιουργήθηκε. Και να υπενθυμίζει πάντα ότι μόνο η αναγνώριση του παρελθόντος μπορεί να οδηγήσει στην εκπλήρωση του Μέλλοντος.

* Ο **Δανιήλ Μπεναρδούτ** είναι Προέδρος των Ελληνικών Ταχυδρομίων και Γεν. Ταμίας του ΚΙΣΕ.

ΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ «ΣΥΝΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ»

Το γραμματόσημο από την πλευρά του καλλιτέχνη

Της Δρος ΜΥΡΣΙΝΗΣ ΒΑΡΔΟΠΟΥΛΟΥ

Το γραμματόσημο, η μικροσκοπική και πολυδιάστατη οντότητα του πολιτισμού μας, έχει απασχολήσει διάφορες ομάδες ανθρώπων μέσα από διακριτούς ρόλους και σαφώς μέσα από διαφορετικές θέσεις και αναζητήσεις. Στον άξονα της διαχρονίας του το γραμματόσημο λειτουργήσε ως μέσο επικοινωνίας για εκατομμύρια ανθρώπους, ως μηχανισμός προβολής ιδεολογιών και αξιών, ως αντικείμενο συλλογής και ως αντικείμενο τέρψης μιας τέχνης ιδιαίτερος προσιτής. Εξετάζοντας τον πολυπαραγοντικό εκδοτικό του μηχανισμό, θα μπορούσαμε γενικεύοντας να οριοθετήσουμε το γραμματόσημο ως την πολιτιστική πολιτική, η οποία ολοκληρώνεται με την καλλιτεχνική πράξη, παράγοντας ένα προϊόν, το οποίο μπορεί να λειτουργεί και ανεξάρτητα από τον τελεολογικό του ρόλο.

Στον καλλιτέχνη καταλήγουν ιδέες, σκέψεις και γενικά ο προσανατολισμός μιας έκδοσης. Η τελευταία πράξη, που είναι η σχεδίαση του γραμματοσήμου, συνοψίζεται σε ένα έργο, το οποίο έχει να αντιμετωπίσει το επιτακτικό καθήκον της ορθής σύζευξης τέχνης και τεχνικής, χωρίς καμιά από τις δύο να δικαιούται να υπολείπεται της άλλης. Και ενώ τα ουσιαστικά δεδομένα της τέχνης, η καλλιτεχνική και τεχνική υπόσταση ενός έργου, φαίνονται να εγκλωβίζονται στον αταίριαστο συνδυασμό παραγωγείας και έμπνευσης, η ιστορία της Τέχνης δείχνει ότι η τέχνη αναζητά τα ερείσματά της στην ίδια τη δημιουργία, διατυπώνοντας νοήματα που παράγονται από το ίδιο το εικαστικό σήμα.

Μέσα από την τριακονταετή σχεδόν πορεία μου στη δημιουργία του ελληνικού γραμματοσήμου, καταλήγω στο συμπέρασμα, ότι ο χρυσός κανόνας

της σχεδίασής του κρύβεται στην οπτική του γλώσσα. Στην οπτική γλώσσα, η οποία μπορεί να διατυπώνεται με σαφήνεια ως λεκτική, με την προϋπόθεση όμως να είναι λιτή αλλά πυκνή, ώστε να πετύχει τον σκοπό της.

Στο ερώτημα τί ακριβώς επιχειρεί να πετύχει η σχεδίαση ενός γραμματοσήμου, η απάντηση θα

μπορούσε να δοθεί παραφράζοντας τον Ομότιμο Καθηγητή του ΕΜΠ Θεοδόση Τάσιο, ο οποίος καταφέρνει σε λίγες μόνο γραμμές να αναλύσει τις ουσιαστικές λειτουργίες του, λέγοντας τα εξής: «μην κοιτάς που σήμερα αν θέλεις να επικοινωνήσεις με τον ξάδερφό σου στο Σουφλί παίρνεις το κινητό σου και τηλεφωνείς! Παλιά δεν ήταν έτσι, έπρεπε να πάρεις χαρτί και μολύβι, να γράψεις μια επιστολή, να πάρεις έναν φάκελο και να την ταχυδρομήσεις. Από εκείνη τη στιγμή ξεκινούσε μια περιπέτεια: Πρώτον γιατί μαζί με το μήνυμα που έστειλνες εσύ, έστειλνε και κάποιος άλλος ένα άλλο μήνυμα με τον ίδιο φάκελο, (εννοώντας ασφαλώς το γραμματόσημο), και μετά γιατί με το μικρό αυτό κομματάκι χαρτιού, είχες πλέον στα χέρια σου ένα έργο που μπορούσε να σε βάλει στον κόσμο της τέχνης».

Ο Θ. Τάσιος σχολιάζει κάτι που συνέβαινε παλαιότερα. Μπορεί βέβαια στις μέρες μας η ταχυδρομική αλληλογραφία να μην έχει τον κραταιό χαρακτήρα του παρελθόντος, το γραμματόσημο, όμως δεν έχασε ποτέ την εμβληματικότητα και το κύρος του. Και αυτό συμβαίνει γιατί, παρόλο που πριν από όλα είναι μια απόδειξη πληρωμής των ταχυδρομικών τελών, πάνω από όλα όμως είναι ένα κομμάτι του υλικού μας πολιτισμού, ένα ιστορικό τεκμήριο και ένα έργο τέχνης, το οποίο αποτυπώνει θέσεις και πεποιθήσεις.

Η περιπέτεια για τον καλλιτέχνη ξεκινά από τη

στιγμή που θα πρέπει να λειτουργήσει ως φυσικός αγωγός μεταξύ ιδέας και αισθητού, μεταξύ δηλαδή της παραγγελίας και του φυσικού προϊόντος. Και αυτό έχει να κάνει με τον βαθμό στον οποίο το θέμα θα μπορούσε να τον εμπνεύσει. Με το κατά πόσο η κατ' επιταγήν έμπνευση της παραγγελίας μπορεί να γίνει ή να συμβαίνει να είναι δικό του προσωπικό ενδιαφέρον. Σε αυτή τη διαδρομή, λαμβάνει ισοδύναμα υπόψη τους δύο κύριους άξονες του γραμματόσημου, όπως συμβαίνει άλλωστε και για κάθε έργο τέχνης: το περιεχόμενο του και τη μορφή του. Το θέμα του δηλαδή και τον εικαστικό του τρόπο, το καλλιτεχνικό του ύφος. Σε αυτά θα πρέπει να συνυπολογίσει και το δύσκολο ζήτημα της σμίκρυνσης.

Τίποτα από όλα δεν είναι μικρής σημασίας, γιατί ένα γραμματόσημο δεν είναι ένα τεχνικό επίτευγμα χάρη στο οποίο μικραίνει απλώς μία εικόνα. Το γραμματόσημο δεν οφείλει να μικρύνει την εικόνα, αλλά να τη συνοψίσει. Να συνοψίσει το νόημά της με τρόπο που η μορφή της να ερμηνεύει το περιεχόμενό της και το περιεχόμενό της να αιτιολογεί τη μορφή της. Έτσι μόνο μπορεί να λειτουργήσει ως προϊόν.

Το περιεχόμενο της έκδοσης «Συναγωγές της Ελλάδας» περιλαμβάνει οκτώ συνολικά Συναγωγές. Οι έξι από αυτές, η Μπεθ Σαλώμ της Αθήνας, των Μοναστηριωτών της Θεσσαλονίκης, η Καχάλ Καντός Γιασάν των Ιωαννίνων, η Ετς Χαγίμ της Λάρισας, η Καχάλ Καντός Πεβανίμ των Τρικάλων και η Καχάλ Καντός Σαλώμ της Ρόδου, απεικονίζονται στα γραμματόσημα και οι δύο, η Ετς Χαγίμ των Χανίων και η

Συναγωγή Γκρέκα της Κέρκυρας στους Φακέλους Πρώτης Ημέρας Κυκλοφορίας.

Η σχεδίαση μιας έκδοσης γραμματοσήμων απαιτεί την πλήρη κατανόηση του θέματος. Ωστόσο, οι εβραϊκές Συναγωγές ήταν ένα θέμα για το οποίο, αν και είχα γενικές γνώσεις, εν τούτοις η περαιτέρω μελέτη υπήρξε απολύτως αναγκαία. Για τον λόγο αυτό φρόντισα να διαβάσω και να ενημερωθώ για το θέμα. Την βαθύτερη όμως κατανόησή του οφείλω στην κ. Ζανέτ Μπαττίνου, Διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, η οποία με ξενάγησε στην πολύτιμη συλλογή του, εξηγώντας και επισημαίνοντας τα ιδιαίτερα και σημαντικά στοιχεία των Συναγωγών, έτσι ώστε το νόημα αυτής της θεματολογίας να γίνει σαφέστερο και να διευκολύνει το επόμενο στάδιο της σχεδίασης.

Όταν πλέον η σχεδίαση είναι έτοιμη να ξεκινήσει, η μορφή και το ύφος ενός γραμματόσημου είναι ένα ζήτημα ανοιχτό στα χέρια του καλλιτέχνη που το σχεδιάζει. Είναι πιθανές αρκετές αισθητικές προτάσεις -ενοώντας ασφαλώς εκείνες που μπορούν να αντέξουν στη σμίκρυνση ενός χώρου το πολύ 5-6 τετραγωνικών εκατοστών-

οι οποίες μας δίνονται σήμερα ως δυνατότητα χάρη στην εξέλιξη και τη νέα τεχνολογία των Εκτυπώσεων Ασφαλείας. Ότι όμως και αν επιλέξει τελικά ένας καλλιτέχνης, το ζήτημα κλείνει μόνον όταν μορφή και περιεχόμενο ικανοποιούνται το ίδιο.

Ξεκίνησα να εργάζομαι γνωρίζοντας ότι οι Συναγωγές είναι τόποι Λατρείας και Πολιτισμού, είναι τόποι παράδοσης και εθίμων της εβραϊκής κοινότητας. Παρόλα αυτά, εκείνο που στάθηκε καθοριστικό

για να βρει το ύφος του ο σχεδιασμός είναι το γεγονός ότι οι Συναγωγές φέρουν ένα βαρύ συγκινησιακό φορτίο, γιατί είναι μνημεία του Ολοκαυτώματος. Και αυτή η μνήμη σίγουρα δεν αφορά μόνο όσους έχουν τη συγκεκριμένη πίστη και τη συγκεκριμένη παράδοση!

Με τη συνείδηση αυτή, η εσωτερική ιδέα είχε πλέον προσδιοριστεί και μαζί με αυτή και ο εικαστικός της τρόπος, με την προσδοκία ο τρόπος αυτός να καταφέρει να σημάνει, με το περιεχόμενο αυτής της ιδέας, την εικόνα. Μόνο που με απομάκρυνε από την ασφάλεια της χαρακτηριστικής. Από την τέχνη η οποία με τον ασκητικό της κώδικα μπορεί να πετύχει με μαθηματική ακρίβεια τη σμίκρυνση, κρατώντας για την εικόνα εκείνο που έχει σημασία.

Σε αυτή την περίπτωση, η εικόνα θα έπρεπε να μεταδώσει τη μεγαλύτερη δυνατή πληροφορία. Για τον λόγο αυτόν οι χώροι μελετήθηκαν κυριολεκτικά ψηλαφιστά, για να διατηρηθούν όσο το δυνατόν περισσότερο οι λεπτομέρειές τους, ώστε να γίνει καλύτερα κατανοητή η δομή τους. Για να αντιμετωπισθεί το ζήτημα της σμίκρυνσης, έγιναν σε πρώτη φάση τα γραμμικά σχέδια σε κλίμακα διπλάσια του φυσικού, τα οποία έδωσαν το κλειδί του σχεδίου, ξεκαθαρίζοντας τις βασικές και επιμέρους φόρμες και εστιάζοντας σε λειτουργικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία των Συναγωγών. Δεν ήταν όμως αυτό αρκετό. Δεν αρκούσε η εκδοχή μιας τυπικά καλής εκτέλεσης. Έλλειπε η ψυχή του σχεδίου. Έτσι η σκέψη καταστάλαξε στην ιδέα της ακουαρέλλας. Η ζεστασιά της υφής της θα μπορούσε ενδεχομένως να δώσει μια άλλη πνοή στον σχεδιασμό. Τελικά, το χρώμα έγινε πιο θερμό και το φως πιο διαυγές από το φωτογραφικό υλικό, το οποίο μου είχε ήδη διατεθεί. Το μέγεθος του γραμματισμού πήρε 50% περισσότερο χώρο με την bandelette (το περιθώριο στην αριστερή πλευρά του γραμματισμού), για να συμπεριλάβει είτε μεγαλύτερο μέρος του θέματος είτε κάποιες λεπτομέρειές του. Με διαφορετικές αποχρώσεις ανά κλάση στην περιοχή αυτή, που αφήνουν ήπια διαφάνεια στην παράσταση για να μπορέσει να υποδεχτεί τα ονόματα των Συναγωγών στην εβραϊκή γλώσσα. Να υποδεχθεί τα κείμενα που δίνουν ταυτότητα στα γραμματόσημα.

Τα κείμενα αυτά υπήρξαν σημαντικά και για ένα ακόμη λόγο. Σημαντικά ως παραπληρωματική σχε-

διαστική ενέργεια, γιατί η αρχιτεκτονική των χαρακτήρων βοηθά το σχέδιο οργανικά, καθώς συγκροτεί συνολικά μία φόρμα που μοιάζει με πυλώνα, ο οποίος στηρίζει και συγκρατεί τη ρευστότητα της πολυχρωμίας. Στη σκέψη μου όμως, ο χώρος του περιθωρίου με τα εβραϊκά κείμενα μοιάζει με εκείνες τις μαρμάρινες πλάκες με τα ατέλειωτα ονόματα που στέκουν αναρτημένες στους χώρους των Συναγωγών για να θυμίζουν τα θύματα της μεγαλύτερης ανθρώπινης τραγωδίας που συγκλόνησε την ανθρωπότητα.

Αν για τον απολογισμό αυτής της προσπάθειας χρειάζεται ακόμη να αναφερθώ σε εκείνη την εσωτερική ιδέα, εκείνη που εκ βαθέων εκφράζεται με ό,τι ενέχεται στην εικαστική πράξη, θα μπορούσα να το κάνω με τον ποιητικό λόγο του Ν. Καζαντζάκη, ο οποίος γράφει στο «Ταξιδεύοντας»: «Ξεκίνησα για την Ιαπωνία, ξέροντας μονάχα δύο γιαπωνέζικες λέξεις για να συνεννοηθώ μαζί της: Σακούρα, που θα πει άνθος της κερασιάς και Κοκόρο, που θα πει καρδιά. Ποιός ξέρει! Έλεγα με το νου μου, μπορεί αυτές οι απλότατες λέξεις να φτάνουν». Τηρουμένων των αναλογιών, ας μου επιτραπεί να πω, ότι ξεκίνησα αυτό το έργο γνωρίζοντας μόνο την Τορά, που είναι ο Νόμος και το Εχάλ, που είναι η Αγία Κιβωτός. Ποιος ξέρει όμως! Μπορεί ο σεβασμός στην ιστορία της εβραϊκής κοινότητας να είναι αρκετός για να ξεκινήσει το ταξίδι του ως μήνυμα αυτής της έκδοσης.

Κλείνοντας, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά την κ. Ζανέτ Μπαττίνου Διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος, για την ουσιαστική της συμβολή στη διαμόρφωση του περιεχομένου της έκδοσης, τη συνεργατιά της κ. Χάγια Κοέν για την άψογη συνεργασία, τον κ. Εμμανουήλ Γεωργουδάκη, Ιστορικό της Τέχνης του Φιλοτελικού και Ταχυδρομικού Μουσείου για τη μεταγραφή των κειμένων στην εβραϊκή γλώσσα και τον κ. Ίωνα Βασιλειάδη, Υπεύθυνο Πολιτιστικών Θεμάτων της πρεσβείας του Ισραήλ στην Ελλάδα για τον τελικό έλεγχο τους. Χωρίς την αμέριστη βοήθειά τους το αποτέλεσμα θα ήταν σίγουρα διαφορετικό.

* Η Δρ Μυρσίνη Βαρδοπούλου είναι ζωγράφος και χαράκτρια, καλλιτέχνης γραμματισμών.

Η ΣΥΝΑΓΩΓΗ:

Μια ματιά στην ιστορία, την αρχιτεκτονική, τα λατρευτικά αντικείμενα

Της ΖΑΝΕΤ ΜΠΑΤΤΙΝΟΥ

Η Συναγωγή αποτελείσε έναν από τους κυριότερους θρησκευτικούς θεσμούς των Εβραίων, μετά την εξορία στη Βαβυλώνα. Δεν αντικατέστησε ποτέ ως χώρος λατρείας τον Ναό της Ιερουσαλήμ, προσέφερε όμως ένα χώρο για ομαδική προσευχή και μελέτη. Μετά την καταστροφή του Ναού, το 70 μ.Χ., η Συναγωγή, οι αξιωματούχοι της και οι ραββίνοι, που ήταν διδάσκαλοι και θεματοφύλακες των νόμων

ντεσ (Αψίδα ή Ιερά Κιβωτός), μέσα στο οποίο φυλάσσονται οι Κύλινδροι του Νόμου και βρίσκεται πάντα στον ανατολικό τοίχο και το **Μπιμά** ή Βήμα, μία υπερυψωμένη συνήθως εξέδρα στον δυτικό τοίχο, απ' όπου αποκαλύπτεται και διαβάζεται ο Νόμος. Στις σεφαραδίτικες συναγωγές, το Βήμα κατα-

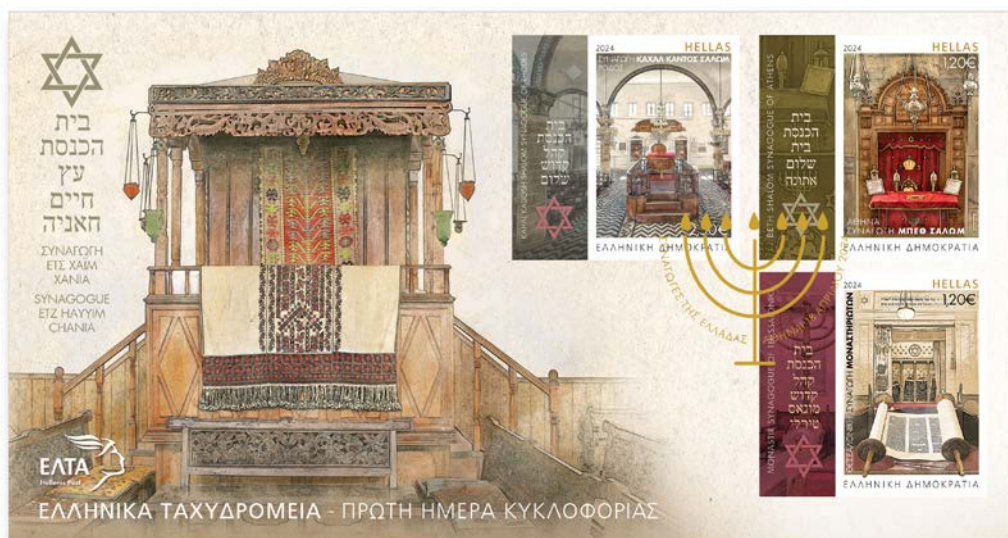
λαμβάνει το κέντρο του χώρου. Συχνά, η συναγωγή περιβάλλεται από κοινοτικά κτήρια, όπως σχολεία, γραφεία και φιλανθρωπικούς οργανισμούς, αποτε-

και των παραδόσεων, αποτέλεσαν στη Διασπορά, τον πυρήνα της εβραϊκής παράδοσης.

Στο πέρασμα των αιώνων, η συναγωγική αρχιτεκτονική ανταποκρίθηκε στους θρησκευτικούς κανόνες, στις ανάγκες για μελέτη και προσευχή,

στην εκάστοτε κρατική νομοθεσία, ενώ παράλληλα, επηρεάστηκε από την κυρίαρχη αρχιτεκτονική παράδοση της κάθε χώρας. Οι περισσότερες συναγωγές στον ελλαδικό χώρο ακολουθούν τον ρυθμό της βασιλικής: ο εσωτερικός χώρος διαιρείται με κίονες σε τρία ή περισσότερα κλίτη, ενώ διακρίνονται δύο βασικοί αρχιτεκτονικοί τύποι: οι Ρωμανιώτικες και οι Σεφαραδίτικες συναγωγές.

Κοινό στοιχείο τους είναι το **Εχάλ** ή **Αρόν α Κό-**

λώντας το θρησκευτικό και διοικητικό κέντρο της κοινοτικής εβραϊκής ζωής. Όλες οι ελληνικές συναγωγές ανήκουν στην ορθόδοξη εβραϊκή παράδοση, κατά συνέπεια οι γυναίκες παρακολουθούν τη λειτουργία από τον γυναικωνίτη, που έχει ξεχωριστή είσοδο. Στη ρωμανιώτικη παράδοση ο γυναικωνίτης είναι συνήθως ένας διπλανός χώρος με καφασωτά ανοίγματα, ενώ στη σεφαραδίτικη παίρνει τη μορφή υπερυψωμένου εξώστη.

Περίτεχνα κεντημένα υφάσματα χρησιμοποιούνται ευρύτατα στον εσωτερικό διάκοσμο της συναγωγής και αποτελούν μακραίωνη παράδοση του εβραϊκού λαού. Κατασκευάζονται για να αντικατοπτρίσουν την ιερότητα της **Τορά**, να επικεντρώσουν την προσοχή των πιστών στα ιερότερα λατρευτικά αντικείμενα και να τα προστατεύσουν. Το πιο χαρακτηριστικό ύφασμα της συναγωγής είναι το **Παρόχετ**, ένα βήλο ή κουρτίνα που καλύπτει την Ιερά Κιβωτό. Το **Μεΐλ**, ο «Μανδύας» της **Τορά**, καθιερώθηκε κατ' ακολουθία της ταλμουδικής νοθεσίας «έχε ένα Κύλινδρο του Νόμου... τυλιγμένο σε ωραίο μεταξωτό».

Το πιο ιερό λατρευτικό βιβλίο, που κάθε Εβραίος έχει υποχρέωση να μελετά, ονομάζεται **Σέφερ Τορά** ή Κύλινδρος του Νόμου. Η **Τορά** περιλαμβάνει τα πέντε βιβλία του Μωυσή, την Πεντάτευχο, με κείμενα χειρόγραφα πάνω σε περγαμηνή από τελετουργικά καθαρό ζώο. Η δημόσια ανάγνωση της **Τορά** στις συναγωγές, ακολουθεί έναν ετήσιο κύκλο. Οι Κύλινδροι του Νόμου, φυλάσσονται στις ρωμανιώτικες

αποφεύγεται η φθορά της περγαμηνής.

Σήμερα λειτουργούν στην Ελλάδα οι Συναγωγές *Ετς Χαγίμ* και *Μπεθ Σαλώμ* στην Αθήνα, οι Συναγωγές Μοναστηριωτών, *Γιαντ Λεζικαρόν* και Σαούλ Μοδιάνο στην Θεσσαλονίκη, η Συναγωγή *Ετς Χαγίμ* της Λάρισας, η Ιερά Συναγωγή του Βόλου, η *Καχάλ Καντόσς Γιαβανίμ* ή «Ιερά Συναγωγή Ελλήνων» στα Τρίκαλα, η *Καχάλ Καντόσς Γιασσάν* ή «Παλαιό Συναγωγή» στα Ιωάννινα, η Scuola Greca ή «Ελληνική Συναγωγή» στην Κέρκυρα, η Ιερά Συναγωγή στην Χαλκίδα, η *Καχάλ Καντόσς Σσαλώμ* ή «Ιερά Συναγωγή της Ειρήνης» στην Ρόδο, η *Καχάλ Καντόσς Ετς Χαγίμ* ή «Ιερά Συναγωγή Δένδρο της Ζωής» στα Χανιά της Κρήτης, η Ιερά Συναγωγή στην Κω, στην Βέροια και η Συναγωγή Άλκαμπετς της Πάτρας, σήμερα στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος. Σημαντικά αρχαιολογικά κατάλοιπα της εγκατάστασης Εβραίων στον ελληνικό χώρο από την ύστερη αρχαιότητα και έπειτα, αποτελούν οι συναγωγές της Δήλου (τέλη 2^{ου}-1^{ος} αι. π.Χ.), Αίγινας (4^{ος} αι. μ.Χ.) και Χίου (4^{ος} αι. μ.Χ.). Επίσης, από φωτογραφικό και αρχαιακό υλικό, μας εί-

ναι γνωστές οι συναγωγές του Ρεθύμνου, της Καβάλας, του Διδυμοτείχου, της Κομοτηνής και της Ξάνθης, καθώς και περισσότερες στην Θεσσαλονίκη, στα Ιωάννινα, στην Κέρκυρα και αλλού, που δεν υπάρχουν πια.

Από τον Βορρά ως το Νότο της χώρας μας, συναγωγικά κτήρια επιζούν στο αστικό τοπίο, σε τοπικές μνήμες, σε τοπωνύμια και διηγήσεις. Αποτελούν αδιάψευστους μάρτυρες της μακρόχρονης παρουσίας των Ελλήνων Εβραίων, αιώνων ζωής και λατρείας σε χώρους εκκλησιασμού, ίσως όχι και τόσο διαφορετικούς.

* Η **Ζανέτ Μπαττίνου** είναι αρχαιολόγος, Διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος.

συναγωγές μέσα σε μια ξύλινη θήκη, που ονομάζεται στα εβραϊκά **Τικ**, από την ελληνική λέξη «Θήκη». Το **Τικ** εξωτερικά διακοσμείται ποικιλοτρόπως ή καλύπτεται με κεντημένο **Μεΐλ**. Τις κορυφές των ξύλινων ορθοστατών κοσμούν ξύλινα, ασημένια, ή κάποτε ελεφάντινα **Ριμονίμ**, ή «Ρόδια» που συμβολίζουν τη ζωή και τη γονιμότητα. Το **Τας** είναι ένα ασημένιο διακοσμητικό πλακίδιο, ενώ το **Γιάντ** ή «Δείκτης» χρησιμοποιείται για την ανάγνωση της **Τορά**, ώστε να

Φοιτητικές κινητοποιήσεις χθες και σήμερα

Ιστορικοί παραλληλισμοί και σκέψεις από τον γιο ενός εμβληματικού αντιπολεμιστή ακτιβιστή του '60

Του ADAM RUBIN

Ο Τζέρι Ρούμπιν, σύμβολο των διαδηλώσεων της δεκαετίας του '60 στις ΗΠΑ, θα γνώριζε τη διαφορά μεταξύ του γνήσιου ακτιβισμού για την ειρήνη και του σημερινού βίαιου εξτρεμισμού.

Ως γιος του Τζέρι Ρούμπιν, ενός διάσημου ακτιβιστή κατά του πολέμου, αισθάνομαι υποχρεωμένος να μιλήσω για μια εσφαλμένη αντίληψη που έχει εμφανιστεί το τελευταίο διάστημα στις ΗΠΑ. Ενώ ο πατέρας μου υποστήριζε την ειρήνη και την κοινωνική δικαιοσύνη, σήμερα υπάρχει μια επικίνδυνη τάση κατά την οποία ορισμένοι κύκλοι, υπό το πρόσχημα του αντιπολεμικού αισθήματος, υποστηρίζουν ανοιχτά βίαιες οργανώσεις όπως η Χαμάς, η Ισλαμική Τζιχάντ και η Χεζμπολάχ. Αυτές οι ομάδες δεν προωθούν την ειρήνη, αλλά υποστηρίζουν ιδεολογίες που προωθούν τη βία και το μίσος προς τους Εβραίους.

Υπάρχει τεράστια διαφορά μεταξύ του γνήσιου αντιπολεμικού ακτιβισμού, που επιδιώκει να αποτρέψει τη σύγκρουση και να προωθήσει τον διάλογο, και την ύπουλη ατζέντα εκείνων που χρησιμοποιούν τη ρητορική της ειρήνης για να δικαιολογήσουν την υποστήριξή τους σε οργανώσεις με βίαιους σκοπούς.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου του Βιετνάμ, οι φοιτητές διαμαρτυρήθηκαν για την επιστράτευση και τον πόλεμο, όχι για να υποστηρίξουν τους Βιετκονγκ, ούτε έκαναν εκκλήσεις για την εξάλειψη του Νοτίου Βιετνάμ. Το εμβληματικό σήμα της ειρήνης συμβόλιζε τη στάση της γενιάς τους ενάντια στη σύγκρουση που στοίχισε τόσες πολλές ζωές, συμπεριλαμβανομένων 58.000 Αμερικανών.

Το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα βρισκόταν σε μια κρίσιμη τομή καθώς οι μαύροι Αμερικανοί είχαν υψηλότερα ποσοστά επιστρατευμένων και υφίσταντο ένα δυσανάλογο μερίδιο απωλειών κατά τη διάρκεια μιας περιόδου εκτεταμένων διακρίσεων.

Ωστόσο, η σημερινή υποτιθέμενη τομή μεταξύ Παλαιστίνης/Χαμάς και ΛΟΑΤΚΙ/φεμινιστικών (ή περιβαλλοντικών) δικαιωμάτων δεν είναι μόνο

πλασματική αλλά και απεχθής. Η Χαμάς έχει ασκήσει σεξουαλική βία κατά των Ισραηλινών γυναικών, απαγορεύει στις Παλαιστίνιες να έχουν ιδιοκτησία και εκτελεί άτομα με βάση τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό. Παρά τις προσπάθειες να απεικονιστεί η Παλαιστινιακή Αρχή της Δυτικής Όχθης ως μια μετριοπαθής οντότητα, το ιστορικό της σε φιλελεύθερες αξίες όπως τα δικαιώματα ΛΟΑΤΚΙ και τα δικαιώματα των γυναικών είναι βαθιά ανησυχητικό. Η αποτυχία της Παλαιστινιακής Αρχής να υπερασπιστεί τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα υπονομεύει κάθε αξίωση για προοδευτικότητα.

Κατά τη διάρκεια της ταραγμένης δεκαετίας του 1960, οι διαδηλωτές που υπερασπίζονταν τα πολιτικά δικαιώματα και ήταν ταγμένοι κατά του πολέμου του Βιετνάμ συχνά έβγαζαν στους δρόμους, με τα πρόσωπά τους ακάλυπτα, για να απαιτήσουν αλλαγή. Ήταν η Κου Κλουξ Κλαν εκείνης της εποχής που χρησιμοποιούσε την ανωνυμία για να σκορπίσει φόβο και μίσος. Τα μέλη της ΚΚΚ φορούσαν κουκούλες για να κρύψουν την ταυτότητά τους ενώ διέπρατταν πράξεις βίας και εκφοβισμού. Σε πλήρη αντίθεση, οι διαδηλω-

τές της δεκαετίας του '60 στέκονταν περήφανοι, προβάλλοντας τα πρόσωπά τους, καθώς αγωνίζονταν για ισότητα και δικαιοσύνη. Σήμερα, αναδύεται ένας ανησυχητικός παραλληλισμός καθώς οι διαδηλωτές που υποστηρίζουν την καταστροφή του Ισραήλ φορούν μάσκες παρόμοιες με την ΚΚΚ, κρύβοντας τις ταυτότητές τους ενώ προωθούν μια δολοφονική ιδεολογία που πρεσβεύει τη βία και την εξολόθρευση. Αυτή η ομοιότητα υπογραμμίζει όχι μόνο την έντονη αντίθεση στις ιδεολογίες αλλά και τις ανησυχητικές τακτικές που εφαρμόζουν εκείνοι που επιδιώκουν να δώσουν μίσος και βία.

Οι διαδηλώσεις σε κολέγια όπως το Πανεπιστήμιο Κολούμπια είναι ιδιαίτερες ανησυχητικές, με τους διαδηλωτές να υποστηρίζουν τη δολοφονία Ισραηλινών στρατιωτών που υπερασπίζονται την πατρίδα τους. Συνθήματα όπως «Al Qassam μας κάνεις περήφανους, σκότωσε άλλον έναν στρατιώτη τώρα» αντικατοπτρίζουν αυτή την ανησυχητική τάση του αντισημιτισμού. Άλλες φωνές που ακούγονταν στα πανεπιστήμια περιελάμβαναν: «Λέμε δικαιοσύνη εσύ λες πώς, κάψε το Τελ Αβίβ ολοσχερώς», «Είναι σωστό να επαναστατείς, Χαμάς δώσε τους κόλαση» και «Κόκκινο, μαύρο, πράσινο και άσπρο, υποστηρίζουμε τον αγώνα της Χαμάς!».

Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι αυτοί οι διαδηλωτές απέχουν πολύ από το να ενσαρκώνουν αντιπολεμικά αισθήματα. Αντίθετα, υιοθετούν έναν ένθερμο ενθουσιασμό για τον πόλεμο. Τα συνθήματα και οι ενέργειές τους αποκαλύπτουν την επιθυμία όχι να σταματήσει ο πόλεμος, αλλά να ενταθεί η μάχη που θα οδηγήσει στην πλήρη εξάλειψη του Κράτους του Ισραήλ. Αυτά τα άτομα δεν υποστηρίζουν τον τερματισμό των εχθροπραξιών, αλλά επιδιώκουν να διαιωνίσουν έναν κύκλο βίας που υπονομεύει κάθε προοπτική για πραγματική ειρήνη και συνύπαρξη στην περιοχή.

Εάν οι φοιτητές που διαδηλώνουν σήμερα υποστήριζαν μια λύση δύο κρατών, τον τερματισμό της κατασκευής οικισμών στην Ιουδαία και τη Σαμάρεια (Δυτική Όχθη) ή μια κατάπαυση του πυρός με την απελευθέρωση ομήρων, τα αιτήματά τους μπορεί να φαίνονται λογικά. Ωστόσο, η τρέχουσα ανα-

Στιγμιότυπο από ομιλία του Jerry Rubin στο Πανεπιστήμιο του Μπάφαλο, στις 10.3.1970, ένα μήνα μετά την καταδίκη του στη δίκη για συνομοσία 8 ακτιβιστών εναντίον του πολέμου στο Βιετνάμ. Η δίκη ξεκίνησε στο Σικάγο το 1969. Και οι 8 κατηγορούμενοι αθωώθηκαν της βασικής κατηγορίας περί συνομοσίας και κατά περίπτωση καταδικάστηκαν για άλλες ελαφρύτερες κατηγορίες. Ο Jerry Rubin καταδικάστηκε για "διέλευση των συννοριακών πολιτειακών γραμμών με σκοπό την υποκίνηση εξεγέρσεων". Η φωτογραφία είναι από τη φοιτητική εφημερίδα The Spectrum, της 13.3.1970.

ταραχή διαμαρτυριών στις πανεπιστημιούπολεις μειώνει τον εποικοδομητικό λόγο, που συχνά υποστηρίζει την καταστροφή του Ισραήλ με φωνές που περιλαμβάνουν «Δεν θέλουμε δύο κράτη, τα θέλουμε όλα» και ισχυρισμούς όπως «Η Παλαιστίνη είναι Άραβική». Παρόλα αυτά τα ξεκάθαρα στοιχεία, ορισμένοι Αμερικανοί βουλευτές, συμπεριλαμβανομένων των Κόρι Μπους, Ρασίντα Τλάιμπ και Ιλχάν Ομάρ, έχουν χαρακτηρίσει εσφαλμένα αυτούς τους διαδηλωτές ως «αντιπολεμιστές».

Υπάρχουν ανησυχητικοί παραλληλισμοί μεταξύ παρελθουσών και σύγχρονων εκδηλώσεων φανατισμού. Στο Charlottesville, οι ανατριχιαστικές φωνές «οι Εβραίοι δεν θα μας αντικαταστήσουν» προκάλεσαν σοκ στο έθνος. Ομοίως, στο πανεπιστήμιο Κολούμπια (και σε άλλες πανεπιστημιούπολεις), διαδηλωτές συγκεντρώθηκαν λέγοντας: «Δεν θέλουμε να υπάρχουν Σιωνιστές εδώ», ένας διακριτικά καλυμμένος ευφημισμός για αντισημικά αισθήματα. Πάνω από το 95% των Εβραίων ταυτίζεται με τον Σιωνισμό, ο οποίος επιδιώκει να υποστηρίξει το δικαίωμα αυτοδιάθεσης για τον εβραϊκό λαό και την ύπαρξη του Κράτους του Ισραήλ, όπου κατοικούν περίπου οι μισοί Εβραίοι του κόσμου. Έτσι, τέτοια συνθήματα όχι μόνο διαιωνίζουν συμπεριφορές που εισάγουν διακρίσεις, αλλά χρησιμεύουν επίσης στην περιθωριοποίηση και

Αντισημιτικά συνθήματα σε διαδήλωση στο Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνια.

την αποξένωση των Εβραίων, υπονομεύοντας τις αρχές της συμπεριληπτικότητας και της ανεκτικότητας που πρέπει να στηρίζουν κάθε γνήσια επιδίωξη κοινωνικής δικαιοσύνης.

Η συνηγορία για την καταστροφή του Ισραήλ και η αντίθεση στον Σιωνισμό είναι εγγενώς μια βίαιη πρόταση. Ο Σιωνισμός ενσαρκώνει το θεμελιώδες δικαίωμα στην εθνική αυτοδιάθεση για τον εβραϊκό λαό και στηρίζει την ύπαρξη του Κράτους του Ισραήλ. Οποιαδήποτε έκκληση για τον αφανισμό του όχι μόνο απορρίπτει τα δικαιώματα και τις φιλοδοξίες εκατομμυρίων Ισραηλινών, συμπεριλαμβανομένων των δύο εκατομμυρίων Αράβων Ισραηλινών πολιτών, αλλά αποτελεί επίσης σοβαρή απειλή για την ασφάλεια και τη σταθερότητα ολόκληρης της περιοχής.

Αυτή η ρητορική καταστροφής χρησιμεύει για να πυροδοτήσει τις συγκρούσεις, να καλλιεργήσει εχθρότητα και να διαιωνίσει έναν επικίνδυνο κύκλο βίας, υπονομεύοντας τελικά κάθε προοπτική για πραγματική ειρήνη και συνύπαρξη. Υποστηρίζοντας την εξάλειψη του Ισραήλ και απορρίπτοντας τον Σιωνισμό, οι υποστηρικτές συνηγορούν υπέρ ενός αιματηρού πολέμου. Εμποδίζουν τις ειλικρινείς προσπάθειες για τη συμφιλίωση και την ειρηνική επίλυση της ισραηλινο-παλαιστινιακής σύγκρουσης.

Η ύπαρξη και η ανάπτυξη του Κράτους του Ισραήλ είναι πράγματι μια δίκαιη προσπάθεια που έχει τις ρίζες της στην αρχή της αυτοδιάθεσης του εβραϊκού λαού. Το Ισραήλ έχει επιδείξει με συνέπεια τη δέσμευσή του για την ειρήνη μέσω διπλωματικών προσπαθειών και διαπραγματεύσεων με τους γείτονές του. Εκτός από το ότι είναι καταφύγιο

για τους Εβραίους που διώκονται, το Ισραήλ παραμένει αφοσιωμένο στην προστασία των δικαιωμάτων όλων των πολιτών του, ανεξάρτητα από την εθνικότητα ή τη θρησκεία τους.

Επιπλέον, το Ισραήλ έχει το εγγενές καθήκον να αμύνεται έναντι οποιωνδήποτε απειλών για την ασφάλειά του και την ευημερία των πολιτών του. Ενόψει των συνεχών προκλήσεων και επιθέσεων στον τομέα της ασφάλειας, είναι επιτακτική ανάγκη για το Ισραήλ να λά-

βει αποφασιστικά μέτρα για να προστατεύσει τον πληθυσμό του και να εξασφαλίσει τη συνέχιση της ύπαρξής του ως ακμάζον δημοκρατικό έθνος.

Οι αυθεντικοί ακτιβιστές της ειρήνης αναγνωρίζουν τη σημασία του διαλόγου, της διαπραγμάτευσης και του αμοιβαίου σεβασμού για την επίλυση συγκρούσεων. Κατανοούν ότι η διαρκής ειρήνη μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω συμβιβασμού, κατανόησης και αναγνώρισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των φιλοδοξιών όλων των ανθρώπων, ενώ επίσης απορρίπτουν την τρομοκρατία ως μέσο για την επίτευξη πολιτικών στόχων.

Η Συνέλευση των Δημοκρατικών του 2024, που θα πραγματοποιηθεί στο Σικάγο ξυπνά μνήμες από την Εθνική Συνέλευση των Δημοκρατικών του 1968, αν και με μια έντονη αντίθεση στον πυρήνα της. Το 1968, η συνέλευση ήταν ένα κομβικό σημείο για τα αντιπολεμικά αισθήματα, με τους διαδηλωτές να υποστηρίζουν την ειρήνη εν μέσω του πολέμου του Βιετνάμ. Αντίθετα, στη σημερινή εποχή, η συνθήκη χρησιμεύει ως φόντο για μια διαφορετική αφήγηση. Οι «αντισιωνιστικές» διαμαρτυρίες στις πανεπιστημιούπολεις των κολεγίων προωθούν τη βία, υπονομεύοντας τις αρχές του γνήσιου αντιπολεμικού ακτιβισμού που υποστηρίζονται από προσωπικότητες όπως ο πατέρας μου, ο Τζέρι Ρούμπιν.

* Ο **Adam Rubin** είναι Αμερικανός σύμβουλος εθισμού. Το άρθρο του με τίτλο "This is definitely not my dad's antiwar protest" (Αυτή σίγουρα δεν είναι η αντιπολεμική διαμαρτυρία του πατέρα μου), δημοσιεύθηκε στους *Times of Israel*, 22.4.2024.

Η εικόνα των Εβραίων του Διδυμοτείχου μέσα από τις εφημερίδες του Έβρου (1924-1940)¹

Α' μέρος

Του ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΟΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ

Εισαγωγή

Ο Τύπος αποτελεί κομβικό μέσο μαζικής πληροφόρησης των πολιτών, το οποίο στη χρονική περίοδο που εξετάζουμε ήταν και το μοναδικό μέσο. Λαμβάνοντας υπόψη τα συγκοινωνιακά δεδομένα της εποχής, οι αθηναϊκές εφημερίδες έφταναν με μεγάλη καθυστέρηση στις επαρχιακές πόλεις, πολλώ δε μάλλον όταν αυτές ήταν ακριτικές. Ίσως δεν έφταναν και καθόλου. Κάτω από αυτό το πρίσμα, οι τοπικές εφημερίδες αποκτούσαν ιδιαίτερη βαρύτητα, ενώ χρησίμευαν και για την ιδεολογική χειραγώγηση του αναγνωστικού τους κοινού, ιδιαίτερα σε περιόδους έντασης ή πολιτικού διχασμού. Η περίοδος του Μεσοπολέμου αποτελούσε πεδίο ιδεολογικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στους βασιλόφρονες και τους Φιλελεύθερους, ενώ στις περιφέρειες όπου είχε εγκατασταθεί μεγάλος αριθμός προσφύγων, όπως στο νομό Έβρου, το πλαίσιο της αντιπαράθεσης γινόταν ευρύτερο. Βεβαίως οι επαρχιακές εφημερίδες εστίαζαν περισσότερο στην πληροφόρηση και την ειδησεογραφία, από ότι στην «κατήχηση» ή στην έκφραση πεποιθήσεων, ιδίως στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1930, που ήταν ιδιαίτερα φορτισμένα από τα στρατιωτικά και πολιτικά κινήματα.

Οι Εβραίοι στον νομό Έβρου ήταν εγκατεστημένοι και στις τέσσερις μεγαλύτερες πόλεις: Αλεξανδρούπολη, Σουφλί, Διδυμότειχο και Ορεστιάδα. Η εβραϊκή κοινότητα του Διδυμοτείχου ήταν η πλέον πολυπληθής και ομοιογενής, όντας παράλληλα και η πλέον ιστορική, με βαθιές ρίζες στο χώρο της Θράκης.

Την περίοδο του Μεσοπολέμου στον νομό Έβρου εκδόθηκε μεγάλος αριθμός εφημερίδων, οι περισσότερες των οποίων έδρευαν στην Αλεξανδρούπολη. Κάποιες ήταν βραχύβιες, άλλες όμως ήταν μακροβιότερες.

Η βουλγαρική κατοχή της Θράκης, στα 1941-

1944, έριξε πέπλο σκοταδιού σε κάθε μορφής πνευματική ανάπτυξη. Με στόχο τον αφελληνισμό της περιοχής οι Βούλγαροι κατακτητές κυνήγησαν με μένος κάθε τι ελληνικό, με αποτέλεσμα να χαθούν σημαντικά αρχεία και βιβλιοθήκες, ώστε σήμερα οι εφημερίδες της Αλεξανδρούπολης της περιόδου εκείνης να είναι ιδιαίτερα δυσεύρετες. Το Διδυμότειχο τελούσε υπό γερμανική Κατοχή. Εντούτοις όμως, οι δυο εφημερίδες που εκδόθηκαν εκεί στον Μεσοπόλεμο δεν βρίσκονται στις κεντρικές βιβλιοθήκες. Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης ερευνήθηκαν τα διασωθέντα φύλλα που βρίσκονταν σε βιβλιοθήκες εκτός Θράκης και ειδικότερα στις συλλογές της Εθνικής Βιβλιοθήκης και της Βιβλιοθήκης της Βουλής. Λίγα φύλλα διασώθηκαν και στα αρχεία του Ε.Λ.Ι.Α. και του Μουσείου Τύπου της Πάτρας.

Οι επαρχιακές εφημερίδες από τη φύση τους κινούνται στα στενά πλαίσια και στις λεπτές ισορροπίες των μικρών πόλεων και των κλειστών κοινωνιών στις οποίες απευθύνονται. Συνήθως η αρθρογραφία τους χαρακτηρίζεται από μετριοπάθεια. Στη Θράκη υπήρξε μια κραυγαλέα εξαίρεση του κανόνα αυτού, η οποία θα εξεταστεί στη συνέχεια: πρόκειται για την *Πρόοδο*, η οποία παρουσιάζει μια μαχητική αρθρογραφία τόσο σε τοπικό, όσο και πολιτικό πλαίσιο, όντας ενταγμένη στο χώρο του Κόμματος Φιλελευθέρων του Ελ. Βενιζέλου. Αυτό που ξεφρνιάζει ακόμη περισσότερο όσον αφορά στην *Πρόοδο* είναι ο συνειδητός και μαχητικός έως έξαλλος αντισημιτισμός της, που εκδηλώνεται αναφανδόν χωρίς συστολή και χωρίς καμιά πρόθεση να αποκρυβεί.

***

Το πρώτο επίπεδο στο οποίο εμφανίζεται το εβραϊκό στοιχείο της περιοχής, είναι το πραγματολογικό. Οι Εβραίοι του νομού Έβρου είναι στοιχείο ζωντανό, δραστήριοι πα-

ράγοντες της οικονομικής και της κοινωνικής ζωής, που συμμετέχουν στα κοινά. Μέσα από τον Τύπο αντλούμε πλήθος πληροφοριών γι' αυτούς.

Τα πρώτα δημοσιεύματα για τους Εβραίους ήταν ήπια και ανώδυνα, αναπαριστώντας μια ειδυλλιακή πολυπολιτισμική κοινωνία. Διαφημίσεις επιχειρήσεων, αναφορές στην κοσμική κίνηση, όπου διαπιστώνουμε την παρουσία Ισραηλιτών, όπως η δεσποινίς (κόρη του) Ελιέζερ Τζίβρε και ο κος και η κα Τολέδο^[2], παρουσιάσεις των χωρών των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων, που αποτελούσαν σημαντικά κοσμικά γεγονότα για τις μικρές επαρχιακές πόλεις, θεατρικές παραστάσεις, αλλά και αθλητικοί αγώνες, όπου ο κ. Τολέδο είναι διαιτητής και ο Μπαρούχ οπισθοφύλακας του Αίαντα Διδυμοτείχου^[3] κ.λπ. Οι Εβραίοι είναι παρόντες ακόμη και στις εσωτερικές στήλες: στα κοινωνικά ή στα προγράμματα πλειστηριασμών, όπου σε αντίθεση με τη στερεοτυπική εικόνα, δεν είναι οι δανειστές των χριστιανών, όπως ο Σολομών Μισκατέλ από την Ορεστιάδα, που οφείλει στον Αρών Ροντρίκ από την Αδριανούπολη^[4].

Συκοφαντίες:

αντικομμουνισμός και τοκογλυφία

Τον Μάρτιο του 1928, η εφημερίδα *Το Βήμα της Θράκης*^[5], που εξέδιδε ο Αθηναίος δημοσιογράφος Αλέξανδρος Μπαλάσκας^[6], εντελώς αιφνιδιαστικά και ενώ μέχρι τότε κρατούσε φιλική προς το ισραηλιτικό στοιχείο στάση^[7], επιτίθεται στους Ισραηλίτες του Διδυμοτείχου. Σε σύντομο κείμενο της με τίτλο «Οι Εβραίοι» καταφέρεται γενικώς εναντίον των Ελλήνων Ισραηλιτών και ιδιαιτέρως κατ' αυτών του Διδυμοτείχου και της Ορεστιάδας, τη στάση των οποίων χαρακτηρίζει ως εκδηλωθείσα «εχθρικώτατα προς παν το Ελληνικόν»^[8]. Λίγες μέρες αργότερα, η εφημερίδα επανέρχεται με αφορμή εμπιστευτική έκθεση του Νομάρχη Έβρου Τζανέτου, η οποία συνδέει το εβραϊκό στοιχείο του νομού με τον Κομμουνισμό και το κατηγορεί ως αντεθνικό, μαζί με τις υπόλοιπες μειονότητες της Θράκης, μουσουλμάνους και Αρμενίους, των οποίων ζητά την εκτόπιση από την περιοχή^[9]. Η έκθεση διαρρέει και καταγγέλλεται σε πρωτοσέλιδο δημοσίευμα του *Ριζοσπάστη*, σύμφωνα με το οποίο «Το Κρά-

τος οργανώνει φασιστικές επιτροπές κατά των Κομμουνιστών» και «Θα εξοντώσει δια πυρός και σιδήρου όλες τις μειονότητες που ζουν ακόμα στην Ελλάδα»^[10]. Επιτροπή της Εβραϊκής Κοινότητας Διδυμοτείχου επισκέπτεται τον Νομάρχη, ζητώντας εξηγήσεις, με αποτέλεσμα ο Νομάρχης να χαρακτηρίσει το δημοσίευμα του *Ριζοσπάστη* κωμικό και να δηλώσει την πεποίθησή του ότι το εβραϊκό στοιχείο του νομού Έβρου «αποτελεί φιλόνομον τάξιν, ουδόλως αναμιγνυομένην εις κομμουνιστικάς και αντεθνικάς προπαγάνδας».

Σε μια πολυπληθή πληθυσμιακή ομάδα, μεγάλο μέρος της οποίας ήταν βιοπαλαιστές, είναι αναμενόμενο ότι κάποιοι θα είχαν στραφεί προς το ΚΚΕ. Πάντως, η μόνη ένδειξη συμμετοχής Εβραίου του νομού Έβρου σε κομμουνιστικές κινήσεις εμφανίζεται στον Τύπο μερικά χρόνια αργότερα, όταν σε επεισόδια μεταξύ εργατών και χωροφυλάκων συνελήφθη ανάμεσα σε άλλους ο αχθοφόρος Ιωσήφ Μπαρόκας διότι θορυβούσε και διαμαρτυρόταν^[11].

Το *Βήμα της Θράκης* θα επανέλθει μερικούς μήνες αργότερα και θα κατηγορήσει τους Εβραίους του Διδυμοτείχου ιδίως, ως τοκογλύφους, «η τοκογλυφία των οποίων έφτασεν εις βαθμόν επικίνδυνον», με συνέπεια «ο Έλληνας γεωργός να είναι δούλος του Εβραίου τοκογλύφου»^[12], ενώ ταυτόχρονα σε άλλο άρθρο αναφέρεται σε εγκατάσταση Εβραίων της Αδριανούπολης στο Διδυμότειχο, τους οποίους κατηγορεί για λαθρεμπορία και παράνομη μετανάστευση^[13]. Το δημοσίευμα του *Βήματος* αμφισβητείται από την εφημερίδα *Έβρος*^[14] του Διδυμοτείχου^[15], η οποία όμως στη συνέχεια αναπαράγει τις κατηγορίες περί τοκογλυφίας^[16], ενώ τα άρθρα του *Βήματος* αναδημοσιεύονται από την αθηναϊκή *Εφημερίδα του Χρηματιστηρίου*^[17]. Η τοκογλυφία της εποχής βέβαια δεν είχε την ίδια βαρύτητα με τη σημερινή. Ως αδίκημα τυποποιήθηκε πολύ αργά σε σχέση με τα υπόλοιπα αδικήματα του Ποινικού Κώδικα και είχε χαμηλή ποινική αξιολόγηση. Η κατηγορία της εφημερίδας αφορούσε στην εκμετάλλευση των αγροτών και όχι σε ποινικά κολάσιμη πράξη. Άλλωστε τα χρόνια εκείνα πολλοί ιδιώτες ασκούσαν νόμιμα τραπεζικές εργασίες, ενώ οι τράπεζες με τη σημερινή μορφή ήταν λίγες και χωρίς εκτενές δίκτυο που να εξυπηρετεί την περιοχή. Η Αγροτική Τράπεζα ιδρύθηκε μόλις στα 1929.

Το ζήτημα των τετραδίων

Επόμενο σημαντικό ζήτημα σχετιζόμενο άμεσα με το εβραϊκό στοιχείο και μάλιστα του Διδυμοτείχου, ήταν αυτό των σχολικών

τετραδίων. Το θέμα εμφανίζεται στον τοπικό Τύπο τον Οκτώβριο του 1928^[18]. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα, τον Απρίλιο της χρονιάς αυτής μια χριστιανή δασκάλα της Ισραηλιτικής Σχολής Διδυμοτείχου ανακάλυψε ότι τα τετράδια των μαθητριών της έφεραν εσωτερικώς την εικόνα του Μουσταφά Κεμάλ εν μέσω τουρκικών σημαίων, κάτω από την οποία υπήρχε ποίημα εξυμνητικό του ηρωισμού των Τούρκων κατά την κατάληψη της Ανατολικής Θράκης και εξυβρίζονταν ελληνικός στρατός και λαός. Η εν λόγω δασκάλα κατάσχισε τα τετράδια και τα παρέδωσε στον επιθεωρητή των σχολείων και τον Διοικητή του Συντάγματος της περιοχής. Ενημερώθηκαν οι λοιπές αρχές, χωρίς όμως να προβούν σε καμιά ενέργεια κατά των εισαγωγών των τετραδίων, με συνέπεια, σύμφωνα με το *Βήμα της Θράκης*, να απειληθεί με απόλυση η δασκάλα από τη διευθύντρια της Ισραηλιτικής Σχολής. Η υπόθεση ξεχάστηκε κατά τις θερινές διακοπές, ώσπου ανακινήθηκε από λοχαγό που υπηρετούσε στην πόλη, ο οποίος υπέβαλε μήνυση ζητώντας την εκκαθάριση του Ισραηλιτικού Σχολείου «από των εν αυτά ανθελληνικώς δρώντων δασκάλων». Εν τούτοις, ο Ειρηνοδίκης που ενηγήγησε προανάκριση, δεν τη διαβίβασε στον Εισαγγε-

Το *Βήμα της Θράκης*, φ. 121, 31/10/1928 με αναφορά στα ανθελληνικά τετράδια.

πρωτοσέλιδο δημοσίευμα για την «Ανθελληνική προπαγάνδα των Ισραηλιτών»^[19], χαρακτηρίζοντας το Διδυμοτείχο ως «Κέντρον ανθεθνικής δράσεως». Το δημοσίευμα καταφέρεται κατά των κρατικών αρχών κατηγορώντας τις για αδράνεια, όπως βεβαίως και κατά του προσωπικού της σχολής, χαρακτηρίζοντας τις ενέργειες του ως ανθελληνικές και το έργο του ως ανθεθνικό, συνδυάζοντάς το με την έκθεση του Νομάρχη Έβρου σε βάρος των Ισραηλιτών της περιοχής, για την οποία έγινε ήδη λόγος παραπάνω, τους οποίους χαρακτηρίζει εσωτερικούς εχθρούς. Στο επόμενο φύλλο^[20] η εφημερίδα δημοσιεύει απόσπασμα από την έκθεση του Νομάρχη, η οποία επιχειρεί να συνδέσει το εβραϊκό – αλλά και το αρμενικό – στοιχείο του νομού Έβρου με το ΚΚΕ, επιζητώντας την απαγόρευση κυκλοφορίας του Ισραηλιτών και την απομάκρυνσή τους από τη μεθόριο, ανεξαρτήτως της ιθαγένειάς τους. Τα δημοσιεύματα συνεχίζονται με κείμενο σε βά-

Το *Βήμα της Θράκης*, φ. 122, 3/11/1928: «Ανθελληνική προπαγάνδα των Ισραηλιτών»

λέα. Επενέβη όμως ο Νομάρχης και έκλεισε τη Σχολή μέχρι πέρατος των ανακρίσεων, ενώ ο επιθεωρητής εκπαίδευσης μετέθεσε τη δασκάλα που είχε ανακινήσει το θέμα. Στο επόμενο φύλλο, το *Βήμα* επανέρχεται με

πρωτοσέλιδο δημοσίευμα για την «Ανθελληνική προπαγάνδα των Ισραηλιτών»^[19], χαρακτηρίζοντας το Διδυμοτείχο ως «Κέντρον ανθεθνικής δράσεως». Το δημοσίευμα καταφέρεται κατά των κρατικών αρχών κατηγορώντας τις για αδράνεια, όπως βεβαίως και κατά του προσωπικού της σχολής, χαρακτηρίζοντας τις ενέργειες του ως ανθελληνικές και το έργο του ως ανθεθνικό, συνδυάζοντάς το με την έκθεση του Νομάρχη Έβρου σε βάρος των Ισραηλιτών της περιοχής, για την οποία έγινε ήδη λόγος παραπάνω, τους οποίους χαρακτηρίζει εσωτερικούς εχθρούς. Στο επόμενο φύλλο^[20] η εφημερίδα δημοσιεύει απόσπασμα από την έκθεση του Νομάρχη, η οποία επιχειρεί να συνδέσει το εβραϊκό – αλλά και το αρμενικό – στοιχείο του νομού Έβρου με το ΚΚΕ, επιζητώντας την απαγόρευση κυκλοφορίας του Ισραηλιτών και την απομάκρυνσή τους από τη μεθόριο, ανεξαρτήτως της ιθαγένειάς τους. Τα δημοσιεύματα συνεχίζονται με κείμενο σε βάρος του συνηγόρου υπεράσπισης της εβραϊκής Κοινότητας, δικηγόρου του Διδυμοτείχου Ιωάννη Παπαγεωργίου, με αγοραίους χαρακτηρισμούς εναντίον του, διότι «αν και μη υποστάς την περιτομήν του Ισραηλιτικού δόγματος... υπεραμύνθη μεθ' όλης της επιστημονικής δυνάμεώς του

των αδικουμένων Ισραηλιτών»^[21] και διότι δημοσίευσε στην εφημερίδα Έβρος του Διδυμοτείχου πανηγυρικό λόγο υπέρ των Ισραηλιτών^[22]. Επόμενο άρθρο^[23] αναφέρεται σε αποδοκιμασία του Βουλευτή Έβρου Πανατζιδη^[24], από τα Σωματεία της περιοχής, διότι με επιστολή του στη Φωνή της Θράκης^[25] εκδήλωσε «απροκάλυπτον εβραιοφιλίαν». Σε άλλο σχόλιο το Βήμα καταφέρεται πάλι κατά της Ισραηλιτικής Σχολής επειδή οι πινακίδες των διαφόρων τάξεων είναι γραμμένες γαλλιστι^[26]. Το Βήμα της Θράκης θα επιμείνει μέχρι τέλους στην ίδια γραμμή, παρομοιάζοντας τη στάση της Ισραηλιτικής Κοινότητας με αυτή των μουσουλμάνων της Θράκης, καταλήγοντας ότι επιβάλλεται «να ληφθώσι σκληρότατα μέτρα κατά των αλλογενών στοιχείων της Θράκης»^[27]. Αν και τελικά η υπόθεση έκλεισε με την απαλλαγή της διεύθυνσης του σχολείου από τις κατηγορίες, διότι «η Γενική Διοίκηση Θράκης προσέφερε την απαραίτητη πολιτική στήριξη με την παρέμβαση της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης και των Ισραηλιτών βουλευτών»^[28], εντούτοις το ύφος όλων των σχετικών δημοσιευμάτων ήταν πικρόχολο και εχθρικό απέναντι στο εβραϊκό στοιχείο, το οποίο κατηγορείτο για ανθελληνισμό. Ταυτόχρονα, είχε αντίκτυπο και στο μουσουλμανικό στοιχείο της Θράκης, που διαμαρτυρήθηκε για καταπίεση από τις ελληνικές αρχές με σειρά δημοσιευμάτων της Γενί Αδίμ της Ξάνθης^[29].

Οι Εβραίοι του νομού Έβρου έπεφταν συχνά στόχος ποικίλων κατηγοριών. Έτσι η εφημερίδα Έβρος

ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΟΥ ΜΑΣ κ. ΧΡ. ΕΥΧΑΙΤΙΔΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ "ΠΡΟΟΔΟΝ".

Προσέτι ο κ. Χρ. Ευχαιτίδης, βουλευτής Έβρου, στην εφημερίδα Έβρος, δημοσίευσε άρθρο με τίτλο «Οι Εβραίοι Διδυμοτείχου μοιχοκότάρουν τους Έλληνας κρεοπώλας». Ο κ. Ευχαιτίδης, στην εφημερίδα Έβρος, δημοσίευσε άρθρο με τίτλο «Οι Εβραίοι Διδυμοτείχου μοιχοκότάρουν τους Έλληνας κρεοπώλας». Ο κ. Ευχαιτίδης, στην εφημερίδα Έβρος, δημοσίευσε άρθρο με τίτλο «Οι Εβραίοι Διδυμοτείχου μοιχοκότάρουν τους Έλληνας κρεοπώλας».

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΝΥΜΑΙΝΑΣ

Καίτοι όλα τα εβραϊκά στοιχεία είναι αδικουμένα, όμως η εβραϊκή κοινότητα είναι αδικουμένη. Η εβραϊκή κοινότητα είναι αδικουμένη, όμως η εβραϊκή κοινότητα είναι αδικουμένη. Η εβραϊκή κοινότητα είναι αδικουμένη, όμως η εβραϊκή κοινότητα είναι αδικουμένη.

Πρόδοδος, αρ. φύλλου 49, 18.11.1933, «Οι Εβραίοι Διδυμοτείχου μοιχοκότάρουν τους Έλληνας κρεοπώλας»

νήθιζαν να ζουν τοιουτοτρόπως και να απομυζούν την οικονομική ιμάδα των λαών εις τους οποίους ως όστρακα είναι προσκολλημένοι» και προτείνει στους Έλληνες την εφαρμογή του «οφθαλμόν αντί οφθαλμού», καταγγέλλοντας την ανεξιθρησκία και την ανεκτικότητα του ελληνικού κράτους. Ενώ σε άλλο σχόλιο κατηγορείται χωρίς στοιχεία ο κρεοπώλης του Διδυμοτείχου Σολομών Τζίβρε^[30] ότι «κατελήφθη χρησιμοπιών την ελληνικήν σημαίαν ως περικάλυμμα των κρεάτων του καταστήματος του» προς προφύλαξη από τις μύγες^[31].

Αναμενόμενη είναι και η μομφή στους Ισραηλίτες για τη δημιουργία «τραστ των κουκουλεμπόρων»^[32], αφού οι περισσότερες μεταξοβιομηχανίες του νομού ανήκουν σε εβραίους. Το Διδυμοτείχο χαρακτηρίζεται από την Πρόοδο ως μετά την Θεσσαλονίκη «δευτέρα εβραϊούπολις», όπου «μόλις εισέλθη κανείς εις την αγοράν... αμέσως αντιλαμβάνεται ότι το εβραϊκόν στοιχείον κυριαρχεί εις την

κίνησιν του τόπου» και γι' αυτό η Πρόδοδος που ασκεί «πολιτικήν εθνικιστικήν» δεν θα πάψει να αγωνίζεται έως ότου «οι ισραηλίται συμπολίτες μας αποφοιωθούν προς τους Έλληνας και παύσουν να αποτελούν παρασιτικόν στοιχείον εν τη χώρα μας»^[33]. Και συνεχίζει κατηγορώντας τους μεταξοβιομηχανούς ότι «κοροϊδεύουν

ΑΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΦΡΕΝΑΙ ΤΗΣ "ΠΡΟΟΔΟΥ" ΤΟ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΝ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΒΡΑΙΟΥΠΟΛΙΣ - ΤΑ ΚΟΥΚΟΥΛΙΑ ΚΑΙ Η ΕΜΟΣΙΣ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΝ - Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑ

ΕΙΣ ΤΗΣ ΔΕΚΑΡΕΛΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ ΜΑΣ

Η Πρόδοδος, φ. 86, 1/07/1934: «Το Διδυμοτείχο δευτέρα εβραϊούπολις».

τους πάντες και τα πάντα» και ιδιαίτερα οι γνωστοί Τζίβρε ότι όχι μόνο ρυθμίζουν την τιμή των κουκουλιών, αλλά «καταδυναστεύουν και τας εν τοις εργοστασίοις των εργατρίας»^[34]. Σύμφωνα με τη *Δυτική Θράκη*, την περίοδο εκείνη οι εργάτριες του Εργοστασίου Μεταξουργίας Τζίβρε στο Σουφλί κήρυξαν απεργία, αλλά σε συγκέντρωση που πραγματοποιήσαν «εισχώρησαν μερικοί κομμουνισταί και επιχείρησαν να δημιουργήσουν εκτρόπους σκηνάς»^[35].

Παραπομπές

- [1] Το κείμενο αυτό βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε Ανακοίνωσή μου στο Διεθνές Συμπόσιο «Οι Εβραίοι του Διδυμοτείχου πριν και μετά την Καταστροφή / The Jews in Demotica before and after the Shoah», που διεξήχθη το Μάιο του 2023 στο Διδυμότειχο.
- [2] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 24/24-11-1927.
- [3] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 116/13-10-1928. «Διδυμότειχον. Ποδοσφαιρικά...εν τω Γυμναστηρίω του “Αίαντος” και υπό την διαίτησιάν του κ. Τολέδο διεξήχθη ποδοσφαιρικός αγών της ημετέρας ομάδος του “Αίαντος” και της ομάδος της Νέας Ορεστιάδος “Ορέστης”».
- [4] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 45, 9/02/1928
- [5] Μανώλης Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία [και περιοδικά] της Μακεδονίας και Θράκης*. (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2006), 342. Το *Βήμα της Θράκης* κυκλοφόρησε στις 28/8/1927 και συνέχισε την κυκλοφορία του μέχρι το 1929. Τυπωνόταν σε 1.200 φύλλα και απασχολούσε πέντε συντάκτες και συνεργάτες.
- [6] Αλέξανδρος Α. Μπαλάσκας, *Χρονογραφήματα ενός Αθηναίου δημοσιογράφου (Κλέων Βρανάς 1908-1940)* (Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση, 1993), 9-12. Ο Μπαλάσκας γεννήθηκε στην Αθήνα το 1878 και σπούδασε στο ΕΜΠ και στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου. Είχε περιπετειώδη δημοσιογραφικό βίο. Εξέδωσε εφημερίδες στην Αίγυπτο, στη Θεσσαλονίκη, στην Αθήνα, στην Αδριανούπολη, στην Καβάλα και εν προκειμένω στην Αλεξανδρούπολη, ενώ ήταν συντάκτης σε πολλές ακόμη εφημερίδες σε διάφορες πόλεις.
- [7] Οι προγενέστερες αναφορές αφορούν στο χορό της Ισραηλιτικής Κοινότητας Διδυμοτείχου, «τον οποίο διέκρινε απαράμιλλος τάξις, κομψότης και χάρις» τον οποίο ετίμησαν επίσημοι και εκλεκτά μέλη της κοινωνίας Διδυμοτείχου και «εξηκολούθησε μέχρι πρωίας εν αδιαπτώ ευθυμία». Όχι τυχαία, μέχρι τότε υπάρχουν αρκετές καταχωρίσεις της Αλεξανδρου-

πολιτικής επιχείρησης Αβραάμ Χαττέμ και Υιού.

- [8] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 33, 8/03/1928
- [9] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 35, 15/03/1928: «Ο Κομμουνισμός εις τον Έβρον. Το εμπιστευτικόν έγγραφον του κ. Νομάρχου. Διαμαρτυρία των Ισραηλιτών».
- [10] *Ριζοσπάστης*, φ. 904, 3/3/1928: «Αποκαλύψεις ενός εμπιστευτικού εγγράφου του Υπουργ. Εσωτερικών».
- [11] *Η Πρόσδος*, φ. 36, 27/08/1933: «Σοβαράι σκηνάι μεταξύ εργατών και χωροφυλάκων – Επελάσεις – Πυροβολισμοί και συλλήψεις – Ο δημιουργηθείς πανικός εις τα πλήθη». Ο Ιωσήφ Γεουδά Μπαρόκας πέθανε το 1936 (17 Ελούλ 5696) και το μνήμα του βρίσκεται στο εβραϊκό κοιμητήριο Αλεξανδρούπολης.
- [12] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 106, 8/09/1928: «Τοκογλυφία» και «Εις κίνδυνος».
- [13] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 106, 8/09/1928: «Εις κίνδυνος»
- [14] Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Μακεδονίας και Θράκης*, ό.π., 345, Ευστράτιος Τσιρταβής, «Εικόνες από το παλιό Διδυμότειχο και τον Έβρο», *Θρακικός Οικονόμος*, 1Δ' (2001), 77-78. Ο Έβρος ήταν εβδομαδιαία εφημερίδα που εκδιδόταν στο Διδυμότειχο από το 1928 μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εκδότης της ήταν ο Γεώργιος Αποστολίδης. Ο Έβρος ασχολείτο με τα τοπικά κοινωνικά θέματα και είχε σημαντική κυκλοφορία.
- [15] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 110, 22/09/1928: «Περίεργον».
- [16] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 113, 3/10/1928: «Περί τοκογλυφίας»
- [17] *Εφημερίς του Χρηματιστηρίου*, φ. 1343, 23/09/1928: «Προς τους Εβραίους. Ναι. Είμεθα εθνικόφρονες. Σας παρακολουθούμεν βήμα προς βήμα». Η εφημερίδα αυτή, που εκδιδόταν στην Αθήνα από τον Νικόλαο Π. Ιγγλέση, βριθεί αντισημιτικών δημοσιευμάτων, σε κάθε σχεδόν φύλλο της, με χαρακτήρα έξαλλο και επιθετικό.
- [18] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 121, 31/10/1928: «Εις την Ισραηλιτικήν Σχολήν Διδυμοτείχου εκκυκλοφόρησαν ανθελληνικά τετράδια. Εν ώ αι αρχαί αδρανούν εις Λοχαγός καταγγέλλει. Ελληνίς διδασκάλισσα μετατίθεται δια τον πατριωτισμό της». Η δασκάλα ονομαζόταν Ελένη Ασημακοπούλου, ο λοχαγός Παπαπολύζος και ο Επιθεωρητής των σχολείων Δανόπουλος. Η μετάθεση δεν ήταν δυσμενής, αφού η δασκάλα τοποθετήθηκε στο Α' Δημοτικό σχολείο αρρένων Διδυμοτείχου «διότι περιήλθεν εις ρήξιν προς το προσωπικόν του Ισραηλιτικού σχολείου».
- [19] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 122, 3/11/1928.

- [20] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 123, 7/11/1928: «Η ανθελληνική προπαγάνδα Ισραηλιτών. Το Διδυμότειχον Κέντρον»
- [21] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 125, 15/11/1928: «Ο Συνήγορος».
- [22] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 127, 15/11/1928: «Να ομιλήση ο κ. Νομάρχης». Το φύλλο της εφημερίδας *Έβρος* δεν στάθηκε δυνατόν να εντοπιστεί.
- [23] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 128, 3/12/1928: Η επιστολή του Βουλευτή Έβρου κ. Πανταζίδη απευθυνόταν «προς τον κ. Μαγρίσο». Αναφέρονται τα Σωματεία Παντοπωλών, Ραπτών, Καφεπωλών, Κρεοπωλών, Λαχανοπωλών, Υποδηματοποιών. Σε παρένθεση σημειώνεται «Εκ μέρους των Ελλήνων μελών». Προφανώς οι εξίσου Έλληνες άλλης θρησκείας δεν υπέγραψαν τη διαμαρτυρία. Ασφαλώς σε κάποια από τα σωματεία αυτά συμμετείχαν και Έλληνες Εβραίοι.
- [24] Πέτρος Αλεπάκος, «Δικηγόροι Πολιτικοί από τον Έβρο», *Νομικός Λόγος*, φ. 49 (2008) *Μητρώο πληρεξουσίων, γεροϋσιαστών και βουλευτών 1822-1935* (Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, 1986), 130. Ο Χριστόφορος Χ. Πανταζίδης (1895 - 7 Ιανουαρίου 1954) σπούδασε Νομικά στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και άσκησε το λειτούργημα του δικηγόρου τόσο στην Ελληνική όσο και στην Τουρκική γλώσσα. Εκλέχθηκε Βουλευτής Έβρου στη Δ' Εθνοσυνέλευση το 1923, ως ανεξάρτητος. Επανεκλέγεται Βουλευτής στην Α' Περίοδο της Βουλής το 1926 με το κόμμα των Φιλελευθέρων, στη Β' Περίοδο το 1928, στη Γ' Περίοδο το 1932 και στη Δ' Περίοδο το 1933, με το ίδιο κόμμα. Μετά την απελευθέρωση πολιτεύθηκε με το κόμμα των Φιλελευθέρων στις εκλογές της 5/3/1950 αλλά δεν επανεξελέγη Βουλευτής.
- [25] Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Μακεδονίας και Θράκης*, ό.π., 364. Η Φωνή της Θράκης εκδόθηκε το 1928 στην Αλεξανδρούπολη από το Χρηστάκη Χρηστίδη. Έδινε ιδιαίτερο βάρος στην κοσμική ζωή και συνέχισε την έκδοση της μέχρι το 1939
- [26] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 128, 3/12/1928: «Καμαρώσατε τα». Στο σχόλιο καταφέρεται και κατά του δικηγόρου Παπαγεωργίου, που χαρακτηρίζει ευφυέστατο, αλλά και κατά του βουλευτή Πανταζίδη, που αποκαλεί ανόητο.
- [27] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 127/28-11-1928: «Διαψεύσεις» και «Να ομιλήση ο κ. Νομάρχης».
- [28] Βασίλης Ριτζαλέος, *Οι εβραϊκές κοινότητες στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπι-
- στήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2006335. Η διαμάχη μεταφέρθηκε και στον Τύπο της Θεσσαλονίκης. Η εβραϊκή και σιωνιστικών αποχρώσεων *El Roeblo* καταφερόταν εναντίον γνωστών αντιεβραϊκών κύκλων, που στόχευαν να στιγματίσουν την Κοινότητα και να κλείσουν το σχολείο, ενώ το ελληνόφωνο *Φως* επέμενε στη ρητορική του σκανδάλου, ζητώντας την «εκκαθάρισιν του Ισραηλιτικού σχολείου» από τους ανθελληνικούς δρώντες δασκάλους.
- [29] *Το Βήμα της Θράκης*, φ. 124/10-12-1928: «Επόμενον». Για τη *Γενί Αδίμ* βλ. Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Μακεδονίας και Θράκης*, ό.π., 392. Η *Γενί Αδίμ* (= Νέο Βήμα) εκδόθηκε στην Ξάνθη το 1926 από το Σαμπρή Αλή. Συνέχισε την έκδοσή της μέχρι το 1936. Χρησιμοποιούσε αραβικούς χαρακτήρες και από το 1933 λατινικούς.
- [30] Στο Διδυμότειχο του Μεσοπολέμου οι Εβραίοι κρεοπώλες που καταχωρούνται στους επαγγελματικούς Οδηγούς της εποχής είναι ο Γιοσέφ Αλκαμπές (στον Οδηγό του Γαβριηλίδη) και οι Αβραάμ Αλκαμπές, Νισίμ Νατάν (στον Οδηγό του Ιγγλέση). Βλ. Γαβριήλ Γαβριηλίδης, *Μέγας Οδηγός Βορείου Ελλάδος. Θεσσαλίας-Μακεδονίας-Θράκης* (Θεσσαλονίκη: Τριανταφύλλου, 1939), 868· Νικόλαος Γ. Ιγγλέσης, *Οδηγός της Ελλάδος* (Αθήνα: 1925), 1240. Ο Σολομών Τζίβρε δεν καταχωρείται. Άρα οι Εβραίοι κρεοπώλες ήταν περισσότεροι.
- [31] *Η Πρόοδος*, φ. 49, 18/11/1933: «Οι Εβραίοι Διδυμοτείχου μπουκόταρον τους Έλληνας κρεοπώλας».
- [32] *Η Πρόοδος*, φ. 85, 24/06/1934
- [33] *Η Πρόοδος*, φ. 86, 1/07/1934: «Το Διδυμότειχον δευτέρα εβραϊούπολις». Στο άρθρο αυτό η εφημερίδα αναφέρεται πάλι στο ζήτημα του υποτιθέμενου «μπουκόταζ» των κρεοπωλών, αναφέροντας ότι αυτό έγινε υπό το πρόσχημα ότι δήθεν εκεί δεν είχαν κρέατα «κασέρια» και γι' αυτό «ήνοιξαν ένα κρεοπωλείον εβραϊκόν και από εκεί προμηθεύοντο των κρέας των», επιμένοντας στον προσχηματικό χαρακτήρα του μπουκόταζ, διότι «οι έλληνες κρεοπώλαι είχαν κρέατα “κασέρια” και την διακριτικήν πινακίδα επί των κρεάτων».
- [34] *Η Πρόοδος*, φ. 187, 3/07/1936.
- [35] *Δυτική Θράκη*, φ. 341, 19/02/1933: «Εκτροποι σκηνάι του Σουφλίου». Το δημοσίευμα της *Δυτικής Θράκης* είναι καθαρά ειδησεογραφικό, χωρίς καμία αντισημιτική αιχμή.

* *Ο Θρασύβολος Παπαστρατής είναι νομικός και ιστορικός, ΜΑ Δημόσιας Ιστορίας.*

Ο Αλμπέρτο Ερρέρα και τα Sonderkommando

Των ΤΖΩΝ
ΚΑΛΕΦ-ΕΖΡΑ
& ΔΙΟΝΥΣΗ
Γ. ΔΡΟΣΟΥ

(Δ' ΜΕΡΟΣ)

Η συμβολή των Sonderkommando στην απόδοση δικαιοσύνης και η κοινωνική τους επανένταξη

Το έγκλημα και η δημοσιοποίησή του

Η βιολογικοποίηση του αντισημιτισμού που βρίσκεται στον πυρήνα του εθνικοσοσιαλισμού, διευκόλυνε την εξόντωση σε μικρό χρονικό διάστημα του 1/3 των μελών της «αντιφυλής» των Εβραίων σε όλο τον κόσμο. Η γενοκτονία που έγινε πρωτεύων στόχος του 3^{ου} Ράιχ στη διάρκεια του ΒΠΠ, ήταν συνέπεια της αλληλεπίδρασης του ριζοσπαστικού αντισημιτισμού με τις περιστάσεις του πολέμου. Γεννήθηκε από το πνεύμα της ορθολογικότητας στα πλαίσια του δυτικού πολιτισμού, που συνέθεσε με επιστημονοφανή τρόπο τους διάφορους τρόπους κυριαρχίας και εξόντωσης, αξιοποιώντας τον προϋπάρχοντα αποικιοκρατικό και ιμπεριαλιστικό ρατσισμό¹.

Ο στοχαστής Δημήτρης Γληνός, αν και εξόριστος από το 1936, πρόβλεψε το φθινόπωρο του 1938 ότι ο ρατσισμός θα χρησιμοποιηθεί ως προκάλυμμα για τον αναμενόμενο πόλεμο, σημειώνοντας ότι «Ο αντισημιτισμός ξαναφέρνοντας πίσω τον μαύρο Μεσαίωνα, όταν οι φεουδάρχες εξόντωναν τους Εβραίους σαν πρώτους φορείς της αστικής οικονομίας, διαπερνάει τώρα σαν κολλητική αρρώστια όλες τις χώρες όπου το εβραϊκό στοιχείο έχει κάποιαν επιρροή στην οικονομική ζωή και παρουσιάζεται εμπόδιο στη διευθυνόμενη οικονομία με καπιταλιστική βάση, το τελευταίο καταφύγιο του καπιταλισμού. Έτσι ξαναζωντάνεψαν στις ημέρες μας οι μεσαιωνικοί εξολοθρευτές των Εβραίων, ...»². Με βάση την ανάλυση που έκανε, προειδοποίησε για την επερχόμενη γενοκτονία, χωρίς όμως να εισα-

κουστεί. Ήταν μια γενοκτονία που δεν μπόρεσαν να κρύψουν οι θύτες.

Σε συνέχεια: α) της διακήρυξης που υπογράφηκε στις 13 Ιανουαρίου του 1942 στο Παλάτι St James του Λονδίνου για την τιμωρία όσων διέταξαν, οργάνωσαν και διέπραξαν εγκλήματα πολέμου, και β) της διαρροής λεπτομερών στοιχείων για μαζικές ωμότητες του 3^{ου} Ράιχ και των συμμάχων του στην Σοβιετική Ένωση και στο στρατόπεδο Chelmo της Πολωνίας, έντεκα συμμαχικές κυβερνήσεις, ανάμεσά τους και η εξόριστη Ελληνική, καθώς και η Γαλλική Εθνική Επιτροπή, έβγαλαν μια κοινή διακήρυξη στις 17 Δεκεμβρίου του 1942^{3,4}. Κατήγγειλαν τις αντιεβραϊκές ωμότητες, τη μεταφορά Εβραίων από κατεχόμενες περιοχές στην Ανατολική Ευρώπη, με συνθήκες ανήκουστης αγριότητας και φρίκης, και την πρόθεση του 3^{ου} Ράιχ να εξοντώσει τους Ευρωπαίους Εβραίους. Αποκάλυψαν ότι είχαν ήδη δολοφονηθεί πολλές εκατοντάδες χιλιάδες άνδρες, γυναίκες και παιδιά και διακήρυξαν ότι θα πάρουν από κοινού όλα τα πρακτικά μέτρα για να σταματήσουν το πρωτόγνωρο έγκλημα και για να τιμωρηθούν οι υπεύθυνοι.

Μετά από δυο ημέρες, σε μακροσκελή έκθεση του Σοβιετικού Υπουργείου Εξωτερικών έγινε αναφορά σε σχέδιο συγκέντρωσης προς θανάτωση 4.000.000 Ευρωπαίων Εβραίων ως το τέλος του έτους με θανάτωση όλων των παιδιών ηλικίας ως 12 ετών, στις μαζικές εκτελέσεις σε ανοικτούς χώρους, στη χρήση θαλάμων εισπνοής δηλητηριωδών αερίων, καθώς και σε αριθμητικά δεδομένα ανά περιοχή

της Σοβιετικής Ένωσης⁴. Η έκθεση κατέληγε με την πρόταση: «Θα είναι βαρύ το τιμωρό χέρι των λαών ενάντια στους Γερμανοφασίστες εγκληματίες. Από την οργή των λαών δεν θα ξεφύγει ούτε η χιτλερική κλίκα, ούτε οι αισχροί εκτελεστές των εγκληματικών διαταγών».

Μετά από ένα χρόνο, στις 30 Οκτωβρίου 1943, στη Διακήρυξη της Μόσχας για τις Ωμότητες δόθηκε διαβεβαίωση από τις ΗΠΑ, τη Μ. Βρετανία και την Σοβιετική Ένωση εκ μέρους 32 Ηνωμένων Εθνών ότι:

α) όσοι διέπραξαν ή πήραν μέρος εθελοντικά σε ωμότητες σε έναν καθορισμένο τόπο θα εντοπισθούν από τις τρεις συμμαχικές δυνάμεις, έστω και στην άκρη του κόσμου, θα σταλούν στις χώρες που τις διέπραξαν, όπου θα δικασθούν και θα τιμωρηθούν σύμφωνα με τους νόμους των εν λόγω ελεύθερων πλέον χωρών, και

β) οι υπεύθυνοι για τις ωμότητες και τα εγκλήματα, που δεν έχουν συγκεκριμένο γεωγραφικό προσδιορισμό, θα δικασθούν με κοινή απόφαση των συμμαχικών κυβερνήσεων⁴.

Για την υλοποίησή της συστάθηκε η Διασυμμαχική Επιτροπή Εγκλημάτων Πολέμου. Άρα οι αντιφασιστικές χώρες είχαν έγκαιρα γνώση της γενοκτονίας, διακήρυξαν ότι θα την σταματήσουν και θα τιμωρήσουν όλους τους ενόχους. Παρόλα αυτά, έκαναν πολύ λίγα από όσα υποσχέθηκαν,⁵ ίσως γιατί τους βόλεψε η αποεβραιοποίηση των εθνικών κρατών της ηπειρωτικής Ευρώπης που διευκόλυνε την ομογενοποίησή τους.

Στις 7 Μαΐου 1945, δηλαδή την ημέρα που το 3^ο Ράιχ υπέγραφε την χωρίς όρους παράδοσή του, σε ένα σύντομο άρθρο στην εφημερίδα Pravda, δημοσιεύθηκε η αρχική εκτίμηση της σοβιετικής επιτροπής εμπειρογνομόνων για τον αριθμό

αυτών που δολοφονήθηκαν στο Auschwitz. Επιπλέον στις 15 Ιουλίου 1945, στο τεύχος 14 του πολωνικού περιοδικού *Przekroj* (Διατομή), δημοσιεύθηκε σχετικό άρθρο που περιείχε ως απόδειξη δυο από τις φωτογραφίες της Ζώνης του Θανάτου που έβγαλε ο Αλμπέρτο Ερρέρα⁶ (Τεύχος 258, Α΄ Μέρος).

Τον Μάρτιο του 1946 η πρώην κρατούμενη και μετέπειτα καθηγήτρια Ανοσολογίας Lucie Adelsberger περιέγραψε τις διαλογές για θανάτωση που γινόντουσαν στο Auschwitz, τις άθλιες συνθήκες κράτησης και τις συνέπειές τους στην υγεία των κρατούμενων σε άρθρο της σε ένα από τα σημαντικότερα ιατρικά περιοδικά⁷. Τον ίδιο μήνα δημοσιεύθηκαν με μορφή βιβλίου, αλλά και ως σειρά άρθρων σε εφημερίδα, τα απομνημονεύματα του ιατρού Miklós Nyiszli που τον είχε τοποθετήσει ως βοηθό του ο μεταδιδακτορικός ερευνητής - γιατρός Josef Mengele στο νεκροτομείο της εγκατάστασης II⁸. Με αυτόν τον τρόπο πολλοί έμαθαν από κρατούμενους Εβραίους ιατρούς τι γινόταν στη Ζώνη του Θανάτου και για ορισμένες από τις εγκληματικές ιατρικές μελέτες που έγιναν στο στρατόπεδο⁹.

Η απόδοση δικαιοσύνης και ο ρόλος των *Sonderkommando*

Η δίκη των σημαντικότερων εγκληματιών πολέμου ξεκίνησε τον Νοέμβριο του 1945 στο Διεθνές Στρατοδικείο (τετραεθνές στην πραγματικότητα) στη Νυρεμβέργη, σε εφαρμογή της διακήρυξης της Μόσχας του 1943 και της Συμφωνίας του Λονδίνου της 8^{ης} Αυγούστου 1945 που ακολούθησε^{10,11}. Ολοκληρώθηκε μετά από 11 μήνες.

Από τους 94 μάρτυρες, που συνολικά κατέθεσαν αυτοπροσώπως, μόνον τρεις ήταν Εβραίοι (οι δυο είχαν προταθεί από τους Σοβιετικούς) θεωρώντας ότι οι Εβραίοι πιθανώς να μην είναι αξιόπι-

να μην είναι αξιόπι-

Φωτ. 1: Φωτιά στο στρατόπεδο Treblinka II στη διάρκεια της εξέγερσης των μελών του *Sonderkommando* στις 2 Αυγούστου 1943 - Φωτογραφία που έβγαλε κρυφά ο Πολωνός σταθμάρχης στο χωριό Treblinka Franciszek Zabacki (Πηγή: Wikipedia)

στοι^{10,11}. Ένας από τους τρεις μάρτυρες ήταν το μέλος του Sonderkommando (Ειδικό Απόσπασμα, SK) του στρατοπέδου Treblinka II, ο λογιστής Samuel Rajman, που μετείχε στην εξέγερση (φωτ. 1, 2). Δώδεκα υψηλόβαθμα στελέχη του 3^{ου} Ράιχ καταδικάστηκαν σε θάνατο με απαγχονισμό (οι δύο είχαν ήδη αυτοκτονήσει, ενώ ένας που δικάστηκε ερήμην, είχε πεθάνει το 1945), τρία σε ισόβια φυλάκιση, τέσσερα σε κάθειρξη μεταξύ 10 και 20 ετών, και τρία αθώωθηκαν.

Από τις δώδεκα συνολικά επονομαζόμενες επακόλουθες δίκες της Νυρεμβέργης για υπερτοπικά εγκλήματα του 3^{ου} Ράιχ, ουδεμία εστάθη στο Ολοκαύτωμα (Shoah). Σε παρέκκλιση της διακήρυξης του Οκτωβρίου του 1943, έγιναν από στρατοδικεία των ΗΠΑ, με χρήση της αμερικανικής νομολογίας, κατά το διάστημα Δεκέμβριος 1946 - Απρίλιος 1949, σε μια εποχή που εξακολουθούσαν να αποτελούν καθημερινότητα στις ΗΠΑ οι φυλετικές διακρίσεις. Οι ποινές που επιβλήθηκαν ήταν πολύ ήπιες. Από τους συνολικά 177 κατηγορούμενους μόνο 24 καταδικάστηκαν σε θάνατο, ποινή που εφαρμόστηκε μόνο σε δώδεκα¹¹.

Περίπου τα μισά από τα θύματα του Ολοκαυτώματος είχαν πολωνική υπηκοότητα. Με βάση το από τις 31 Αυγούστου 1944 διάταγμα της Πολωνικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης για τη δίωξη των σημαντικότερων εγκληματιών, συστάθηκε το Πολωνικό Ανώτατο Εθνικό Δικαστήριο, το οποίο λειτούργησε ως το 1948. Οι υπόλοιποι κατηγορούμενοι δικάστηκαν σε συνήθη δικαστήρια της χώρας. Σημαντικό ρόλο στις δίκες που αφορούσαν Εβραίους έπαιξε η πολωνική Κεντρική Εβραϊκή Επιτροπή Ιστορίας. Συνολικά 20.000 άτομα, Γερμανοί, Αυστριακοί, Πολωνοί που ανήκαν στην Γερμανική εθνότητα, Ουκρανοί και άλλοι συνεργάτες, καταδικάστηκαν από το 1944 ως το 1988 για εγκλήματα πολέμου, σύμφωνα με τον Πολωνικό Ποινικό Κώδικα^{12,13}.

Για παράδειγμα, μόλις δυο μήνες μετά την απελευθέρωση του συγκροτήματος του Auschwitz (φωτ. 3) συστάθηκε υψηλόβαθμη επιτροπή για να ερευνήσει τα εγκλήματα που διέπραξαν τα τουλάχιστον 7.000 άτομα που υπηρέτησαν σε αυτό¹³. Το 1947 έγιναν δύο

Φωτ. 2: Ναζιστικά στρατόπεδα και γκέτο στα οποία εκδηλώθηκε ένοπλη εβραϊκή αντίσταση κατά το χρονικό διάστημα 1941-1944. (Πηγή: United States Holocaust Memorial Museum)

σχετικές δίκες στο Πολωνικό Ανώτατο Εθνικό Δικαστήριο στις οποίες κατέθεσαν, εκτός των άλλων, τρία πρώην μέλη του SK με φυσική παρουσία και τρία εγγράφως. Οι περισσότεροι από τους κατηγορούμενους, κυρίως υψηλόβαθμα μέλη των SS, κρίθηκαν ότι είχαν ενταχθεί εθελοντικά σε εγκληματικές ναζιστικές οργανώσεις και δομές του 3^{ου} Ράιχ, των οποίων οι εγκληματικοί τους στόχοι είχαν δημοσιοποιηθεί προ πολλού.

Από αυτούς οι 23 καταδικάστηκαν σε θάνατο, έξι σε ισόβια φυλάκιση, επτά σε 15ετή και τρεις από 3 ως 10 έτη. Η θανατική ποινή μεταβλήθηκε σε ισόβια δεσμά σε δυο από τους καταδικασθέντες και μάλιστα ο ένας από αυτούς, ο καθηγητής Ιατρικής Johann Paul Kremmer ελευθερώθηκε το 1958 μετά την μεταφορά του στην Ομοσπονδιακή Γερμανία.

Φωτ. 3: Αποψη της δίκης στελεχών του Άουσβιτς που έγινε στα τέλη του 1947 στο Πολωνικό Ανώτατο Εθνικό Δικαστήριο.

Τον Μάρτιο του 1947, το ίδιο δικαστήριο καταδίκασε σε θάνατο τον για μεγάλο χρονικό διάστημα διοικητή του στρατοπέδου, Rudolf Höss.

Στις μετέπειτα δίκες που έγιναν σε συνήθη πολωνικά δικαστήρια, με συνολικά περίπου 700 κατηγορούμενους για τη δράση τους στο Auschwitz, 34 καταδικάστηκαν σε θάνατο.

Ο Jankel Wiernik, μέλος του SK στο κέντρο εξότωσης Treblinka II (Β' Μέρος, Τεύχος 259) κατέθεσε στις δίκες που έγιναν στο Πολωνικό Ανώτατο Δικαστήριο για τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν στο στρατόπεδο και στη Βαρσοβία. Η κατάθεσή του το 1961 στη διάρκεια της δίκης στην Ιερουσαλήμ του συντονιστή των απελάσεων προς αφανισμό εκατομμυρίων Ευρωπαίων Εβραίων Adolf Eichmann, ήταν πιο αναλυτική. Η δίκη του Eichmann ήταν η πρώτη που έδωσε στεντόρεια φωνή στα θύματα της κορύφωσης του αντισημιτισμού. Ως τότε, αν και οι Ευρωπαίοι Εβραίοι ήταν τα πιο «κραυγαλέα» θύματα του 3^{ου} Ράιχ και των συμμάχων του, ένοιωθαν αδύναμοι και περιθωριοποιημένοι¹⁰.

Σε αντίθεση με την πολωνική και την ισραηλινή δικαιοσύνη, η μεταχείριση των εγκληματιών από τη δικαιοσύνη χωρών όπως οι ΗΠΑ, η Ομοσπονδιακή Γερμανία, η Αυστρία, και η Ελλάδα ήταν «αβρή»^{10,11,14,15}. Ο αφανισμός περίπου έξι εκατομμυρίων Ευρωπαίων Εβραίων, επειδή είχαν «εβραϊκό αίμα», θεωρήθηκε ήσσοнос σημασίας από τους δυτικούς συμμάχους. Η κολοβή απονομή δικαιοσύνης είναι ενδεικτική της παντελούς έλλειψης ενσυναίσθησης για πολλές δεκαετίες, πίκρανε και βάθυνε ακόμα περισσότερο το τραύμα στους λίγους Εβραίους που επέζησαν¹⁶.

Για παράδειγμα, μόλις τον Δεκέμβριο του 1960 εκδόθηκε από την Ομοσπονδιακή Γερμανία ένταλμα σύλληψης του Richard Baer, του τελευταίου διοικητή των στρατοπέδων Auschwitz και Mittelbau-Dora, που ως τότε κρυβόταν κοντά στο Αμβούργο. Πέθανε από καρδιακή προσβολή μετά από τρία χρόνια, καθώς καθυστέρουσε η έναρξη της σχετικής δίκης στη Φρανκφούρτη, αν και θα έπρεπε να γίνει στην Πολωνία¹⁴. Στη δίκη, που ολοκληρώθηκε είκοσι χρόνια μετά τη συντριβή του 3^{ου} Ράιχ, κρίθηκαν συνολικά 24 μεσαία στελέχη που υπηρέτησαν στο Auschwitz για υπερβάλλοντα ζήλο στην εκτέλεση διαταγών και όχι για συστηματικές δολο-

φονίες, σωματικό και ψυχικό βασανισμό, και καταλήστευση. Ουδείς δήλωσε ένοχος. Σύντομα όλοι οι καταδικασθέντες αποφυλακίστηκαν.

Ο Samuel Rajman, μέλος του SK στο στρατόπεδο Treblinka II, τη μεγαλύτερη σε ημερήσια παραγωγή θανάτου βιομηχανία, κατέθεσε σε δυο σχετικές δίκες που έγιναν με καθυστέρηση 20 και 25 ετών στην Ομοσπονδιακή Γερμανία. Ουδείς από τους καταδικασθέντες παρέμεινε στη φυλακή περισσότερο από 28 χρόνια.

Σε μια άλλη δίκη, που έγινε στην Ομοσπονδιακή Γερμανία με καθυστέρηση 20 ετών για τα εγκλήματα στο κέντρο μαζικών θανατώσεων Sobibor, καταδικάστηκε ο διοικητής του σε ισόβια φυλάκιση για τη δολοφονία περίπου 150.000 Εβραίων (παρέμεινε στη φυλακή μόνο 16 χρόνια, δηλαδή λιγότερο από μια ώρα για κάθε ανθρώπινη ζωή) και τέσσερις άλλοι σε φυλάκιση 3 ως 8 ετών. Αντίθετα, στη Σοβιετική Ένωση ως το 1965 είχαν καταδικαστεί σε θάνατο και εκτελεστεί συνολικά είκοσι Ουκρανοί, που υπηρέτησαν ως βοηθητικοί φρουροί στο ίδιο στρατόπεδο.

Πολλά από τα μέλη των SK που διασώθηκαν, άρχισαν να δημοσιοποιούν τις μαρτυρίες τους τρεις δεκαετίες μετά την διάλυση των εργοστασίων παραγωγής πτωμάτων, αφήνοντας μια σημαντική παρακαταθήκη για το μέλλον¹⁷. Κάποιοι λίγοι «μίλησαν» νωρίτερα (Μέρος Β' Τεύχος 259). Για παράδειγμα, ορισμένοι, ενώ περίμεναν την θανάτωσή τους, έκρυψαν τα γραπτά τους στη Ζώνη του Θανάτου του Άουσβιτς. Επιπλέον οι μαρτυρικές καταθέσεις των ιατρών Miklós Nyiszli, και Sigismund Bendel, των Milton Buki, Szalma (Shlomo) Dragon, Alter Feinsilber (ή Stanislaw Jankowski), Henryk Mandelbaum, Filip Muller, Dov Paisikovic, και Henryk Tauber σε δίκες για τα εγκλήματα που έγιναν στο Auschwitz ήταν σημαντικές για την απόδοση δικαιοσύνης στο βαθμό που αποδόθηκε. Στις σχετικές δίκες ουδείς Έλληνας κλήθηκε να καταθέσει.

Οι μαρτυρίες που άφησαν μεταξύ άλλων οι Ελληνοεβραίοι πρώην μέλη του SK Σλόμο (Σολομών) και Μωρίς Βενέτσια, Ιακώβ και Ντάριο Γκαμπάι, Ιωσήφ Ζακάρ, Λεών Κοέν, Μαρσέλ Νατζαρή, Ντανιέλ Μπεναχμίας, Νταβίντ Λεά, Ερρίκος Σεβίλλια, και Σαούλ Χαζάν έδωσαν φωνή στους περισσότερο από ένα εκατομμύριο αθώους που δολοφονήθηκαν

στο Auschwitz χωρίς να μείνουν τα ίχνη τους. Δείχνουν που μπορεί να ξεπέσει ο «πολιτισμένος» άνθρωπος, όταν διαβρωθεί από τον ακραίο αντισημιτισμό, όταν σταματήσει να είναι άνθρωπος. Όχι μόνον εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας για το πρόσφατο παρελθόν, αλλά μας διαμορφώνουν ως ενσυνείδητους πολίτες του κόσμου που ζούμε.

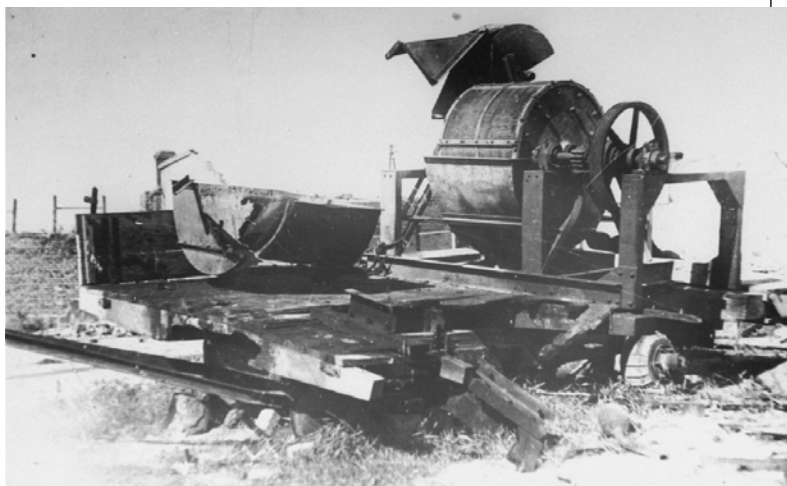
Ο αγώνας για επιβίωση και η επανένταξη στην κοινωνία

Σύμφωνα με τον διαστρεμμένο ορθολογισμό της ναζιστικής ιδεολογίας, Εβραίοι έπρεπε να οδηγήσουν Εβραίους στους χώρους θανάτωσής τους, Εβραίοι έπρεπε να εξαφανίσουν τα ίχνη της δολοφονίας Εβραίων (φωτ. 4) πριν να σκοτώσουν και αυτούς οι δεσμοφύλακές τους.

Η δράση των SK ξεκίνησε λίγους μήνες μετά τη διακήρυξη της 13^{ης} Ιανουαρίου 1942 ως Δράση 1005 (Μέρος Α΄ Τεύχος 258). Έπρεπε να εξαφανίσουν τα προϋπάρχοντα πτώματα σε ομαδικούς τάφους κάνοντάς τα καπνό, σκόνη και στάχτη, να ισοπεδώσουν και να αποκαταστήσουν τον χώρο. Κατόπιν, αποφασίστηκε η εξαφάνιση να γίνεται άμεσα, την ημέρα «παραγωγής του πτώματος», μια διαδικασία που μείωνε πολύ το κάθε είδους κόστος.

Οι κινητές ειδικές μονάδες στυγνών εκτελεστών του 3^{ου} Ράιχ (Einsatzgruppen) που ακολουθούσαν τις δυνάμεις εισβολής στη Σοβιετική Ένωση, καθώς και άλλες ομάδες δολοφόνων, σκότωσαν τουλάχιστον 1.500.000 αθώους Εβραίους κοντά στα σπίτια τους (Ολοκαύτωμα με Σφαίρες). Η χρήση θαλάμων αερίων στα στρατόπεδα Auschwitz, Belzec, Chelmino, Majdanek, Sobibor και Treblinka II για τη βιομηχανικού τύπου δολοφονία σχεδόν 3.000.000 Εβραίων, ανεξάρτητα φύλου, ηλικίας, πολιτικών πεποιθήσεων και βαθμού θρησκευτικότητας και η άμεση αποτέφρωσή τους σε πελώριους λάκκους ή σε κλιβάνους με κύριο καύσιμο υλικό τα σώματά τους, μείωσε το κόστος ανά πτώμα (Ολοκαύτωμα με Αέριο). Οι μεθοδολογίες που αναπτύχθηκαν και εφαρμόστηκαν συνιστούν ακραία παραδείγματα «ορθολογικής» χρήσης της σύγχρονης επιστήμης και της τεχνολογίας ενάντια στο ανθρώπινο είδος.

Η άσκηση άμεσης βίας και τρομοκρατίας στους κρατούμενους - σκλάβους στα SK αποσκοπούσε στη δημιουργία ατμόσφαιρας τρόμου, συνεχούς αβεβαιότητας, και τυφλής υποταγής. Η εξαναγκασμένη «εργασία» στους χώρους μαζικών θανατώσεων στην Πολωνία, στη Σοβιετική Ένωση, και στη Γιουγκοσλαβία με σαφή ιεραρχική ταξινόμηση και λειτουργία της μεθοδολογίας βιομηχανικής παραγωγής του μίαντα, απάλλαξε τους θύτες από τη βρόμικη δουλειά, περιόριζε το απαραίτητο προσωπικό (Μέρος Β΄ Τεύχος 259) και δυσκόλευε την εκδήλωση αλληλεγγύης ανάμεσα στους κρατού-

Φωτ. 4: Μηχανή θρυμματισμού οστών που χρησιμοποίησαν μέλη Sonderkommando για να εξαφανίσουν τα ίχνη του εγκλήματος στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Janowska στα περίχωρα του Lνίν (το 32% των κατοίκων της πόλης ήταν Εβραίοι το 1939). Κατατέθηκε ως πειστήριο στο Διεθνές Δικαστήριο από τη σοβιετική ομάδα τον Φεβρουάριο του 1946.

(Πηγή: *United States Holocaust Memorial Museum*)

μένους¹⁸, καθώς τους μετέτρεπαν σε ρομπότ προγραμματισμένα από τους δεσμοφύλακές τους.

Για να ζήσουν έπρεπε να σταματήσουν να λειτουργούν ως άνθρωποι και να αποστασιοποιηθούν πλήρως από τα θύματα. Η συνέχιση της ζωής τους ήταν συνυφασμένη με την ύπαρξη «υλικού προς επεξεργασία», αν και ήξεραν ότι τελικά οι δεσμοφύλακες θα σκότωναν και αυτούς, γιατί είδαν με τα μάτια τους τις λεπτομέρειες της τελικής φάσης της γενοκτονίας και ήξεραν τη δράση των φυσικών αυτουργών που δρούσαν στις Ζώνες του Θανάτου. Το γεγονός ότι ο θάνατος των άλλων ήταν προϋπόθεση για να αναβληθεί για λίγο ο δικός τους, τους καθιστούσε τις τραγικότερες φιγούρες κρατουμένων στην ανθρώπινη ιστορία.

Στη διάρκεια της κράτησής τους τα περισσότερα μέλη των SK αγωνίσθηκαν στο μέτρο του δυνατού

Φωτ. 5: Ομαδική φωτογραφία τον Αύγουστο του 1944 ορισμένων από τους Εβραίους που δραπέτευσαν στη διάρκεια της εξέγερσης στη βιομηχανία θανάτου Sobibor. (Πηγή: United States Holocaust Memorial Museum)

να πληροφορήσουν τον έξω κόσμο για το τι συμβαίνει ώστε να σταματήσει, ή τουλάχιστον να επιβραδυνθεί η ημερήσια παραγωγή θανάτου. Η θέλησή τους για εξέγερση με σκοπό την καταστροφή της μηχανής του θανάτου, την απόδραση, ακόμα και τον θάνατό τους με αξιοπρέπεια, τους έδινε δύναμη να συνεχίσουν να ζουν. Μετά από κατάλληλη προετοιμασία έγιναν εξεγέρσεις στα κέντρα θανατώσεων Treblinka II (2/8/1943), Sobibor (14/10/1943), Auschwitz-Birkenau (7/10/1944), και Chelmno (17/1/1945), όλα στην Πολωνία^{19,20}. Συνολικά τουλάχιστον πεντακόσιοι κρατούμενοι δραπέτευσαν (φωτ. 5), αφού σκότωσαν δεκάδες δεσμοφύλακες.

Πολλοί λιγότεροι ζούσαν όταν τέλειωσε ο Β' ΠΠ. Για παράδειγμα, από τα συνολικά 2.200 μέλη του SK του Auschwitz μόνο 110 ζούσαν το καλοκαίρι του 1945. Ο αριθμός τους μειώθηκε σε 18 μετά από έξι δεκαετίες²⁰, παρόλο που οι περισσότεροι ήταν 18 ως 30 ετών όταν ελευθερώθηκαν. Από τους περίπου 300 δραπέτες του Sobibor, μόνο 47 επέζησαν. Ένας από τους οργανωτές της εξέγερσης, ο Arkady Weissparier, θεωρείται ότι ήταν ο τελευταίος που έφυγε από τη ζωή το 2018.

Η αναδόμηση του Ευρωπαϊκού Εβραϊσμού από τα λιγοστά συντρίμια που άφησε το Ολοκαύτωμα σε συνθήκες παραμένουστος αντισημιτισμού, ήταν πολύ δύσκολη, αν όχι αδύνατη¹⁶. Τα λίγα μέλη των SK που επέζησαν, έχασαν ό,τι είχαν και δεν εί-

χαν, όπως και οι υπόλοιποι που επέζησαν. Η απελευθέρωσή τους δεν μπορούσε να ακολουθηθεί από κάθαρση της τραγωδίας τους. Ήταν καταδικασμένοι να μείνουν ζωντανοί-νεκροί για πάντα.

Πένθος, μοναξιά, θυμός, ελπίδα, και τύψεις ήταν συναισθήματα που εναλλάσσονταν ατέρμονα. Συχνά δεν μπορούσαν ούτε να κλάψουν. Κλείστηκαν στο εαυτό τους. Καταφύγιό τους ήταν η εξαντλητική δουλειά και ο ύπνος, που και αυτός ήταν ταραγμένος. Προσπαθούσαν να μην σκαλίζουν την βαθιά πληγή. Ως τον βιολογικό τους θάνατο δεν μπορούσαν να διαγράψουν τη μνήμη τους, να απαλλαγούν από το βάρος των φρικτών αναμνήσεων από την επίγεια κόλαση που έζησαν. Η επίτευξη κανονικότητας ήταν για αυτούς ένας ανέφικτος στόχος.

Για πολλές δεκαετίες απέκρυπταν το παρελθόν τους, ακόμα και από τα μέλη της οικογένειάς τους για να τα προστατεύσουν από την πιθανή μνήμη αυτών που έχασαν αγαπημένα τους πρόσωπα στους θαλάμους αερίων. Πώς θα αντιδρούσαν τα μικρά παιδιά τους, όταν θα μάθαιναν ότι ο πατέρας τους συνόδευσε στους θαλάμους εισπνοής δηλητηριωδών αερίων χιλιάδες παιδιά συνομήλικά τους;

Πολλοί ομόθρησκοί τους, όπως η Hannah Arendt, τους περιφρονούσαν, τους απομόνωναν και τους λιοδορούσαν, γιατί αφέθηκαν να γίνουν εξαρτήματα στη γραμμή παραγωγής θανάτου, χωρίς να λαμβάνουν υπόψιν ότι μια πιθανή άρνηση συνεπάγονταν την άμεση θανάτωσή τους (Μέρος Γ, Τεύχος 260). Πολλοί αναγκάστηκαν να ξενιτευτούν, όμως η ενσωμάτωσή τους στις νέες πατρίδες, όπως το Ισραήλ, ήταν πιο βασανιστική από ότι στους άλλους επιζώντες των κέντρων μαζικών θανατώσεων, γιατί πολλοί και εκεί τους θεωρούσαν ανανδρους, προδότες²¹.

Οι λίγοι Έλληνες που βγήκαν ζωντανοί από το SK του Auschwitz (Μέρος Γ, Τεύχος 260), οι περισσότεροι ηλικίας 21 ως 24 ετών όταν ελευθερώθηκε το σώμα τους, υπέφεραν περισσότερο από τους υπόλοιπους Έλληνες κρατούμενους. Η πατρίδα τους, βυθισμένη για χρόνια στη δίνη του Εμφύλιου Πόλεμου, που πλήγωσε και δίχασε την πατρίδα τους, αδιαφορούσε πλήρως για την τραγωδία των «αλλογενών» παλινοστούντων. Προτεραιότητα εί-

χαν οι εσωτερικά εκτοπισμένοι και οι φυγάδες ελληνορθόδοξοι από τις γειτονικές χώρες. Όμηρους τους ονόμαζαν υποτιμητικά οι ελληνικές αρχές. Κάποιοι κλήθηκαν να πολεμήσουν ενάντια σε συμπατριώτες τους στην διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου. Μην αντέχοντας την αφόρητη πίεση ορισμένοι αναγκάστηκαν να ξενιτευτούν, ανάμεσά τους οι Μορίς και Σλόμο Βενέτσια, Ντάριο και Ιακώβ Γκαμπάι, Ντάνιελ Μπεναχμιάς, και Μαρσέλ Νατζαρή.

Χρειάστηκε να περάσουν δεκαετίες για να γίνει κατανοητό κάτω από ποιες τραγικές συνθήκες ο εθνικοσοσιαλισμός τους μετέτρεψε σε γρανάζια και μάντες της Μηχανής του Θανάτου. Οι εξεγέρσεις μελών των SK σχεδόν σε όλες τις βιομηχανίες θανάτου, οι κάθε είδους μαρτυρίες που άφησαν, σε συνδυασμό με την ανάδειξη της τραγικότητάς τους από τον Primo Levi²² και από άλλους, βοήθησαν στο να γίνει κατανοητό ότι, όπως και οι Εβραίοι κρατούμενοι γιατροί που αναγκάστηκαν να συμπράξουν σε απάνθρωπες ιατρικές μελέτες, αν και διευκόλυναν τους θύτες με τις πράξεις τους, ήταν οι ίδιοι τραγικά θύματα και όχι θύτες, και να περιοριστεί, έστω και με μεγάλη καθυστέρηση, ο στιγματισμός τους.

Αναφορές

1. Traverso Enzo: *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας: μια ευρωπαϊκή γενεαλογία*, Εκδόσεις του εικοστού πρώτου αιώνα, Αθήνα, 2013
2. Γληνός Δημήτρης: *Η τριλογία του Πολέμου*, σελ. 51, Παπαζήση, Αθήνα, 2004
3. Republic of Poland, Ministry of Foreign Affairs: *The mass extermination of Jews in German occupied Poland*, Hutchinson & Co, London, 1943
4. Ιστορία του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου (συλλογικό έργο), σελ. 645-652, Φάρος, Αθήνα, 1953
5. Wyman S. David: *The abandonment of the Jews: America and the Holocaust, 1941-1945*, Pantheon Books, New York, 1984
6. Kilian Andreas: *Zur Autorenschaft der Sonderkommando - Fotografien*, Legergemeinschaft Auschwitz-Freundeskreis der Auschwitzer 35: 9-19 (2016)
7. Adelsberger Lucie: *Medical observations in Auschwitz concentration camp*, Lancet 247: 317-319 (1946)
8. Nyiszli Miklós: *I was doctor Mengele's assistant, The memoirs of an Auschwitz physician*, Frap-Books, Oswiecim, 2010 (πρώτη έκδοση στα Ουγγρικά, 1946)
9. Strzelecka Irena: *Medical crimes: the experiments in Auschwitz*, Auschwitz-Birkenau State Museum, Oswiecim, Poland, 2019

10. Jockush Laura: *Justice at Nuremberg? Jewish responses to Nazi war-crime trials in Allied occupied Germany*, Jewish Social Studies: History, Culture, Society 19: 107-147
11. *Οι δίκες της Νυρεμβέργης* (συλλεκτικός τόμος), Τεγόπουλος, Αθήνα, 2011
12. Prusin V. Alexander: *Poland's Nuremberg: the seven court cases of the Supreme National Tribunal, 1946-1948*, Holocaust and Genocide 24: 1-25 (2010)
13. Frydel T.: *Transitional justice and Holocaust in Poland*, Eastern European Holocaust Studies 1: 271-285 (2023)
14. Wittman Rebecca-Elisabeth: *Indicting Auschwitz: the paradox of the Frankfurt Auschwitz Trial*, German History 21: 505-532 (2003)
15. Schminck-Gustavus U.C.: *Η σιγή της δικαιοσύνης: Ιταλοί και Γερμανοί στα Γιάννενα και η καταστροφή της εβραϊκής κοινότητας*, σελ. 267-424, Ισνάφι, Ιωάννινα, 2008
16. Καλέφ-Εζρά Τ.: *Μακρόχρονες επιπτώσεις στην υγεία διασωθέντων γενοκτονίας και των απογόνων τους*, Σύναψις 70: 38-54 (2023)
17. Chare Nikolas, Williams Sdominic: *The Auschwitz Sonderkommando: testimonies, histories, representations*, σελ. 101-127, Palgrave MacMillan, Chan, Switzerland, 2019
18. Greif Gideon: *Solidarity and animosity among Sonderkommando prisoners in Auschwitz-Birkenau*, The Journal of Holocaust Research 33: 239-253 (2019)
19. Maher V.T.: *Threat, resistance, and collective action: the cases of Sobibor, Treblinka, and Auschwitz*, American Sociology Review 72: 252-272 (2010)
20. Greif Gideon, Kilian Andreas: *Sonderkommando, Jewish*, Encyclopaedia Judaica, 2nd edition, 19: 11-13, Keter Publishing House, Jerusalem, 2007
21. Solomon Zahava: *From denial to recognition: attitudes toward Holocaust survivors from World War II to the present*, Journal of Traumatic Stress 8: 215-228 (2017)
22. Levi Primo: *Αυτοί που βούλιαξαν και αυτοί που σώθηκαν*, Άγρα, Αθήνα, 2006

Ευχαριστίες

Οι συγγραφείς ευχαριστούν τους Εσκινατζή Μαθθίλδη, Βενουζίου Κλαίρη, και Τάτση Βασιλή και για τα εύστοχα σχόλιά τους για το σύνολο του άρθρου.

* Ο **Τζων Καλεφ-Εζρά** είναι ομότιμος καθηγητής Ιατρικής Φυσικής στο Τμήμα Ιατρικής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων,

* Ο **Διονύσης Γ. Δρόσος** είναι ομότιμος καθηγητής Ηθικής Φιλοσοφίας στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ταξίδι μνήμης για την κατανόηση του παρελθόντος και την αφύπνιση της γνώσης

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ο αιώνας που μόλις άρχισε, βρήκε την ανθρωπότητα πληγωμένη και βαθιά καταρρακωμένη από τραγωδίες και εμπειρίες πλήθους γεγονότων που γεννούν δικαιολογημένους προβληματισμούς για το μέλλον της.

Αυτό, πολλές φορές οδήγησε σε συλλογικό και κοινωνικό φόβο περαιτέρω ανάλυσης, με σύμφωνη γνώμη των ηγεσιών, εκτιμώντας ότι η διακριτικότητα ευνοεί την ανεφέλωτη κοινωνική πορεία.

Αξίζει να αναφερθεί ότι στη βιβλιογραφία ο όρος «Ολοκαύτωμα» γραφόταν με «ο» μικρό και περιλάμβανε τα εγκλήματα που διέπραξαν οι Ναζί. Έπρεπε να περάσουν δεκαετίες για να αλλάξει η κοινή γνώμη και να κάνει άλλη ανάγνωση στα γεγονότα, ταυτίζοντας το Ολοκαύτωμα με το απόλυτο κακό.

Η δυσκολία επεξεργασίας του φόβου έναντι της κοινωνικής ηρεμίας, συντέλεσε στο να διατρέξουμε δεκαετίες ως ανθρωπότητα, ώστε να αλλάξουμε εργαλεία ερμηνείας, εισερχόμενοι στον πυρήνα του ζητήματος και να αναγνωρίσουμε το «καθήκον μνήμης» και το ηθικό χρέος έναντι των θυμάτων.

Στην Ελλάδα των τραυμάτων και τραγωδιών του προηγούμενου αιώνα, της Μικρασιατικής Καταστροφής, του Εμφυλίου Πολέμου και του Ολοκαυτώματος των Ελλήνων Εβραίων και τηρουμένων των αναλογιών του τραγικού αποτυπώματός τους, είχαμε αντίστοιχη συμπεριφορά για το Ολοκαύτωμα.

Στην τραγωδία της Μικρασιατικής Καταστροφής, η αφήγηση ήταν βιωματική και άγγιξε όλη την κοινωνία.

Στην τραγωδία του Εμφυλίου πολέμου ο διχασμός, σε μεγάλο βαθμό, οδήγησε σε προσπάθειες για λήθη.

Στο Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων χρειάστηκαν σχεδόν 50 χρόνια για να αναδυθούν οι προέπουσες αναγνώσεις και ερμηνείες, ίσως λόγω του ότι δεν βιώθηκε από όλη την ελληνική κοινωνία αλλά μόνο από την εβραϊκή κοινότητα.

Ζούμε σ' έναν κόσμο όπου οι ερμηνείες είναι πιο δυνατές από τα γεγονότα και η αλήθεια δεν έχει σημασία και, δυστυχώς, οι λαϊκιστές είναι καλύτεροι αφηγητές απ' τους ειδικούς και τους εμπειρογνώμονες σύμφωνα με τα λόγια ενός από τους πιο διά-

σημους και διεθνώς αναγνωρισμένους Βούλγαρους συγγραφείς, του Γκεόργκι Γκοσποντίνοφ.

Αυτό δεν ισχύει για τη μαύρη σελίδα του απόλυτου κακού και της έκπτωσης της ανθρώπινης ύπαρξης με υπαιτιότητα του ίδιου του ανθρώπου.

Εδώ το γεγονός είναι πιο δυνατό και οι ερμηνείες ελλειμματικές για να συμβάλουν στην αποκρυπτογράφηση του ακραίου μίσους ανθρώπου προς άνθρωπο.

Επιπλέον έχει ειπωθεί, εξαιτίας του απόλυτου κακού του γεγονότος, πως καμία αναπαραστατική τέχνη δεν μπορεί να αποδώσει τον πόνο, τη φρίκη και τον φόβο της ανείπωτης τραγωδίας του Ολοκαυτώματος.

Μπροστά του, όλα τα διαθέσιμα αφηγηματικά εργαλεία φαντάζουν ανεπαρκή.

Σήμερα βρισκόμαστε εδώ για να αναλογιστούμε αλλά και να συνομιλήσουμε με ένα από τα πιο σκοτεινά κεφάλαια της ανθρώπινης ιστορίας, το Ολοκαύτωμα.

Μια περίοδο που χαρακτηρίστηκε από ανείπωτη βαρβαρότητα και ανθρώπινη τραγωδία, αλλά και ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός που διαμόρφωσε

βαθιά τη συλλογική μνήμη και την ταυτότητά μας ως παγκόσμιας κοινωνίας.

Η σημερινή μας συνάντηση, αποτελεί μια ευκαιρία να εξετάσουμε το πώς η μνήμη του Ολοκαυτώματος πρέπει να διατηρηθεί και να μεταδοθεί στις επόμενες γενιές.

Η κατανόηση αυτού του σκοτεινού κεφαλαίου της ιστορίας μας επιτρέπει να στοχαζόμαστε τις συνέπειες του μίσους και της ανοχής στη βία, αλλά και να επαναπροσδιορίζουμε τις αξίες μας ως ανθρωπότητα.

Στιγμιότυπο από την εναρκτήρια ομιλία του Γ.Γ. Θρησκευμάτων Γ. Καλαντζή στην επιστημονική διημερίδα "Το Ολοκαύτωμα στη νήσο των Δικαίων".

Κατά τον Ζαν Ζακ Ρουσσώ υπάρχουν πάντα τέσσερις πλευρές σε κάθε ιστορία: η δική σου εκδοχή, η δική τους εκδοχή, η αλήθεια και αυτό που πραγματικά συνέβη.

Εμείς είμαστε με την πλευρά της ανθρωπότητας, των δικαιωμάτων της ανθρώπινης ύπαρξης, του σεβασμού της διαφορετικότητας και την αξία της μοναδικότητας κάθε φυλής, εθνικότητας και ατόμου. Είμαστε με το φως της αλήθειας.

Δυστυχώς η ιστορία έχει και σκοτεινά σημεία, σημεία που ο άνθρωπος ντρέπεται για τη φύση του. Έχει σημεία που ο άνθρωπος στρέφεται κατά του ανθρώπου και αξιοποιεί τη λογική όχι για να παράγει πολιτισμό αλλά για να καταστρέψει και να αφανίσει ό,τι ωραιότερο έχει: την ανθρώπινη φύση.

Το Ολοκαύτωμα δεν ήταν ένα απροσδόκητο γεγονός, αλλά η κορύφωση μιας σειράς από γεγονότα και πολιτικές που εφαρμόστηκαν με συστηματικότητα.

Στην καρδιά του ήταν η ιδεολογία του ναζισμού, η οποία προέβαλε την ανωτερότητα μιας φυλής έναντι των άλλων και επέβαλε πολιτική γενοκτονίας.

Αυτή η περίοδος της ιστορίας μας διδάσκει πόσο επικίνδυνες μπορούν να

είναι οι εξτρεμιστικές ιδεολογίες και πώς η απάνθρωπη βία μπορεί να εκδηλωθεί όταν οι κοινωνίες αποτύχουν να αντισταθούν στο μίσος και τον φανατισμό.

Στην ουσία ο ναζισμός είναι ένα ιδεολόγημα που κάνει τις λέξεις και τις έννοιες να χάσουν το νόημά τους. Στον ναζισμό επαινείται και τιμάται η βία, η ακρότητα, το μίσος, ο θάνατος. Το χειρότερο, απαξιώνεται η ανθρωπιά, η αλληλεγγύη, η συμπαράσταση και γενικότερα ο άνθρωπος υποβιβάζεται σε μια ζώωδη κατάσταση και χάνει αυτό που τον διαφοροποιεί από τα άψυχα όντα.

Αντιληπτό πλέον σε όλους ότι:

Τα «άνθη του κακού» δεν έχουν δικαίωμα αναπαραγωγής, όπως μας είπε εύστοχα ο ιστορικός Χάγκεν Φλάισερ.

Μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία, μπορούμε να διδάξουμε τις νέες γενιές για τις συνέπειες του μίσους και του αποκλεισμού.

Για να κατανοήσουμε πλήρως τη σημασία του Ολοκαυτώματος, πρέπει να ακούσουμε τις φωνές εκείνων που επέζησαν. Οι μαρτυρίες των επιζώντων είναι παράθυρα σε έναν κόσμο ανείπωτης φρίκης, αλλά και απaráμιλλου κουράγιου. Κάθε ιστορία από τα στρατόπεδα θανάτου, μας υπενθυμίζει τις προσωπικές διαστάσεις αυτής της τραγωδίας και την ανάγκη

να διατηρήσουμε ζωντανές αυτές τις αφηγήσεις.

Ίσως τα αριθμητικά στοιχεία που υπάρχουν να μην μπορούν να αποτυπώσουν τη φρίκη και την οργή. Περίπου 6 εκατομμύρια Εβραίοι, άνδρες, γυναίκες και παιδιά δολοφονήθηκαν σε αυτό το αιματοκύλισμα. Ωστόσο, υπήρχαν και εκατομμύρια

άλλα θύματα των ναζιστικών διώξεων και δολοφονιών κατά την ίδια περίοδο. Εκτός από τους Εβραίους, οι Ναζί καταδίωξαν και άλλες ομάδες που θεωρούσαν απειλή για τον γερμανικό λαό και την αυτοπροσδιοριζόμενη ανωτερότητά του. Οι ομάδες αυτές περιελάμβαναν: πολιτικούς αντιπάλους, τα λεγόμενα αντικοινωνικά άτομα που κατηγορήθηκαν ότι ήταν κατ'επάγγελμα ή κατ'εξακολούθηση εγκληματίες, Αφρογερμανούς, Σέρβους, άτομα με αναπηρία και Ρομά.

Η διατήρηση της μνήμης του Ολοκαυτώματος στην κοινωνική συνείδηση είναι καθοριστική. Μέσα από την εκπαίδευση, τα μνημεία, τις ταινίες, τα βιβλία και τις δημόσιες συζητήσεις, διασφαλίζουμε ότι αυτό το σκοτεινό κεφάλαιο της ιστορίας μας δεν θα ξεχαστεί.

Η κοινωνική - συλλογική μνήμη πρέπει να ενεργεί ως ένας φρουρός ενάντια στην επανάληψη τέτοιων γεγονότων.

Η ιστορία υπάρχει για να πορευόμαστε στον άξονα του χρόνου σε στέρεες βάσεις, σε ουσιαστικές αξίες, σε ιδέες που τιμούν το ανθρώπινο πρόσωπο.

Όλα αυτά είναι σήμερα κάτι παραπάνω από αναγκαία, όταν ύπουλα αλλά μεθοδικά, ακραίες ιδεολογίες εμφανίζονται απροκάλυπτα και θέλουν να λειτουργήσουν ως αυτόκλητοι υπερασπιστές των δικαιωμάτων μας, ως μια νέα πατερναλιστική πολιτική.

Το ναζιστικό μόρφωμα επανεμφανίζεται σε κάθε ευρωπαϊκή χώρα που επιθυμεί να αυτοπροσδιορίζεται ως χώρα με συνοχή και ασφάλεια και υποτιμά τη γιγάντωση αυτών των συμπεριφορών.

Σύμφωνα με έναν από τους σημαντικότερους ιστορικούς του 20ού αιώνα, τον Γερμανό Κόζελεκ, το παρόν είναι εκείνο που δίνει νόημα στο παρελ-

Το Ολοκαύτωμα δεν είναι απλώς ένα ιστορικό γεγονός, αλλά ένα διαρκές μάθημα για την ανθρωπότητα.

θόν. Ταυτόχρονα, αυτό δίνει στα υποκείμενα της ιστορίας ένα απόθεμα αναμνήσεων και εμπειριών που τους επιτρέπει να διαμορφώσουν τις προσδοκίες τους.

Με άλλα λόγια, το παρελθόν και το μέλλον αλληλοεπιδρούν, ενωμένα με έναν συμβιωτικό δεσμό.

Η συλλογική μνήμη δεν είναι άθροισμα των ατομικών μνημών αλλά σημείο αναφοράς. Έχουμε χρέος και ευθύνη στα αθώα θύματα να αντιδράσουμε.

Η γνώση είναι δύναμη και αφετηρία της καταγγελίας για αφύπνιση νεκρωμένων συνειδήσεων που εθελοτυφλούν, προστατευμένοι στον ατομικό μικρόκοσμό τους. Αγνοούν όμως ότι ο ναζισμός απειλεί όλους και ότι όλοι είμαστε δυνάμει θύματα. Τυχόν επανάληψη τέτοιων φαινομένων θα σημάνει και την απώλεια της ανθρώπινης ιδιότητας. Δυστυχώς, η άγνοια της ιστορικής μνήμης διευκολύνει την έμμεση υποστήριξη του ναζισμού.

Πιο συγκεκριμένα, διατυπώνονται οι ισχυρισμοί ότι οι Ναζιστές δεν δολοφόνησαν έξι εκατομμύρια Εβραίους αλλά πολύ λιγότερους, μάλιστα οι θάνατοι Εβραίων υπό το ναζιστικό καθεστώς ήταν αποτέλεσμα των στερήσεων του πολέμου και επιδημίας τύφου και δεν οφείλονταν σε συστηματική δίωξη και θανάτωσή τους από το καθεστώς, ενώ η ύπαρξη θαλάμων αερίων είναι απλά ένας μύθος.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν ομάδες και άτομα που, ενώ δέχονται ως πράξη το Ολοκαύτωμα, καταβάλλουν σημαντικές προσπάθειες για να αιτιολογήσουν - δικαιολογήσουν αυτή την πράξη.

Η εκπαίδευση διαδραματίζει ζωτικό ρόλο στην πρόληψη της επανάληψης της ιστορίας. Μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία, μπορούμε να διδάξουμε τις νέες γενιές για τις συνέπειες του μίσους και του αποκλεισμού. Είναι ζωτικής σημασίας να διδάσκουμε όχι μόνο τα γεγονότα αλλά και τις αξίες της συμπόνιας, της ανοχής και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Πρέπει επιτέλους το μάθημα της ιστορίας να μην εξαντλείται σε ανάμνηση μόνο των ηρωικών στιγμών και στην ενίσχυση του πατριωτικού συναισθή-

ματος. Καλείται πλέον η ιστορία να λειτουργήσει ως ο νέος παιδαγωγός του ανθρώπου, ως το μάθημα που θα καλύψει το γενικότερο έλλειμμα που υπάρχει σήμερα στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα του 21^{ου} αιώνα. Να λειτουργήσει ως ο άξονας που θα θυμίσει, ότι η ακραία βία του ναζισμού είναι μια νέα μορφή πολέμου και επαναφέ-

ρει τον άνθρωπο σε μια πρωτόγονη κατάσταση, με ιδεοληψίες, με στερεότυπα και τελικά ως η Λερναία Ύδρα που θα γεννήσει παθογενείς συμπεριφορές που δεν θα έχουν τελειωμό.

Έτσι λοιπόν, το Ολοκαύτωμα δεν είναι απλώς ένα ιστορικό γεγονός, αλλά ένα διαρκές μάθημα για την ανθρωπότητα. Μας διδάσκει την αξία της επαγρύπνησης και της ενεργούς συμμετοχής στην κοινωνία για την αποτροπή των εκδηλώσεων μίσους και διακρίσεων.

Μας υπενθυμίζει ότι η ιστορία μπορεί εύκολα να επαναληφθεί αν δεν παραμείνουμε συνειδητοποιημένοι και ενεργοί ως πολίτες.

Μια και είμαστε στο νησί της Ζακύνθου να συνειδητοποιήσουμε ότι και σε αυτό το μέρος ο ναζισμός έκανε εμφανή την παρουσία του. Κι ήλθε η στιγμή που οι Ναζί ζήτησαν και τους Εβραίους της Ζακύνθου για να τους μεταφέρουν στα στρατόπεδα της φρίκης, στους θαλάμους των αερίων και στους φούρνους των πτωμάτων του Άουσβιτς, του Νταχάου, της Τρεμπλίνκα, του Μπούχενβαλντ, του Μαουτχάουζεν, του Μαϊντάνεκ και του Οράνιενμπουργκ.

Στοιβάξαν στα αμπάρια τους 2.000 Εβραίους από την Κέρκυρα -από την οποία είχαν αποπεμφθεί κακήν κακώς- άλλους 400 από την Κεφαλονιά και έβαλαν πλώρη για τη Ζάκυνθο.

Αποστολή των Γερμανών ήταν να συγκεντρώσουν όλα τα μέλη της εκεί εβραϊκής κοινότητας, στη συνέχεια να τους αποβιβάσουν στην Πάτρα και να τους φορτώσουν σε τρένα, με προορισμό το Άουσβιτς.

Ένα πρωινό του τέλους του 1943, ο Γερμανός Φρούραρχος Μπέρνερ κάλεσε τον Δήμαρχο Λουκά Καρρέρ. Όπως ο ίδιος ο Καρρέρ ανέφερε σε συ-

 Καθώς οι μάρτυρες της εποχής εκείνης φεύγουν από τη ζωή, η πρόκληση της διατήρησης της μνήμης του Ολοκαυτώματος γίνεται όλο και πιο σημαντική.

νέντευξη που του πήραν Έλληνες και Εβραίοι δημοσιογράφοι τον Νοέμβριο του 1978, βάζοντας το πιστόλι του στο στήθος του Δημάρχου, ο Μπέρνερ αξίωσε να του παραδώσει κατάλογο των οικογενειών των Εβραίων της Ζακύνθου.

Προσπάθησε να εξηγήσει ο Δήμαρχος πως ήταν κι αυτοί δη-

μότες του, που δεν διέφεραν από τους άλλους δημότες και δεν μπορούσε να τους ξεχωρίσει. Ο Φρούραρχος του φώναξε: “Αυτό απαιτώ κι αυτό θα κάνεις!”

Οι εβραϊκές οικογένειες διασκορπίστηκαν στο νησί, σε χωριά και αγροικίες, σε σπίτια Χριστιανών. Νύχτα και χωρίς να πάρει είδηση κανείς φυγαδεύτηκαν οι Εβραίοι από τα σπίτια και τα μαγαζιά τους από τις αντιστασιακές οργανώσεις.

Όπως είπε αργότερα ο Δήμαρχος: “Στην αμηχανία μου σκέφτηκα τον Δεσπότη. Τον γνώριζα για γενναίο και υπερπατριώτη τον Δεσπότη της Ζακύνθου, τον Χρυσόστομο Δημητρίου. Και κατέφυγα σ’ εκείνον. Του τα εξιστόρησα με κάθε λεπτομέρεια.

Ο Δεσπότης με θάρρος μού απαντά: “Δεν θα πας κανένα κατάλογο στους Γερμανούς. Θα αναλάβω εγώ!”

Ο Δεσπότης της Ζακύνθου μάλιστα έφτασε στο σημείο να πει: Είμαι εις τας διαταγάς σας. Μπορείτε να συλλάβετε εμέ και αν αυτό δεν σας ικανοποιεί, τότε κοντά εις τας αθώας οικογένειας Εβραίων θα είμαι και εγώ και σας δηλώνω ότι θα τας ακολουθήσω στη δραματική των πορεία και μαζί με αυτούς θα εισέλθω εις τους θαλάμους των αερίων και τα κρεματόρια”.

Ο Διοικητής τον κοίταζε άναυδος! Κλονίζεται και διαβεβαιώνει τον Μητροπολίτη ότι θα καταβάλει προσπάθεια “να γίνει εξαιρέσεις για τους Εβραίους της Ζακύνθου”.

Και τότε έγινε κάτι μοναδικό: Και οι 275 ψυχές των Εβραίων σώθηκαν. Το φαινόμενο ήταν μοναδικό στην Ευρώπη! Γι’ορτάστηκε στη Ζάκυνθο με σκηνές ευγνωμοσύνης των Εβραίων.

Ως ένδειξη ευγνωμοσύνης, το κράτος του Ισραήλ υπήρξε το πρώτο που έστειλε βοήθεια στη Ζάκυνθο όταν καταστροφικός σεισμός έπληξε το νησί το 1953.

Το 1978, το Ισραήλ τίμησε τον μητροπολίτη Χρυσόστομο και τον δήμαρχο Λουκά Καρρέρ για την αυτοθυσία και την ηρωική τους στάση απέναντι στο Ολοκαύτωμα. Ανακηρύχθηκαν «Δίκαιοι των Εθνών» και η Ζάκυνθος «Νησί των Δικαίων». Σήμερα, η ηρωική πράξη των δύο ανδρών διδάσκεται στα σχολεία του Ισραήλ...

Ο μεγάλος ιστορικός του Ολοκαυτώματος, Ραούλ Χίλμπεργκ, σε συνέντευξή του στον Guardian, είχε πει ότι μια τέτοια τραγωδία θα μπορούσε να επαναληφθεί με άλλα θύματα αυτή τη φορά.

Καθώς οι μάρτυρες της εποχής εκείνης φεύγουν από τη ζωή, η πρόκληση της διατήρησης της μνήμης του Ολοκαυτώματος γίνεται όλο και πιο σημαντική.

Η τεχνολογία και οι νέοι τρόποι επικοινωνίας, όπως τα social media και οι ψηφιακές πλατφόρμες, προσφέρουν νέες δυνατότητες για τη διάδοση της ιστορίας και της μαρτυρίας. Είναι κρίσιμο να αξιοποιήσουμε αυτά τα εργαλεία για να διασφαλίσουμε ότι η μνήμη του Ολοκαυτώματος παραμένει ζωντανή και σχετική.

Άγνοια ιστορίας σημαίνει αδυναμία ένταξης στο χώρο και στον χρόνο.

Σημαίνει ότι ως κοινωνία θα πορευόμαστε στο αύριο σαν τυφλοί. Και η όποια επιτυχία θα είναι σπάνια και χωρίς έρεισμα. Κατά συνέπεια και αυτή θα είναι καταδικασμένη να αποτύχει.

Η διατήρηση της μνήμης του Ολοκαυτώματος δεν είναι απλώς μια ιστορική άσκηση. Είναι μια συνεχής υπενθύμιση της ανάγκης για επαγρύπνηση ενάντια στο μίσος, τον αντισημιτισμό, τον ρατσισμό και κάθε μορφή διακρίσεων. Μας διδάσκει τη σημασία της συλλογικής αντίδρασης στις απειλές κατά της ανθρωπότητας και της ανάγκης να υπερασπίσουμε τα δικαιώματα και τις ελευθερίες για όλους. Σε αυτή την εποχή της παγκοσμιοποίησης και των ταχύτατων κοινωνικών αλλαγών, η ιστορία του Ολοκαυτώματος παραμένει μια ισχυρή υπενθύμιση της αξίας της ανθρωπιάς και της αλληλεγγύης.

Έχουμε χρέος ζωής
έναντι του παρόντος
αλλά περισσότερο
έναντι του μέλλοντος,
να κάνουμε το ταξίδι μνήμης
για την κατανόηση του
παρελθόντος και μέσα από
την αφύπνιση της γνώσης
να διασφαλίσουμε το
ΠΟΤΕ ΞΑΝΑ.

Το μεγαλύτερο δίδαγμα που μας προσφέρει η μνήμη του Ολοκαυτώματος είναι η σημασία της διαμόρφωσης ενός κόσμου όπου τέτοια γεγονότα είναι αδιανόητα.

Μέσω της εκπαίδευσης, της κριτικής σκέψης και της δημιουργίας μιας πιο δίκαιης και ανεκτικής κοινωνίας, μπορούμε να συμβάλλουμε στην πρόληψη μελλοντικών τραγωδιών. Ας εργαστούμε για έναν κόσμο

όπου ο σεβασμός στη διαφορετικότητα και η ανοχή συναντούν την ανθρωπιά και την καλοσύνη.

Οι φωνές και τα δάκρυα των εκατομμυρίων Εβραίων μάς καλούν να κάνουμε ένα ιδιαίτερο μνημόσυνο: να γνωρίσουμε, να θυμηθούμε τα ακραία γεγονότα για να μην επαναληφθούν. Θεωρώ ότι οι εξαϋλωμένες μορφές τους μας μιλούν και σήμερα και φωνάζουν μέσα από τους σκοτεινούς θαλάμους.

Ίσως ήταν και η τελευταία τους σκέψη και ο τελευταίος λόγος της ζωής τους: ΟΧΙ ΣΤΟΝ ΝΑΖΙΣΜΟ αλλά ΝΑΙ ΣΤΗ ΖΩΗ!!

«Όλοι μοιραζόμαστε ένα μαζικό ασυνείδητο νου, διαμορφωμένο από τις μνήμες και τα πρότυπα συμπεριφοράς σε όλη την ιστορία της ανθρωπότητας», όπως μας είπε ο Καρλ Γιούνγκ. Και επειδή «η μνήμη έχει επιλεκτικό χαρακτήρα και χρησιμοποιεί στρατηγικές όσον αφορά τη σύσταση του περιεχομένου της, δηλαδή ξεχνά και θυμάται ότι θέλει», εμείς έχουμε χρέος ζωής έναντι του παρόντος αλλά περισσότερο έναντι του μέλλοντος, να κάνουμε το ταξίδι μνήμης για την κατανόηση του παρελθόντος και μέσα από την αφύπνιση της γνώσης να διασφαλίσουμε το ΠΟΤΕ ΞΑΝΑ.

* Ο **Γιώργος Παναγιωτόπουλος** είναι Αν. Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Πατρών. Το κείμενο που δημοσιεύεται εδώ είναι βασισμένο στην ομιλία του κατά την επιστημονική διημερίδα "Το Ολοκαύτωμα στη νήσο των Δικαίων", που διοργάνωσε η Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ζακύνθου σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Θρησκευμάτων του ΥΠΑΙΘΑ, 1-2.2.2024, στη Ζάκυνθο.

& Μεσεγγυούχοι Δοσίλογοι

Μια αποκαλυπτική
έρευνα – ντοκουμέντο
για την κατοχική
Θεσσαλονίκη

Του ΑΧΙΛΛΕΑ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

Η Θεσσαλονίκη της κατοχής είναι ίσως το μόνο μέρος στην Ελλάδα που συνδυάζει τόσο τραγικά γεγονότα με τόσο ισχυρές δόσεις απανθρωπιάς. Μία ολόκληρη κοινότητα με μακραίωνη παρουσία ξεριζώνεται και θανατώνεται στα ναζιστικά κρεματόρια· πρόθυμοι συνεργάτες και φίλοι των Γερμανών καταλαμβάνουν τις περιουσίες τους· καθάρματα του κοινού ποινικού δικαίου κάνουν κουμάντο ως εντολοδόχοι των κατακτητών· και όταν η Ελλάδα βρίσκεται ξανά ελεύθερη, ως διά μαγείας όλος αυτός ο συρφετός πέφτει στα «μαλακά».

Με μία ιδιαίτερα τολμηρή έρευνα, που δημοσιεύεται στο βιβλίο του «Μεσεγγυούχοι και δοσίλογοι και το τέλος της εβραϊκής επιχειρηματικότητας στην κατοχική Θεσσαλονίκη» (εκδ. Επίκεντρο, 2023, σελ. 576), ο Γιάννης Καρατζόγλου, επί δεκαετίες στέλεχος του ιδιωτικού τομέα και ποιητής, αποκαλύπτει σε όλες του τις πτυχές τις τύχες του εβραϊκού επιχειρείν, εστιάζοντας στους περιβόητους «μεσεγγυούχους», στους οποίους ανέθεσαν οι κατοχικές αρχές τη διοίκηση των εβραϊκών επιχειρήσεων. Αναδεικνύει, επίσης, τον ύπουλο ρόλο που διαδραμάτισαν επίσημα όργανα του κράτους, αλλά και του επιχειρείν στον εκτοπισμό και την υφαρπαγή των εβραϊκών επιχειρήσεων. Και αναλύει εξαντλητικά τις τύχες των εβραϊκών επιχειρήσεων, των ιδιοκτητών τους, των μεσεγγυούχων και των δοσίλογων, με διευθύνσεις και ονόματα, μέσα από σπάνια αρχειακή τεκμηρίωση.

Τον Απρίλιο του 1941, οι Γερμανοί εισέρχονται στη Θεσσαλονίκη, έχοντας άριστη εικόνα των υποδομών και των εγκαταστάσεων της πόλης, χάρη στους κατασκόπους τους. Κατάσχουν άμεσα μεγάλο αριθμό κατοικιών –κατά προτίμηση εβραϊκών– και προωθούν την προπαγάνδα, με το εμετικό φύλλο «Νέα Ευρώπη» του φιλοναζιστή δημοσιογράφου Μιχάλη Παπαστρατηγάκη. Οι Γερμανοί κατάσχουν τα αρχεία της Ισραηλιτι-

κής Κοινότητας και τα βιβλιοπωλεία των Μόλχο και Σίμση, τα οποία παραδίδουν σε δοσίλογους. Οι κατασχέσεις συνεχίζονται στο σύνολο της Εβραϊκής Κοινότητας με το πλιάτσικο να ακολουθεί. Βαθμιαία, με πρόσχημα την παραβίαση αγορανομικών περιορισμών, που είναι αποτέλεσμα της καταστροφής της οικονομίας και της εφοδιαστικής αλυσίδας από τους κατακτητές, ξεκινούν συλλήψεις, κατασχέσεις και φυλακίσεις Εβραίων εμπόρων.

Πλατεία Ελευθερίας, 11.7.1942. Το «μαύρο Σάββατο» των Εβραίων της Θεσσαλονίκης.

Διαπόμπευση

Στις 10 Ιουλίου 1942, οι κατακτητές προσκαλούν όλους τους Ισραηλίτες 18-45 ετών να προσέλθουν την επομένη στην πλατεία Ελευθερίας, προκειμένου να τους δοθούν ατομικά νούμερα ώστε να επιλεγούν για καταναγκαστική εργασία. Εκεί γίνεται ο δημόσιος εξευτελισμός τους κάτω από τον καυτό ήλιο. Ακολουθούν 16 προσκλήσεις καταναγκαστικής εργασίας και ξεκινάει η ναζιστική μέθοδος της εξόντωσης διά της εργασίας στα έργα οδοποιίας της γερμανικής Todt και όχι μόνο – δεκάδες πεθαίνουν καθημερινά από τις κακουχίες. Η Ισραηλιτική Κοινότητα διαπραγματεύεται τη σωτηρία τους με την καταβολή ενός τεράστιου ποσού στους Γερμανούς. Στο εσωτερικό των κατακτητών επιταχύνεται η απόφαση για την «τελική λύση».

Στις αρχές Δεκεμβρίου 1942 ξεκινάει η καταστροφή του εβραϊκού νεκροταφείου και των εκατοντάδων χιλιάδων τάφων με εντολή του Μαξ Μέρτεν και τη συναίνεση του Δήμου Θεσσαλονίκης που παρέχει τους εργάτες της κατεδάφισης. Παράλληλα, εμφανίζονται «εθνικιστικά» τάγματα και συνεργάτες που χτίζουν μία νέα οικονομία των δοσίλογων, σε καζίνο, εστιατόρια κτλ. Ακολουθεί τον Φεβρουάριο απογραφή όλων των Εβραίων της πόλης και των οικιών τους, με τον φιλοναζιστικό Τύπο να ξεσπά: «Ηλθεν η ώρα. Οι βέβηλοι ας φύγουν!».

Ληηλασίες

Νέα διαταγή στο τέλος Φεβρουαρίου 1943 παύει όλους τους Εβραίους από μέλη σε σωματεία, συλλόγους, οργανώσεις κτλ. και μέχρι τις αρχές Μαρτίου μεταφέρονται σε γκέτο. Ξεκινάει το λεγόμενο «γιάγμα», δηλαδή η λεηλασία στα σπίτια τους. Ενόψει της αποχώρησης των πρώτων τρένων προς τα ναζιστικά κρεματόρια,

επαγγελματικοί σύνδεσμοι, επιμελητήρια και ο Δήμος Θεσσαλονίκης ξιφουλκούν κατά της Αντίστασης, την οποία χαρακτηρίζουν κομμουνιστικό όργανο. Παράλληλα, αδιανόητη είναι η δράση ομάδας Εβραίων που συνεργάζονται με τους Γερμανούς κατά της ίδιας τους της κοινότητας.

Πλιάτσικο με κρατική υπόσταση

Στις 4 Μαρτίου του 1943 το Εμπορικό-Βιομηχανικό Επιμελητήριο της Θεσσαλονίκης διαγράφει από τα μητρώα του 1.056 εβραϊκές επιχειρήσεις. Τρεις μέρες μετά, με επείγουσα διαταγή του Μαξ Μέρτεν προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, ζητείται η ίδρυση Υπηρεσίας Διαχείρισης Εβραϊκών Περιουσιών, στην οποία θα υπάγονταν οι μεσεγγυούχοι που θα αναλάμβαναν τις εβραϊκές επιχειρήσεις και ξεκινάει η καταγραφή του περιεχομένου των κατασχεθέντων καταστημάτων των Εβραίων.

Μέχρι την 25η Μαρτίου 1943 έχουν ήδη φύγει 4 αποστολές προς την Πολωνία, μεταφέροντας ασφυκτικά 10.200 ανθρώπους. Η Γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση χαρακτηρίζει άκυρες τις υιοθεσίες εβραϊοπαίδων από χριστιανούς, που ήταν η ύστατη προσπάθεια διάσωσης έστω και βρεφών από δικαστικούς και νομικούς που προφανώς πνίγηκε από προδοσία. Η απάθεια είναι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της πόλης, με την εξαίρεση των ΕΑΜικών απεργιών και διαδηλώσεων, που όμως δεν ασχολούνται καθόλου με τους Εβραίους. Το Εμπορικό Επιμελητήριο αδιαφορεί παγερά για τις τύχες των τέως μελών του.

Το βιβλίο αναδεικνύει τον ύπουλο ρόλο που διαδραμάτισαν επίσημα όργανα του κράτους, αλλά και του επιχειρείν, στον εκτοπισμό και στην υφαρπαγή των εβραϊκών επιχειρήσεων.

Η κυβέρνηση Ράλλη φέρνει τον Ν. 205/1943 για τις εβραϊκές περιουσίες όταν πια οι Εβραίοι έχουν φύγει για τα κρεματόρια, δίνοντάς του αναδρομική ισχύ από 7ης Μαρτίου 1934 και καλύπτοντας έτσι όλες τις πράξεις των Γερμανών. Από τους 300 μεσεγγυούχους που διορίζονται έως τις 23 Ιουνίου 1943, οι 250 αναλαμβάνουν κατόπιν εντολών των αρχών κατοχής.

Στο μεταξύ, λίγες μέρες αργότερα, η Μακεδονία περνάει στον πολιτικό έλεγχο του Γ' Ράιχ, με διοικητή τον Μέρτεν. Από τον Ιούλιο έως τον Φε-

βρουάριο του 1944 διορίζονται από τους Γερμανούς μεσεγγυόχοι σε 800 καταστήματα και συνολικά πάνω από 2.000 επιχειρήσεις έχουν αλλάξει πια χέρια. Στη ζήτηση για μεσεγγύηση εμπλέκονται και ταγματасφαλίτες, που ζητούν τα εβραϊκά καταστήματα, όπως τα πρωτοπαλίκαρα του διαβόητου Γεωργίου Πύλου. Εως το καλοκαίρι θα έχουν φύγει όλοι οι Εβραίοι και οι μεσεγγυόχοι δημιουργούν σωματείο.

Κατεδαφίσεις

Τον Ιούνιο του 1943 ξεκινούν οι κατεδαφίσεις των ισραηλιτικών συνοικιών και εκποιοούνται τα οικοδομικά υλικά τους. Οι λεηλασίες συνεχίζονται προς πάσα κατεύθυνση, αγγίζοντας τα όρια του ανεκδότου. Η Υπηρεσία Διαχείρισης Ισραηλιτικών Περιουσιών (ΥΔΙΠ) προσφέρει κρατική υπόσταση στο πλιάτσικο που γίνεται, καταγράφοντας σχολαστικά τη λεηλασία των εβραϊκών καταστημάτων από Γερμανούς και μεσεγγυόχους, και επιδεικνύοντας ανικανότητα και συνενοχή. Ενώ ο Μέρτεν «πουλάει» ή μάλλον δωρίζει περιουσίες σε τοπικούς παράγοντες, φίλους και γνωστούς των Γερμανών. Οι περισσότεροι από τους μεσεγγυόχους προέρχονται από την Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη και λιγότερο από το 10% είναι Θεσσαλονικείς. Μεταξύ αυτών, συγκαταλέγονται «ατυχήσαντες έμποροι», διερμηνείς γερμανικών υπηρεσιών, υπάλληλοι και συγγενείς της ΥΔΙΠ, δοσίλογοι και άλλοι. Οι περισσότεροι μόλις παραλαμβάνουν τα εβραϊκά μαγαζιά, που τα περισσότερα έχουν λεηλατηθεί, προχωρούν σε εκποίηση.

Το 1944 δεν υπάρχουν πια Εβραίοι στη Θεσσαλονίκη, παρά μόνον μικρός αριθμός που κρύβεται σε φιλεύσπλαχνα σπίτια. Στο τέλος Οκτωβρί-

ου, οι Γερμανοί φεύγουν και το ΕΑΜ απελευθεώνει τη Θεσσαλονίκη. Παρά το γεγονός ότι ο ΕΛΑΣ ανοίγει δικογραφία για τους μεσεγγυόχους και δοσίλογους, όταν οι φάκελοι των υποθέσεων μεταφέρονται στην τακτική δικαιοσύνη του ελληνικού κράτους, οι περισσότεροι εξ αυτών γλιτώνουν με βουλεύματα ή κηρύσσονται αθώοι στις διαβόητες δίκες των δοσιλόγων.

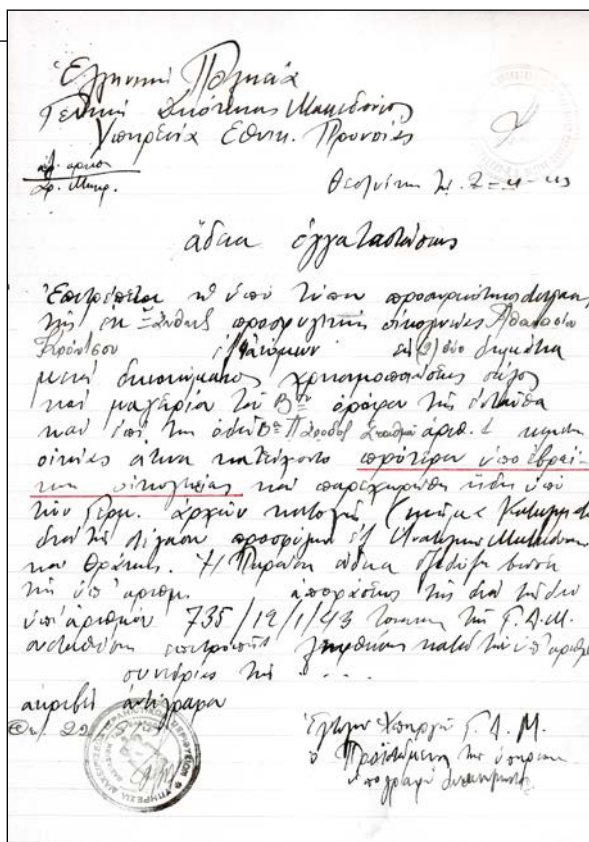
Είναι πια μία άλλη εποχή που ακυρώνει τις εξαγγελίες για την εφαρμογή της «νεμέσεως» κατά των συνεργατών των ναζί. Σύμφωνα με τον ποιητή Γεώργιο Βαφόπουλο, «ο κομμουνισμός υπήρξε ο μεγάλος ευεργέτης των δοσιλόγων της Ελλάδας».

Οι ελάχιστοι Εβραίοι που επιστρέφουν, δίνουν αγώνα να πάρουν πίσω τις επιχειρήσεις τους, οι οποίες είναι λεηλατημένες και κατεστραμμένες. Το 1923 το 58% των επιχειρήσεων της Θεσσαλονίκης ήταν εβραϊκές. Μεταξύ 1950-1960, οι επιχειρήσεις που επανεγκαταστάθηκαν ή ιδρύθηκαν στην πόλη από Έλληνες Εβραίους αποτέλεσαν μόνο το 2% του συνόλου.

Σήμερα, η δυναμική της λήθης συγκρούεται με την ηθική αποστολή να μην ξεχάσουμε ποτέ αυτά που συνέβησαν. Η μελέτη του Καρατζόγλου στέλνει αποφασιστικά αυτό το εκκρεμές προς την πλευρά της διατήρησης της ιστορικής μνήμης. «Δεν μπορείς να χτίσεις το μέλλον σου, αν δεν γνωρίζεις το παρελθόν σου», σημειώνει στον πρόλογο του βιβλίου ο πρώην δήμαρχος της πόλης Γιάννης Μπουτάρης και εμπνευστής του Μουσείου Ολοκαυτώματος που ακόμη αναμένεται να δημιουργηθεί.

* Ο **Αχιλλέας Χεκίμογλου** είναι συγγραφέας και ερευνητής.

(Από την ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 22.1.2024)

Εγγραφο της Υπηρεσίας Εθνικής Πρόνοιας, της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας, με ημερομηνία 2.4.43, και με σφραγίδα της ΥΔΙΠ (Υπηρεσία Διαχείρισης Ισραηλιτικών Περιουσιών), με το οποίο παραχωρείται σε προφυγική οικογένεια οικεία εβραϊκής οικογένειας στη Θεσσαλονίκη. Αρχείο ΟΠΙΑΕ. (Σημειώνεται ότι η πρώτη αποστολή με τρένο εκτόπισης Εβραίων αναχώρησε από το σιδηροδρομικό σταθμό της Θεσσαλονίκης, με προορισμό το Αουσβιτς στις 15 Μαρτίου 1943).

Ο εθνικισμός της σωτηρίας

Του ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ

Αλλη μία ναζιστική κτηνωδία στην πιο αποτρόπαια μορφή της έλαβε χώρα στις 5 Απριλίου 1944, στην Κλεισούρα Καστοριάς, όταν ή 4η Τε-

θωρακισμένη Μεραρχία των SS επιδόθηκε με πρωτοφανή αγριότητα στην ανελήθητη σφαγή των γυναικόπαιδων που είχαν παραμείνει στην ιστορική κωμόπολη του νομού Καστοριάς. Στρατιώτες έφορμούν στά σπίτια και σκοτώνουν, βιάζουν, ξεκοιλιάζουν άδιακρίτως και καΐνε τά πάντα. Ναζί και Βούλγαροι τής γερμανικής πολιτοφυλακής έσπειραν όλεθρο και καταστροφή. Άπολογισμός; Κάπου 280 γυναικόπαιδα άδικοσκοτωμένα, δεκάδες τραυματίες και πολλοί άνέστιοι πιά, καθώς οι οικίες παραδόθηκαν στις φλόγες...

80 χρόνια μετά είναι γεγονός άναμφισβήτητο ότι, στην συνείδηση του δημοκρατικού ανθρώπου, ό ναζισμός διατηρεί προεξάρχουσα θέση στην κλίμακα του ανθρώπινου κακού. Για κάποιους μελετητές του Όλοκαυτώματος^[1], μάλιστα, δέν έχουμε έδω να κάνουμε με τό συμβατικό «άνθρώπινο» κακό αλλά με κάτι που ξεπερνά κι αυτά ακόμα τά ανθρώπινα μέτρα. Υπάρχει, έν τούτοις, μία άκραία παρέκκλιση από τόν τελευταίο αυτό κανόνα. Πρόκειται για τόν συνειδησιακό τύπο που πιστεύει –και δέν διστάζει να επιβάλλει άκόμα και με τήν βία τήν πίστη του αυτή– ότι δικαιούται να έπηρεάζει τήν αιτιότητα χωρίς να υπόκειται σέ αυτήν. Ό τύπος αυτός, δηλαδή, έχει συνειδητά άπαρνηθεί τήν ανθρώπινη ιδιότητά του, άπονέμοντας αυθαίρετα στον έαυτό του έναν ανώτερο ρόλο: αυτόν ενός οιονεί «θεού»^[2]!

Η είσοδος στο εύρωπαϊκό πολιτικό προσκήνιο ναζιστικών μορφωμάτων και ανθρώπων που έξαρτούν και θεωρούν τήν πολιτική προοπτική ενός τόπου κάτω από μία συγκεκριμένη έρμηνεία των θρησκευτικών άληθειών είναι παραφωνία άντιφατική και σκανδαλώδης και άποτελεί άναμφίβολα δείγμα καθυστερημένης

άφύπνισης και άναγνώρισης του προβλήματος. Προϋπόθεση σύλληψης του προβλήματος άποτελεί, πέρα από τίς συνθήκες των μνημονίων και τής οικονομικής κρίσης που ζήσαμε, μία κατανόηση τής φύσης του φασισμού στην Εύρώπη, όπως αυτός έμφανίστηκε ιστορικά στον μεσοπόλεμο και είτε παραμένει έγγεγραμμένος στο κοινωνικό σώμα είτε επανέρχεται με τήν μορφή πολιτικών κινήσεων. Είναι πραγματικά πολύ ένδιαφέρον τό γεγονός ότι κανείς άπ' όλους αυτούς που ύποστηρίζουν σήμερα ότι τά πάντα είναι κατασκευή και άφήγηση, δέν τολμά να έπιδοθεί σέ μία συστηματική και ουσιαστική άποδόμηση του ναζιστικού φαινομένου. Ίσως γιατί κάθε προσπάθεια άποδόμησης φέρνει μαζί τής άναπόφευκτα και τήν άκρως επικίνδυνη σχετικοποίηση και, ως γνωστόν, ό ναζισμός και ό έθνικισμός είναι κάτι τό πολύ σοβαρό για να καταλήξει άντικείμενο μεταμοντέρνων γλωσσικών παιγνίων. Μόνη τρανταχτή έξαίρεση άπέναντι στή γενικευμένη άπροθυμία άποδόμησης μιάς ιδεολογίας έμφανώς κατασκευασμένης και σαθρής, άποτελεί ή έπίθεση στην ρατσιστική του θεωρία και πιο συγκεκριμένα στον άντισημιτισμό. Όπως, όμως, γνωρίζουμε όλοι, αυτή ή στοχευμένη άντιπροπαγάνδα δέν καταφέρνει να έμποδίσει τήν έξάπλωση των άντισημιτικών ιδεών, ούτε πολύ περισσότερο να έξουδετερώσει τήν γοητεία που άσκει ή ναζιστική ρητορική. Κι αυτό για τόν άπλό λόγο ότι ό άντισημιτισμός δέν άποτελεί ίδιον του ναζισμού, αλλά μέρος μιάς εύρύτερης εύρωπαϊκής «κληρονομιάς», τήν όποία οι ναζιστές χρησιμοποιοούν έντέχνως προκειμένου να προωθήσουν τήν πολιτική τους.

Ό ναζισμός σήμερα άποτελεί κυριολεκτικά τήν πέτρα του σκανδάλου. Παρά τήν όμόφωνη κατακραυγή για τά έγκλημάτα του, καταφέρνει να επιβιώνει άνενόχλητος, σαν ζωντανό άπολίθωμα, και χωρίς να έχει ανάγκη να κρύψει τό άληθινό του πρόσωπο. Κι αν καταφέρνει κάτι τέτοιο, είναι γιατί τό ιστορικό, άποκρουστικό του πρόσωπο είναι κάτι τό άπαραίτητο, τόσο στους άφελείς όπαδούς όσο και στους όρκισμένους έχθρούς του. Άν για τούς πρώτους ή πιστότητα τής άναπαράστασης μπορεί να λειτουργεί ως ύπόσχεση έπιτυχίας ή

συνταγή ψυχικής πλήρωσης, για τό νεωτερικό αφήγημα ο ναζισμός λειτουργεί ως «ανάθεμα», ως τό άκρον άωτον του κακού, μία έννοια μέ σχεδόν μεταφυσική υπόσταση, τόσο αντίθετη μέ τό πνεύμα της προόδου, πού νά όρίζει αυτόματα και από την άνάποδη την ίδια την ούσία των λεγόμενων ούμανιστικών άξιών^[3].

Έπιλέγοντας νά αφήσει στό σκοτάδι τά ουσιαστικά χαρακτηριστικά του ναζισμού, ή σύγχρονη δυτική κοινωνία προδίδει την άπροθυμία της νά κατανοήσει sé βάθος και νά απομυθοποιήσει ένα φαινόμενο, τό όποιο προτιμά νά τό τοποθετεί στην άσφαλή κατηγορία του τερατώδους, κάποιου πράγματος δηλαδή πού κανονικά δέν θά έπρεπε νά υπάρχει σ' αυτό πού θεωρούμε ως δικό μας κόσμο. Δέν είναι τυχαίο ότι όλες οι άποπειρες κατανόησης της άνόδου και της επικράτησης του ναζισμού έκκινούν από τό ρητορικό έρώτημα: «Μά πώς είναι δυνατόν sé μία πολιτισμένη χώρα ...;». Καμία κοινωνιολογικού ή ψυχολογικού τύπου έρμηνεία δέν έχει κάνει μέχρι στιγμής αυτό τό έρώτημα νά σταματήσει νά προφέρεται. Άν ό ναζισμός σκανδαλίζει ακόμα και σήμερα (και μάλιστα σήμερα πολύ περισσότερο άπ' ότι την έποχή πού πρωτοεμφανίσθηκε), είναι γιατί έπιμένει νά διαφεύγει άπ' όλα τά συνήθη έρμηνευτικά σχήματα του έπιστημονικού όρθολογισμού. Π' αυτό και ή έμμομη των σύγχρονων ιστορικών, όπως π.χ. ό περίφημος Ίαν Κέρσω, sé μία καθαρά όρθολογιστική και ούδέτερη άνάλυση του φαινομένου μάλλον προσπαθεί νά έξορκίσει τό κακό, παρά νά προσπαθεί νά τό κατανοήσει. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, ό ναζισμός εμφανίζεται πάντα σαν κάτι μυστηριώδες, σαν κάτι τό έξωτερικό και άλλότριο από αυτό πού θά έπρεπε νά ήταν ή φυσιολογική ανθρώπινη κατάσταση. Άποτέλεσμα μιας τέτοιας όπτικής είναι τό νά παραμένουν για πάντα στό σκοτάδι όλοι εκείνοι οι συγγενικοί δεσμοί πού, σαν άύλος όμφάλιος λώρος, ένώνουν υπόγεια τόν ναζισμό μέ τό νεωτερικό πνεύμα, δεσμοί πού καλύπτονται πίσω από την ίδια την μυθικο-θρησκευτική πρόσωση της ναζιστικής ιδεολογίας. Άν ή ιστορική έπιστήμη έπιμένει νά παίρνει στα σοβαρά αυτήν την παγανιστική πρόσωση ως ούσία της ναζιστικής ιδεολογίας, τό κάνει προκειμένου νά παρουσιάσει τόν ναζισμό σαν ένα άπομεινάρι του σκοτεινού παρελθόντος, τό όποιο δέν έχει καμία σχέση μέ τό σημερινό επίπεδο του πολιτισμού και πού όφείλουμε έπιτέλους νά ξεφορτωθούμε, για νά πάμε μπροστά. Αυτό όμως τό φθηνό τέχνασμα, πού μάς βοηθά νά έπιβεβαιώνουμε μέ τό ζο-

ρι την ήθική ύπεροχή μας, δέν καταφέρνει τίποτε άλλο παρά νά παρέχει πολιτική νομιμοποίηση σ' ένα ιδεολογικό έκτρωμα και τούς όπαδούς του, ένώ καταδικάζει, άπ' την άλλη, τούς έχθρους του ναζισμού sé συνεχείς έκπληξεις και άπογοητεύσεις.

Τό μυστηριώδες αίνιγμα της εμφάνισης της ψυχολογίας του ναζισμού φωτίζεται άπλετα από την μεγαλοφυΐα του Ντοστογιέφσκι, κυρίως στό βιβλίο Σημειώσεις από τό Ύπόγειο^[4]. Στόν μονόλογο του Ύπογείου ό Ρώσος συγγραφέας ξεδιπλώνει μαεστρικά τίς πιο άπόκρυφες πτυχές της μοντέρνας ψυχολογίας, έτσι ακριβώς όπως την βιώνουμε όλοι σήμερα. Τό άπομωμένο, συμπλεγματικό άτομο, πού θρέφει συνειδητά την μνησικακία του μαζί μέ όνειρα θεαματικής άντεκδίκησης και έγωιστικής αυτοϊκανοποίησης, άποτελεί όχι μόνο τό μοντέλο του σύγχρονου κυνισμού, αλλά και του ψυχολογικού εκείνου τύπου πού εκμεταλλεύεται ή ναζιστική προπαγάνδα προκειμένου νά άλώσει τίς προσωπικότητες των ανθρώπων. Άν ό σύγχρονος άνθρωπος αισθάνεται σαν «θιγμένος ποντικός», είναι γιατί αισθάνεται την ύπερηφάνεια του νά συντριβεται έπάνω στόν τοίχο της άπρόσωπης άναγκαιότητας των φυσικών νόμων και την έλευθερία του νά άπειλείται από τίς άδιάσειστες έπιστημονικές αλήθειες: «Έχθρός δέν υπάρχει, μά πόνος υπάρχει. Εΐστε πλέον σκλάβοι των δοντιών σας»^[5].

Μπροστά sé αυτήν την άπόλυτη έλλειψη νοήματος και τό μελλοντικό «κρυστάλλινο παλάτι» πού οικοδομείται για νά στεγάσει την νέα, τελειοποιημένη ανθρωπότητα, ό ήρωας του Ύπογείου δηλώνει άπερίφραστα ότι προκειμένου νά διαφυλάξει την έλευθερία του, και από καθαρό καπρίτσιο, θά διαλέξει τό κακό. Μόνο τό κακό θά του έπιτρέψει νά άπαντήσει στην ταπείνωση πού του έπιβάλλουν οι φυσικοί νόμοι και θά ίκανοποιήσει ταυτόχρονα τό πάθος του για κοινωνική ύπεροχή.

Στό Ύπόγειο, ό Ντοστογιέφσκι δέν περιγράφει άπλά μία στρεβλή προσωπικότητα, αλλά φωτίζει και την πηγή πού ποτίζει τό δέντρο της μοναχικής άλαζονείας. Πρόκειται για όλες εκείνες τίς ούτοπικές θεωρίες πού γεννήθηκαν από την επικράτηση του έπιστημονικού θετικισμού και οι όποιες ύποσχέθηκαν την λύση όλων των κοινωνικών προβλημάτων καθώς και την βελτίωση του ίδιου του ανθρώπινου είδους. Αυτή ή ύπόσχεση, ακόμα και αν εκφράστηκε τόν 19ο αιώνα μέ ένα τυπικά έπιστημονικό λεξιλόγιο, έχει ένα μεταφυσικό σκέλος, καθαρά θρησκευτικής προέλευσης. Ό ιστορι-

κός René Alleau, στην έρευνά του για τις πνευματικές ρίζες του ναζισμού στον γερμανικό χώρο^[6], έντοπιζει τις πρώτες εμφανίσεις δραματιστών προφητών στις θρησκευτικές εξεγέρσεις του 16ου αιώνα. Άκόμα και η πιο συντηρητική λουθηρανική εξέγερση εναντίον του Ρωμαιοκαθολικισμού μοιράζεται με την λαϊκή κίνηση των Αναβαπτιστών την ίδια βασική πεποίθηση: οι αυθεντικές πνευματικές αξίες του Χριστιανισμού προδόθηκαν από την ανώτατη έξουσία, η οποία και εμποδίζει την δημιουργία ενός επί γης παραδείσου, κοινού για όλους τους πιστούς.

Οι άνθρωποι οφείλουν λοιπόν να πάρουν τα πράγματα στα χέρια τους και, έστω με θρασύτητα, θόρυβο, πόλεμο, αγένεια, άδιακρισία και κακότητα. να δημιουργήσουν οι ίδιοι τις κατάλληλες συνθήκες για την έλευση της Δευτέρας Παρουσίας. Γι' αυτό και η παρουσία κομμάτων που με μυστηριώδη επιφοίτηση μετατρέπουν την πολιτική και την εκκλησιαστική πίστη σε τύπο νέας, κοσμικής θρησκείας, που ενσωματώνει στην προπαγανδιστική της ρητορική θεολογικά σχήματα και έργαλοποιεί την ίδια την πίστη με έπώδυνα αποτελέσματα και αφόρητο πόνο στον όρθοδοξο κόσμο. Η θεολογία και η όρθοδοξη εκκλησιολογία εδώ αντικαθίστανται από την άκραία πολιτική σκοπιμότητα. Άλλωστε μήν ξεχνάμε ότι ο πιο ύπουλος τρόπος με τον οποίο η ναζιστική προπαγάνδα πολέμησε το πρόσωπο και την διδασκαλία του Κυρίου, παρά τις περι του αντιθέτου διαβεβαιώσεις τους, ήταν ότι ενίσχυσαν με κάθε τρόπο την δημιουργία της κίνησης των «Γερμανών Χριστιανών», πολιτικοεκκλησιαστικής κίνησης που είχε ως σκοπό την σύζευξη των εθνικοσοσιαλιστικών αρχών με την χριστιανική πίστη, ώστε αυτή αφ' ενός να αλλοιωθεί, αφ' ετέρου να γίνει άλλο ένα επικουρικό δεκανίκι σε πρακτικό επίπεδο του ναζισμού^[7]. Κάτι ανάλογο άραγε δεν ζήσαμε στον τόπο μας και την εποχή της δικτατορίας που αποτινάξαμε; Αυτή η προβατόσχημη «όρθοδοξία», κακέκτυπο του έαυτού μας, άπόρροια μιās προτεσταντικής διδασκαλίας και ήθικης, δεν είναι ή έκκοσμίκευση της Έκκλησίας;

Ός Όρθοδοξία ζούμε έναν τεράστιο πειρασμό στα νεότερα χρόνια: όχι τον ενιστορισμό, αλλά τον εθνικισμό της σωτηρίας (ως βλάσφημο επινόημα και εκκλησιολογική έμβολή). Ο εθνικισμός πέρασε από την ιστορία του κόσμου στην ιστορία και την θεολογία της Όρθοδοξίας. Έάν ή Έκκλησία επιθυμεί να μιλήσει στον σύγχρονο κόσμο και στους σημερινούς ανθρώ-

πους, προκειμένου να κηρύξει τό Εύαγγέλιο της Βασιλείας –και όχι στον άμετάκλητα ξεπερασμένο κόσμο του χθές– είναι επείγουσα ανάγκη να υπερβεί άπανταχού της γής και της οικουμένης τον έθνοκεντρικό λόγο και να έγκαταλείψει κάθε όνειρο έπιστροφής σε κάθε άλλη άντινεωτερική ρομαντική έκδοχή «χριστιανικής κοινωνίας». Η θεοκρατία και ό νεοεθνικισμός, που δεν είναι τίποτε άλλο από έκκοσμιευμένες μορφές έσχατολογίας, συνιστούν τον μόνιμο ιστορικό πειρασμό της χριστιανικής όρθόδοξης κοινωνίας. Κατά τον Γάλλο όρθόδοξο θεολόγο Olivier Clement, «ό εθνικισμός, σε έξαρση έξ αιτίας των αιώων δουλείας στις περισσότερο ή λιγότερο πολυεθνείς αυτοκρατορίες, θέλησε να οικειωθεί την Όρθοδοξία, να την κάνει όργανό του, να ένσταλάξει μέσα της τά μίση του, τούς φόβους του, τις φαντασιώσεις του... Άγαπάει κανείς τά δάση της πατρίδας του, τις ψαλμωδίες στους ναούς της και τή φλόγα των κεριών, αλλά δεν έχει διαβάσει τό Εύαγγέλιο. Λέγεται όρθόδοξος (διευκρινίζοντας άμέσως την εθνικότητα), αλλά δεν ξέρει καθόλου πώς είναι χριστιανός».

Παραπομπές:

- [1] Βλ. Σ. Φριντλέντερ, Η ναζιστική Γερμανία και οί Έβραίοι, I: Τά χρόνια των διώξεων 1933-1939, II: Τά χρόνια της έξόντωσης 1939-1945, μτφρ. Η. Ίατρού, έπίμετρο Ρ. Μπενβένιστε, Άθήνα 2013, Πόλις.
- [2] Κώστα Παπαχρήστου, <https://www.tovima.gr/2023/06/28/opinions/o-nazismos-kai-to-eysimotou-kakou/>
- [3] Άλέξανδρου Μπριασούλη, «Ναζισμός, τό κρυφό πρόσωπο της νεωτερικότητας», <https://commonality.gr/nazismos-to-kryfo-prosopo-tis-neoterikotitas/>, 13 Οκτωβρίου 2018.
- [4] Φ. Ντοστογιέφσκι, Ύπόγειο, Ίνδικτος 2010.
- [5] Φ. Ντοστογιέφσκι, Ύπόγειο, Ίνδικτος 2010, σελ. 38,
- [6] René Alleau, Hitler et les sociétés secrètes, Editions Tallandier, 2014 Paris.
- [7] Βλ. Κ. Meier, Die Deutschen Christen. Das Bild einer Bewegung im Kirchenkampf des Dritten Reiches, Vandenhoeck & Ruprecht, 1964.

* Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Φαναρίου Αγιάγγελος, είναι Γενικός Διευθυντής της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Πηγή: Ιστοσελίδα orthodoxia.info, 8.4.2023
<https://orthodoxia.info/news/o-ethnikismos-tis-sotirias-i-peri-tis-psi/>

Η φιγούρα και ο τύπος του «εβραίου» στο θέατρο σκιών του Καραγκιόζη

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗ

Ο «Εβραίος» στον «Καραγκιόζη» εμφανίστηκε στον 19^ο αιώνα σε περιοχές όπου υπήρχαν εβραίοι, Θεσσαλονίκη¹, Πάτρα, Αργίριο, Γιάννενα... η μεγάλη μάζα ήταν σεφαρδίμ, με κέντρο τη Θεσσαλονίκη (που λεγόταν *בִּישׁוּבֵי יִשְׂרָאֵל* «ιρ βα-έμ λε-γισ-ραέλ», πόλη και μητέρα του Ισραήλ), όπου εγκαταστάθηκαν στα 1492 και στα 1531 στους δυο διωγμούς των Ισπανών «καθολικών βασιλέων» Φερδινάνδου και Ισαβέλλας). Οι ρωμανιώτες γλωσσικά ήταν πλήρως αφομοιωμένοι, και οι ασκεναζίμ (Γερμανοί, Πολωνοί, Ρώσσοι) δεν είχαν ακόμη σημαντική εμφάνιση στον ελλαδικό χώρο, με αποτέλεσμα για τους Έλληνες του 19^{ου} αιώνα, εβραίος = σεφαρδίτης.

Η διαθέσιμη βιβλιογραφία για τον εβραίο στον Καραγκιόζη είναι αρκετή, θα ήθελα στο σημείο αυτό να ευχαριστήσω την φίλη Ρένα Μόλχο και τον φίλο Ιακώβ Σιμπή.

Η βιβλιογραφία όμως εξαντλείται στην περιγραφή της φιγούρας, στην περιγραφή της «ιδιοσυγκρασίας» του Εβραίου και στην θεατρολογική της εμφάνιση στον μπερντέ, χωρίς ή με άτονες ερμηνείες του «γιατί» και του «πώς», όπως και για τις περισσότερες από τις άλλες φιγούρες. Ο Μπίρης², του οποίου οι αναλύσεις για τους ήρωες του μπερντέ είναι ιδιαίτερα αξιόλογες, για τον «εβραίο» είναι πολύ περιορισμένες και τυπικές, και το ίδιο συμβαίνει και σε άλλους μελετητές, που ακόμη χειρότερα, αποδίδουν στον «Εβραίο» ιδιότητες που «ενυπάρχουν» σε ορισμένα στρώματα λαϊκών συ-

νειδήσεων, που όμως δεν υπάρχουν στα έργα που παίζουν οι Καραγκιοζοπαίκτες. Γράφουν χωρίς να μελετήσουν σε βάθος τα έργα από τα φυλλάδια; ή τα συμπληρώνουν με τα «πρότυπα» που έχουν κατασκευαστεί στην νεοελληνική κοινωνία αλλά σε βαθμό που σε κανονικές συνθήκες δεν ανταποκρίνονται στην κανονική ιδεολογία των πλατειών λαϊκών μαζών;

- Στα απομνημονεύματά του ο Σωτήρης Σπαθάρης³ απλά αναφέρει «ο εβραίος είναι μια ευχάριστη φιγούρα ...κουνιέται η μέση και το κεφάλι του σαν νάναι ξεβιδωμένος και οι θεατές γελάνε...»
- Ο Τζούλιο Καϊμί⁴: «...είναι πλούσιος και αντιπροσωπεύει την δύναμη του χρήματος.... Που του εξασφαλίζει τον σεβασμό της κοινωνίας... Πότε συνεσταλμένος ...πότε πανούργος και αλαζόνας όταν πρόκειται να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά του...», θα πρέπει όμως να σημειωθεί, ότι κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από τα φυλλάδια που κυκλοφορούν.
- Ο Σιατόπουλος⁵ «...ο Εβραίος ανταποκρίνεται πλήρως σε πολλά κλισέ που έχουν σχηματίσει οι αντισημίτες....δεν είναι συμπαθές πρόσωπο, όλο να βγάλει λεφτά θέλει...» και εδώ ισχύει το ίδιο, δεν προκύπτουν οι χαρακτηρισμοί από τις κωμωδίες που περιλαμβάνονται στο τομίδιο!
- Ο Γ. Ιωάννου⁶ τονίζει ότι «...είναι πλούσιος, πονηρός και κρυψίνους...» σημειώνει ότι οι ιδιότητες αυτές κληρονομήθηκαν από τον τούρκικο Καραγκιόζη και συμπεραίνει ότι «...έτσι εξηγεί-

1 Για την ισχυρή σχέση του εβραϊσμού με την Θεσσαλονίκη, βλ. Ρένα Μόλχο, «Οι εβραίοι της Θεσσαλονίκης», Αθήνα 2001 όπου και εξαντλητική βιβλιογραφία, και ακόμη Αλβέρτου Νάρ «Σαλονικάι, δηλαδή Σαλονικιός», Αθήνα 1999 και του ίδιου, «Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης - τα τραγούδια μας», Θεσσαλονίκη 1985,

2 Κ.Η.Μπίρης, Ο Καραγκιόζης, Αθήνα 1952

3 Απομνημονεύματα Σ.Σπαθάρη... Αθήνα 1960, σελ. 188

4 Giulio Caïmi: «Karaghiozi ou la comedie grecque...» Athenes 1935, ελλ.μτφρ. Αθήνα 1990, σελ.67

5 Ο Καραγκιόζης, 12 κωμωδίες... εκδ. Αγκυρας, επιμ. Μπ. Γραμμένου, εισαγωγή Δ. Σιατόπουλου, σελ16

6 Γιώργος Ιωάννου, Ο Καραγκιόζης, τόμοι 3, Αθήνα 1971.

ται ο αντισημιτισμός ... που παρουσιάζει πολλές φορές και ο ελληνικός караγκιόζης πράγμα που δεν δικαιολογείται από την πραγματικότητα...». Συμφωνούμε ότι δεν υπάρχει στην πραγματικότητα αντισημιτισμός, αλλά αυτό επεκτείνεται και στον ελληνικό караγκιόζη. Σημειώνεται ξανά ότι οι παραπάνω «ιδιότητες» δεν διακρίνονται στις παρατιθέμενες κωμωδίες του τρίτομου έργου του Γιώργου Ιωάννου

- Η Αικ. Μυστακίδου στη διδακτορική της διατριβή⁷ αναφέρει «... έχει ψιλόλιγνο λαιμό που τονίζουν την αδυναμία του... εντύπωση πονηρού και ύπουλου ... ξεχωριστή φυσιογνωμία με το μαύρο παλτό του (cubbe)...». Φυσικά και εδώ οι χαρακτηρισμοί δεν επιβεβαιώνονται από τα κείμενα των κωμωδιών που παραθέτει, και μάλιστα τούρκικου караγκιόζη. Cubbe (τζουμπέ) φορούσε ο Ύδραϊος Δημ. Βούλγαρης, εξ ου και το παρατσούκλι του «ο Τζουμπές». Γενικώς είναι ένα σύνθημα της οθωμανικής περιόδου περίπου όπως το αντερί το οποίο φορούσαν οι Σαλονικιώτες εβραίοι.
- Ο Louis Roussel⁸ (από πληροφορίες σχεδόν αποκλειστικά του Μόλλα) δεν ασχολείται με τα δευτερεύοντα πρόσωπα, τον αναφέρει Εβραίο μαζί με άλλες δευτερεύουσες φιγούρες (σελ. 26) και ως «Ιακώβος» στην γνωστή κωμωδία του Μόλλα «λίγα απ' όλα», όπου κάνει το λάθος

Κλασική ένδυση Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης: αντερί με γούνες (απόσπασμα από κάρτ-ποστάλ εκδ. G.Bader, στο Γιάννης Μέγας, «Ενθύμιον από την ζωή της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκη 1897-1917». Αθήνα 1993, σελ.26). Οι παλιότεροι караγκιόζοπαίκτες τους απεικόνιζαν με χιτώνα, οι νεότεροι με σαλβάρια.

να μεταφράσει την λέξη «μπορικά» του Εβραίου (= εμπορικά μαγαζιά) ως «προίκα» ενώ ο Εβραίος απαριθμεί την εμπορική του δραστηριότητα: «**Ιακ.** γκώ είμαι καλό άνθρωπο. Εκεί μεγάλο μπορικά. Εκεί Βόνιτσα, Γκραβασαρά, Αρτα, Πρέβεζα, Σαλαώρα Αργκο, Ανάπλι Κυάτο, Ατίνα, / **Καραγκ.** Μωρε μπράβο! / **Ιακ.** Μπορικά! / **Καραγκ.** ...μωρε σ' όλα αυτά τα μέρη έχεις μπρίκια;...»⁹ (προφανώς δεν είχε.. προίκα ο εβραίος ως υποψήφιος γαμπρός, είχε όμως περιουσία, την οποία και απαριθμεί). Τέτοια μεταφραστικά προβλήματα, εντοπίζονται πολλά στο λεξικό που παραθέτει¹⁰.

Εδώ είναι απαραίτητο να σημειώσουμε τον Ηλία Πετρόπουλο¹¹ που δικαίως καταφέρεται εναντίων των «καραγκιολόγων», όπως αποκαλεί τους μελετητές του Καραγκιόζη που τους χαρακτηρίζει και ως «τεμπέληδες» και «αγράμματος»¹², δεν ψάχνουν τις πηγές αλλά «...αρκούνται σε όσα τους είπαν οι Σπαθάρηδες και οι Μιχόπουλοι...οι απαντήσεις που έλαβαν ισούνται με το μηδέν...»¹³ και είδαμε πιο πάνω τις επιτόλαιες και άσχετες «αναλύσεις» καταξιωμένων κατά τα άλλα συγγραφέων... Χαρακτηρίζει «λειψές» τις αναφορές του Roussel (είδαμε πιο πάνω ότι είναι επιπλέον και λαθεμένες).

Η φιγούρα, απεικονίζει –με τη σχετική αφαιρετικότητα- την κλασική εμφάνιση εβραίου σεφαρ-

7 Αικ. Μυστακίδου, «το θέατρο σκιών στην Ελλάδα και στην Τουρκία», διδ. διατριβή στα Παν/μια Ν.Υόρκης και Πρίνστον ελλ. μτφρ. Αθήνα 1982

8 Louis Roussel, Karageuz ou un theatre d' ombres a Athenes, Athens 1921 (δύο τόμοι)

9 ό.π. σελ. 45

10 ό.π. σελ. 56-96

11 Ηλίας Πετρόπουλος «για τους Εβραίους της Σαλονίκης» Αθήνα 2022, σελ. 97-99

12 ό.π. σελ. 96

13 ό.π. 98

δίτη: με το τυπικό για τους εβραίους «αντερί» επάνω από το ριγέ ρούχο, με τον μακρύ σκούφο, και γένι. Το αντερί είναι αραβικό ένδυμα, φοριέται πάνω από την ενδυμασία, ανοιχτό μπροστά και πολλές φορές με γούνα γύρω-γύρω, μοιάζει αρκετά με τον «τζουμπέ».

Αριστερά: Ο εβραίος στον τούρκικο караγκιόζη, με αντερί, γένι και φέσι, επίσης με κόπιτσα στον λαιμό του. (Sabri Esat Siyavuşgil, Karagöz, Istanbul 1951).

Δεξιά: Ο «αρχιχαχάμης» του Μάρκου Ξάνθου. Κλασική και σωστή φιγούρα, του εβραίου με το αντερί, τον χιτώνα, τον ραββινικό σκούφο και το γένι (από το τεύχος «το κιούπι» χ.χ., Μεσοπόλεμος).

Σημαντικό θεατρολογικό μέρος μιας παράστασης Καραγκιόζη, είναι η «εισαγωγή» στην σκηνή κάθε φιγούρας με χαρακτηριστικό άσμα (και την αντίστοιχη μουσική υπόκρουση): ο Χατζηαβάτης με ένα ρομαντικό του 19ου αι., ο Μπαρμπα-Γιώργος με το τσάμικο βροντώντας τα τσαρούχια του, ο σιόρ Διονύσιος με ζακυνθινή καντάδα, ο Ομορφονιός τραγουδώντας τετράστιχα από παλιά ημερολόγια ή οπερέτες. Η είσοδος του «εβραίου» συνοδεύεται από ένα ακαταλαβίστικο (σεφαρδίτικο;) τραγούδι σχεδόν το ίδιο σε όλους τους караγκιόζοπαίκτες: Βίζο ντε βίζο βάμος/περλε μο σαλαβιές, σοροβάμος/ βίζο ντε βάμος βγές/Καρακίζο ντε βάμος βγές¹⁴, ή σε άλλον караγκιόζοπαίκτη¹⁵ «ετεμπερλέμο ζα, τουμπερελέμο ζα / βίζο βάμο βίζο απαλάη κάντο....» υπάρχουν και από τον ίδιο караγκιόζοπαίκτη παραλλαγές¹⁶ ανάμει-

κτες και με ελληνικές λέξεις. Στο διαδικτυο αναφέρονται δυο - τρεις περιπτώσεις «αποκατάστασης»¹⁷ του άσματος του Εβραίου όχι απόλυτα πειστικές, άλλωστε και οι ίδιοι οι μελετητές επισημαίνουν την «ακουστική παραμόρφωση» λέξεων και στίχων από караγκιόζοπαίκτης. Μια από αυτές αναφέρεται σε παιδικό τραγουδάκι. Από μια εκτενή συζήτηση στο διαδικτυο¹⁸, επισημαίνονται μερικά σημεία:

«...Ο συνάδελ-

φος Γιάννης Παπακωνσταντίνου, που ζησε με Εβραίους της Λατινικής Αμερικής, μου είπε πως αυτό είναι ένα παιδικό τραγουδάκι που ειρωνεύεται ή προωθεί τα εμπορικά ενδιαφέροντα των Εβραϊόπουλων. Είναι σαν τραγουδιστό τελάλημα και λέει:

Αβίζο...αβίζοοοο = Σας γνωστοποιώ
 πρίμα λα ικάντο = το εμπόριο παλαιών προοδεύει
 Αβίζο λε βάμο Σαββατιές = μάθετε πως θα πάμε το Σάββατο
 Καρακίζο λε βάμος = να δούμε μόνο θα πάμε
 Έστε περλέ μοζά = να μαστε φανερά αργοί

.....Βρήκα τους στίχους σε λατινικά γράμματα σε

14 Γ. Ιωάννου, Ο Καραγκιόζης, Αθήνα 1971 σελ. ζς' και 61 από έργο του Μόλλα «το χάνι του μπαρμπα -Γιώργου», το ίδιο τραγούδι αναφέρεται και στον Roussel, οπ.παρ. σελ.45

15 Ιωάννου Μουστάκα, «ο Καραγκιόζης αποσπασματάρχης», αυτοτελές τεύχος χχ ίσως δεκαετία του 1950 (εκδόσεις Αστήρ, Απ. Παπαδημητρίου)

16 Ιωάννου Μουστάκα, «ο Καραγκιόζης και ο Μαύρος της

Ανατολής», τεύχος «Αστέρος» ως ανωτέρω.

17 Βλ. σχετικά στα ακόλουθα λινκ όπου υπάρχουν και αναφορές σε άλλες ιστοσελίδες: imaginistes, το τραγούδι της ημέρας... με τον Εβραίο του Καραγκιόζη, και ακόμη <http://www.karagkiozis.com/dex-parast.htm> 177 όπου ακούγεται το τραγούδι του Εβραίου.

18 <https://imaginistes.wordpress.com> > Πολιτισμός το τραγούδι της ημέρας... με τον Εβραίο του Καραγκιόζη

μία ιστοσελίδα αφιερωμένο σε ένα θεατρικό έργο του γνωστού «ρεμπετολόγου» Ed Emery:

*Viso de viso vamos
Soravamos parlakes sorovizo
Viso de vamos vghes
Karakizo de vamos vghes.....»¹⁹*

Αν και αληθοφανή, όμως δεν είναι απόλυτα πειστικά, και από όσο φαίνεται το θέμα ερευνάται ακόμη. Σημειώνεται ότι κατά τον Πετρόπουλο η έκφραση «βάμος ε παρά κίζο» σημαίνει «πά να φύγουμε, ζητά παραδες».²⁰

Τα εβραϊκά ως γλώσσα, όπως και άλλες σημιτικές στην αρχαιότητα (ακκαδικά, φοινικικά,...) αλλά και σήμερα (αραβικά), όπως άλλωστε και τα αρχαία ελληνικά, είχαν «μουσική υφή», με μακρά και βραχεία φωνήεντα, π.χ. στα αρχαία ελληνικά το ήτα προφερόταν ως εε, το ω-μέγα ως οο, (το ο-μικρόν ως βραχύ ο) κ.λπ. αλλά και μέσω του τονισμού των αλεξανδρινών (η οξεία, η βαρεία και η περισπωμένη). Ειδικότερα στα κλασικά εβραϊκά, πέρα από τα φωνήεντα και τα σύμφωνα υπάρχουν γύρω στα 48 σύμβολα, τονισμού, αλλά και «χρωματισμού» της φωνής, ιδίως στα κείμενα των Ψαλμών. Αυτά ισχύουν ακόμη στις Συναγωγές, αλλά όχι στον προφορικό λόγο, η προσπάθεια «απλοποίησης της γλώσσας» για τους χιλιάδες μετανάστες στο σημερινό Ισραήλ από δεκάδες διαφορετικές χώρες και γλώσσες, αφαίρεσε την μουσικότητά της που υπήρχε επί χιλιετίες. Ιδού οι τρεις πρώτοι στίχοι του πρώτου Ψαλμού. Πέρα από τον φωνηεντισμό του κειμένου τα λοιπά «σημεία» είναι τονισμού και χρωματισμού:

אֲשֶׁר־הָאֵשׁ אֲשֶׁר לֹא הָלַךְ בְּעַצְתָּ רַשְׁעִים וּבְכַרְךָ
2 אֲשֶׁר־לֹא עָמַד וּבְמִוְשָׁב לִצְיִים לֹא יָשָׁב׃ כִּי אִם־בְּתוֹרַת
3 יְהוָה הִפְצֵוּ וּבְתוֹרַתוֹ יִהְיֶה זִמְמָם וְלִילָהּ׃ וְהָיָה כְּעֵץ

Ο συνδυασμός των δύο παραπάνω παρατηρήσεων (τα ακαταλαβίστικα για τους караγκιοζο-

παίκτες σεφαρδίτικα από την μια, αλλά και η μουσικότητα της γλώσσας από την άλλη, που έδιναν την εντύπωση ότι οι εβραίοι μιλούσαν τραγουδιστά, διαμόρφωσαν την «γλώσσα» των караγκιοζοπαικτών, αλλά και τα σκωπτικά πειράγματα των συμπατριωτών των κατά τόπους εβραίων. Η μητέρα μου έλεγε ότι στον Βόλο τις πειράζαν τα άλλα πιτσιρίκια λέγοντας «βάμος παρακέεεε... την μύτη σου την χέεεε!» βάμος, ισπανικά πάμε, παρακέ ελληνικά παρακεί, (;) τα άλλα ...κλασικά ελληνικά! Ακόμη, «βάμος παρακίιιιζω, σκόρδα κοπανίιιζω!»²¹ κ.α.

Σημειώνεται ότι σε πολλές κωμωδίες, η μοναδική εμφάνιση του Εβραίου έχει θέμα την αδυναμία συνεννόησης (στο «ο Καραγκιόζης φούρναρης» ζητά «μάγια» αντί μαγιά και στο τέλος ξυλοφορτώνεται). Αντίθετα στο «Κιούπι» πληρώνει τον Βεληγκέκα και γλυτώνει το ξύλο –αναρωτιούνται οι άλλοι που τις φάγανε, αν έφαγε ξύλο και ο εβραίος, και ο Καραγκιόζης επεξηγεί «το έφαγε στην τσέπη».

Οι απλές φιγούρες είχαν μία κόπιτσα, στην μέση, εκτός από του μεγάλου μεγέθους, όπως οι ήρωες Κατσαντώνης, ο Καπετάν Γκρης, ή ο Μπάρμπα-Γιώργος κ.λπ. που είχαν κόπιτσες και στα δύο πόδια, ο Μεγαλέξαντρος και στο χέρι για να ακοντίζει τον «κατηραμένον Όφιν». Ο ίδιος ο Καραγκιόζης μία στην μέση και 3-4 στο χέρι με το οποίο έκλεβε τον Μπαρμπα-Γιώργο ή τον Πασά, ή έδινε καρπαζές στον Χατζηαβάτη. Η φιγούρα του «εβραίου» είχε δύο κόπιτσες (μία στην μέση, και μία στον λαιμό) και κουνούσε συνέχεια το κεφάλι του.

Αυτό επειδή στην Συναγωγή είχε κάθε οικογένεια και το δικό της προσευχητάρι που κράταγε ανοιχτό ο αρχηγός της οικογένειας, και οι άλλοι γύρω του σκύβαν να διαβάσουν το παρακάτω, και ξανασκύβαν στην επόμενη φράση κ.λπ. με αποτέλεσμα όλη η συναγωγή να κουνιέται μπρος-πίσω συνέχεια. Σ' αυτό δεν συμφωνώ με τον Πετρόπουλο ο οποίος θεωρεί ότι και η άρθρω-

¹⁹ το τραγούδι με την μουσική του, στο <http://www.karagkiozis.com/dex-parast.htm>

²⁰ Πετρόπουλος ό.π. 98

²¹ βλ. Πετρόπουλο, 98

ση του λαιμού από τους κατραγκιοζοπαϊκτες (μαζί με τις ακαταλαβίστικες λέξεις) ήταν τα δύο τρύκ για την γελοιοποίηση του Εβραίου²². Ο Πετρόπουλος αναφέρει ότι είναι δάνειο από τον τούρκικο Καραγκιόζη, «του Τσορματζή –τουτέστιν του ρωμηού φαναριώτη!»²³ Όμως, τσορματζής είναι ο αξιωματικός των Γενιτσάρων που μοιράζει τον τσορμπά, την σούπα, στα γεύματά τους, και ούτε στον Siyanuşgil ούτε στην Μυστακίδου αναφέρεται τέτοια φιγούρα, και το θέμα μένει για διερεύνηση. Πάντως και στον τούρκικο Καραγκιόζη ο «εβραίος» έχει άρθρωση στον λαιμό²⁴ και πέρασε για τους ίδιους λόγους και στον ελληνικό Καραγκιόζη.

Νεότερες φιγούρες. Αριστερά: Ο «εβραίος» του Σπαθάρη, 1958, εδώ ο Σπαθάρης σχεδιάζει μια φιγούρα που δεν ανταποκρίνεται με τον κλασικό εβραίο χωρίς αντερικλπ («ο Καραγκιόζης των Σπαθάρηδων» επιμ. Γιάννη Σολδάτου, Αθήνα 1979). Δεξιά: Ο εβραίος στην νεότερη σειρά «Αστέρος» (1960); χωρίς καμία σχέση πλέον με τον παραδοσιακό εβραίο (πλην της κόπιτσας στον λαιμό, της γενειάδας και του σκούφου), αλλά και με την δομή του «θεάτρου Σκιών», εδώ έχουμε κανονική ζωγραφική στην φιγούρα, καμία σχέση με την διάτρητη ή διαφανή φιγούρα του Καραγκιόζ-μπερντέ.

Η συμπεριφορά του «Εβραίου» στον Καραγκιόζη ήταν ανάλογη με τις δοξασίες των συμπατριωτών του Ελλήνων: ο εβραίος χειρίζεται καλά το χρήμα, είναι καλός έμπορος, είναι «οικονόμος» αλλά εμφανίζεται και ως τσιγκούνης ή «τσιφούτης». Η περσικής καταγωγής τουρκική λέξη *çift* αρχικά σήμαινε τον Εβραίο, αλλά κατέληξε να σημαίνει τον «τσιγκούνη» γενικώς, είτε εβραίο είτε όχι. Σε παλιότερο άρθρο μου στα «Χρονικά»²⁵ είχα διαχωρίσει τις έννοιες του «σκωτσέζου» από του «εβραίου»: ο σκωτσέζος είναι τσιγκούνης, ο εβραίος είναι οικονόμος, και αυτή η διαφορά είναι ορατή σε

22 Πετρόπουλος οπ.παρ. σελ. 97.

23 ό.π. σελ. 97

24 S.E.Siyanuşgil, οπ.παρ., σελίδα εικόνων (χωρίς αριθμηση) 18

25 Του ίδιου, «η συκοφαντία της φιλαργυρίας», Χρονικά 197, Μάϊος –Ιούνιος 2005 σελ 2.

όλα τα σκωτσέζικα και εβραϊκά σκωπτικά ανέκδοτα.

Για τον υποβόσκοντα «λαϊκό αντισημιτισμό» θα διηγηθώ ένα πραγματικό συμβάν: 1926, συγκροτείται «Κυβέρνηση Ευρέως Συνασπισμού» από την οποία όμως αποκλείεται το ΚΚΕ. Συγκεντρώσεις, ομιλίες και διαμαρτυρίες του ΚΚΕ σε όλη την Ελλάδα, στην ιδιαίτερα αριστερή Μυτιλήνη, στέλεχος του Κόμματος εκφωνεί πύρινο λόγο, κλείνοντας με την ιαχή «*κάτω η Ευρέως Συνασπισμού!*» και μέσα στο πλήθος γνωστός λιμενεργάτης, γνήσιο προλεταριάτο, φώναξε με όλη του την δύναμη «*κάτου ου γιάτιμους ου οβρηγιός!!*».

Αναλύοντας τελικά, στην «εικόνα» του «εβραίου» στον Καραγκιόζη, δεν θα μπορούσε να την χαρακτηρίσει κανείς ως «αντισημιτική». Στην φι-

γούρα του «εβραίου» που εμφανίζεται με το όνομα Αβραμίκος, (υποκοριστικό του Αβραάμ) Χαχαμίκος (υποκοριστικό του Αχάμ, κοινωνικού και ιερατικού αξιώματος στην οθωμανική περίοδο όπως του καδή), ή Σολωμός (παραφθορά του Σολωμών), κ.α. σκιαγραφούνται τα χαρακτηριστικά μιας μερίδας συμπολιτών ως εμπορικά μυαλά, οικονόμοι, καλοί διαχειριστές του χρήματος, ίσως και κατά συνέπεια σφιχτοχέρηδες δεν θα έλεγα όμως τσιγκούνηδες, και αυτό συμβαίνει σε όλες τις φιγούρες, ο κανταδόρος και φλύαρος σιορ Διονύσιος, ο ψευτομάγκας Σταύρακας, ο αγαθός Βεζύρης, ο κομψευόμενος Ομορφονιός, ο Βεληγκέκας το σκληρό όργανο της Εξουσίας, ο αγαθός και αγνός βλάχος Μπαρμπα-Γιώργος, ο υποτελής Χατζηαβάτης...

Με μια ματιά στον τούρκικο Καραγκιόζη βλέπουμε αμέσως τη διαφορά της πολυεθνικής Οθω-

μανικής Αυτοκρατορίας, από το Βασίλειο της Ελλάδος του 1900, (μην ξεχνάμε την «εθνική» συσπείρωση εν όψει των Βαλκανικών Πολέμων του 1912-13). Στα πλαίσια του οθωμανικού καραγκιόζη περιφέρονται οι διάφορες εθνότητες, και δρουν στον μπερντέ όπως ακριβώς και στην οθωμανική κοινωνία, έχουμε έτσι στον μπερντέ, τον Αλβανό, τον Αραβό, τον Αρμένιο, τον Εβραίο, τον Φράγκο²⁶, αντίθετα στην Ελλάδα του 1900 «οι άλλοι», αυτοί που παισιώνουν τον Καραγκιόζη, είναι απλά οι «διαφορετικοί Έλληνες», ο εβραίος, ο κρητικός, ο ρουμελιώτης, ο επτανήσιος, ο κουτσαβάκης... Πολύ σωστά αναφέρει ο Θ. Χατζηπαναγής «...ο Καραγκιόζης δεν ήλθε στην Ελλάδα από την Τουρκία με τον ίδιο τρόπο που ήρθε στην χώρα μας ...η ιταλική όπερα ή η αμερικάνικη τζάζ. Το τουρκικό θέατρο σκιών αποτελούσε μέρος της παράδοσης των ανάμεικτων λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας...».²⁷

Επίσης, μπορούμε να επιστημονοποιήσουμε την απουσία από τους καραγκιόζοπαίκτες κάθε αντισημιτισμού στη διαχείριση της φιγούρας του «Εβραίου», ακόμη και ο μετέπειτα χαρακτηρισμός ως «τσιγκούνη» (τσιφούτη) κλείνει μάλλον προς την οικονομία παρά στην τσιγκουνιά. Αν και εθιμικά υπήρχαν αντισημιτικές πράξεις στην Ελλάδα, αυτές ήταν μεμονωμένες και εποχιακές (π.χ. το κάψιμο του Ιούδα το Πάσχα), οι εβραίοι ήταν «οι άνθρωποι της διπλανής πόρτας» όπου υπήρχαν εβραϊκές κοινότητες Θεσσαλονίκη, Ήπειρο, Θεσσαλία κ.α.

Βέβαια κάποτε ξεσπούσαν αντισημιτικές εκδηλώσεις, και μάλιστα έντονες ακόμη και αιματηρές, όμως ή ήταν στις πρώην βενετοκρατούμενες περιοχές και κυρίως στην Κέρκυρα και Ζάκυνθο (1891)²⁸ και είναι γνωστός ο αντισημιτισμός στην Δύση, ή οπουδήποτε αν υπήρχε οργανωμένη υποκίνηση από ακροδεξιά εθνικιστικά στοιχεία με την στήριξη της Εξουσίας. Μην ξεχνάμε τους «Τριεψι-

λίτες» (ΕΕΕ Εθνική Ένωση Ελλάς) στη Θεσσαλονίκη, την βενιζελική φασιστική οργάνωση που διέυθυνε ο Στυλιανός Γονατάς, πρωτοπαλλήκαρο του Βενιζέλου υποστηριζόμενη από τη βενιζελική εφημερίδα «Μακεδονία», ενώ χρηματοδότηση παρείχαν ο Δήμος Θεσσαλονίκης, το Υπουργείο Πρόνοι-ας, τράπεζες, σύνδεσμοι βιομηχάνων κ.α.²⁹ Οι τριεψιλίτες στις 29.6.1931 έκαψαν τους εργατικούς εβραϊκούς οικισμούς Κάμπελ και «151» (σπίτια, σχολείο, Συναγωγή) και σκότωσαν, βίασαν, προπηλάκησαν τον εβραϊκό πληθυσμό, στις επιθέσεις των οποίων αντιτάχθηκε έμπρακτα μόνον το ΚΚΕ, προστατεύοντας όσο γινόταν τον οικισμό³⁰. Τα γεγονότα του Κάμπελ ήταν μέρος της πολιτικής του Βενιζέλου³¹ στα πλαίσια της «εθνοκάθαρσης της Μακεδονίας» (μετά τα γεγονότα του Κάμπελ, πάνω από 10.000 εβραίοι μετανάστευσαν στην Παλαιστίνη). Και φυσικά η διάσωση εβραίων στην ναζιστική Κατοχή από χριστιανούς πολίτες με κίνδυνο της ζωής τους, επιβεβαιώνει ότι χριστιανοί και εβραίοι ήταν όλοι «άνθρωποι της διπλανής πόρτας», ο αντισημιτισμός εκτρέφονταν από την Εξουσία, όποτε την βόλευε...

Φυσικά, σε ένα τέτοιο κλίμα αρμονικής συμβίωσης χριστιανών και εβραίων, και ο «καραγκιόζης» ως καθρέφτης της Κοινωνίας, δεν θα μπορούσε να ήταν αντισημίτης, και δεν ήταν. Ο καραγκιόζοπαίκτης, διακωμωδούσε τόσο τον «σφιχτοχέρη εβραίο» με την ακατανόητη γλώσσα του, όσο και τον «φλύαρο Ζακυνθινό», τον «αγαθό Ρουμελιώτη», τον «ψευτομάγκα Σταύρακα», τον «υποτελή Χατζηαβάτη», τον «αγαθό Πασά», **ποτέ όμως τον «Εβραίο» επειδή ήταν εβραίος.**

* Ο Γεώργιος Σαρηγιάννης είναι ομότιμος καθηγητής του ΕΜΠ και συγγραφέας.

26 Sabri Esat Siyavuşgil, Karagöz. Istanbul 1951, σελ. 10.

27 Θ. Χατζηπανταζής, Εισαγωγή στο «ο Κόσμος του Καραγκιόζη...». (Απ. Γιαγιάννος, Αρ. Γιαγιάννος, Ι. Διγκλής, «Ο Κόσμος του Καραγκιόζη, από την συλλογή του Θανάση Σπυρόπουλου» Αθήνα, τ. Α. 1976) σελ. 13.

28 Βλ. γενικότερα, Ευτυχία Λιατά, η Κέρκυρα και η Ζάκυνθος στον κυκλώνα του αντισημιτισμού, Αθήνα 2006 (για το θέμα υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία)

29 Διαδίκτυο λ.ΕΕΕ

30 Εξήντα χρόνια αγώνων και θυσιών, Χρονικό του ΚΚΕ, τ. 1 1918-1945, Αθήνα 1978, σελ. 81.

31 Ρ. Μόλχο, «η αντιεβραϊκή Νομοθεσία του Βενιζέλου στον Μεσοπόλεμο και πώς η Δημοκρατία μπορεί να γίνει αρωγός του αντισημιτισμού», στα Πρακτικά του Συνεδρίου ο «Ελ. Βενιζέλος και η ελληνική πόλη», (Χανιά 2002) Αθήνα 2005, σελ. 79, όπου και εξειδικευμένη βιβλιογραφία.

Ραφαήλ Φρεζής (1927 – 2024)

Μια μεγάλη απώλεια
για τον
Ελληνικό Εβραϊσμό
και τον κόσμο
των Γραμμάτων

Με βαθιά συγκίνηση ο Ελληνικός Εβραϊσμός, το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος (ΚΙΣΕ) και η πόλη του Βόλου αποχαιρέτησαν τον Ραφαήλ Φρεζή, ο οποίος απεβίωσε στις 20.4.2024, σε ηλικία 97 χρόνων, στην αγαπημένη του γενέτειρα, τον Βόλο, όπου κηδεύτηκε στις 25.4.2024.

Η δράση του Ραφαήλ Φρεζή στα εβραϊκά δρώμενα άρχισε από την παιδική του ηλικία, όταν εντάχθηκε στην ομάδα προσκόπων «Μακαμπή» και συνεχίστηκε στην Εβραϊκή Νεολαία. Στη διάρκεια της Κατοχής εντάχθηκε στην ΕΠΟΝ και στη συνέχεια στο ΕΛΑΝ.

Μέχρι το 1957 εργάστηκε στις Επιτροπές Σεισμοπλήκτων, Περιθαλψής και Πνευματικής Δράσης στον Βόλο και διευκόλυνε τα μέλη της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου στη σύνταξη των δικαιολογητικών, προκειμένου αυτοί να μεταναστεύσουν στο Ισραήλ και την Αμερική.

Στις αρχές του 1957 εκλέχθηκε γεν. γραμματέας της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου (θέση την οποία κατείχε σχεδόν ανελλιπώς μέχρι το 1975), αναλαμβάνοντας ένα τιτάνιο έργο που εστιαζόταν στην

ανέγερση των «εβραϊκών πολυκατοικιών» και την ανοικοδόμηση της Συναγωγής μετά τον σεισμό.

Το 1975 εκλέχθηκε πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου, θέση που διατήρησε μέχρι το 2005.

Ο Ραφαήλ Φρεζής, ακούρατος ιστοριοδίφης, έχει να επιδείξει ένα αξιοσημείωτο συγγραφικό και ερευνητικό έργο, προϊόν μόχθου και μελέτης. Υπήρξε ανταποκριτής στις εφημερίδες “Εβραϊκή Εστία” και “Ισραηλιτική Επιθεώρηση”.

Το πρώτο του βιβλίο “Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου”, εκδόθηκε το 1994 και επανεκδόθηκε βελτιωμένο το 2002. Το συγγραφικό του έργο συνεχίστηκε το 1999, με το βιβλίο “Ο Εβραϊκός Τύπος στην Ελλάδα”. Συνέχισε με μικρότερες εκδόσεις μελετών του, όπως “Το Μεγάλο φιλανθρωπικό έργο της Αμερικαν Τζόιντ στην Ελλάδα”, την “Εξέγερση των Εβραίων στο γκέτο της Βαρσοβίας και στο στρατόπεδο Μπιρκενάου”, καθώς

και τις “Πτυχές του ναζιστικού διωγμού των Εβραίων στην Αθήνα” και μια μονογραφία για το “Εκπαιδευτικό έργο των Σχολών της Alliance Israelite Universelle” στην Ελλάδα.

Υβόννη και Ραφίλ Φρεζή.

«Για όλους εμάς ο Ραφαήλ Φρεζής ήταν πάνω απ' όλα ο γνήσιος συμπολίτης μας, ο φίλος μας, ο άνθρωπος της διπλανής πόρτας, ο εργαζόμενος που συναντούσαμε καθημερινά στους δρόμους της δουλειάς μας, να βαδίζει με ένα γρήγορο βάδισμα, το χαμόγελο, και τη διάθεση για ένα φιλικό χαιρετισμό. Οι κάτοικοι της πόλης μας κυρίως θα θυμούνται τον ασκίνητο, δημιουργικό, συνεργάσιμο και με ευρείς πνευματικούς ορίζοντες συμπολίτη μας».

**Σεβασμιώτατος
Μητροπολίτης
Δημητριάδος &
Αλυρού
κ. Ιγνάτιος**

«Ο Ρ. Φρεζής πορεύτηκε στη ζωή του με εντιμότητα, αγωνιστικότητα και ταπεινότητα ως ευσεβής και ενάρετος άνθρωπος, ως αφοσιωμένος εργάτης και υπερασπιστής της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου, φιλοπρόδοος και με ανήσυχο πνεύμα, με προσήλωση στις αξίες».

Ηλίας Σαμπετάι
Ραβίνος Λάρισας

“Υπήρξε ένας εξαιρετικός Φίλος και Δωρητής, που χάρη σ’ αυτόν έχουμε μια πολύ καλή συλλογή της εβραϊκής βιβλιογραφίας”.

Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους (Γ.Α.Κ.), Μαγνησίας

“Οι πολύτιμες καταγραφές του σχετικά με την ιστορία και παράδοση των Εβραίων της Ελλάδας και του Βόλου ιδιαίτερα, αποτελούν πάντα σημεία αναφοράς για τις ερευνητικές και εκθεσιακές δραστηριότητες του Μουσείου”

Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος

Ακολούθησε το πόνημά του “Έλληνες Εβραίοι συγγραφείς και λογοτέχνες”, που εκδόθηκε το 2005, ενώ κυκλοφόρησε ένα ακόμη έργο του, η “Ελληνική Βιβλιογραφία 1716-2005”, που συμπληρώνει τη βιβλιογραφία του Σ. Θωμόπουλου και εκδόθηκε από το ΚΙΣΕ και αναφέρεται σε όλα τα βιβλία που κυκλοφόρησαν με θέμα την ιστορία, τον πολιτισμό των Εβραίων και το Ολοκαύτωμα.

Το 1998, επί της προεδρίας του Ρ. Φρεζή και επί δημαρχίας Δημήτρη Πιτσιώρη, εγκαινιάστηκε το Μνημείο Ολοκαυτώματος του Βόλου, στην πλατεία Ρήγα Φεραίου, έργο του γλύπτη Αναστάσιου Κρατίδη και δωρεά του Βίκτωρα Πολίτη.

Στο ΚΙΣΕ υπηρέτησε για πολλά χρόνια ως μέλος της Επιτροπής Δημοσίων Σχέσεων, ενώ ήταν τακτικός συνεργάτης του περιοδικού ΧΡΟΝΙΚΑ. Έλαβε το Τιμητικό Μετάλλιο της 50ετίας του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, που μέχρι σήμερα, έχει απονεμηθεί σε λίγες, επίλεκτες εβραϊκές προσωπικότητες που προσέφεραν στον Ελληνικό Εβραϊσμό.

Χαρισματικός και εμπνευσμένος, ένας πραγματικά ενεργός πολίτης, ο Ραφαήλ Φρεζής άφησε έντονο το στίγμα του και στην πόλη του, καθώς η δράση του δεν σταμάτησε στην επαγγελματική του δραστηριότητα ως εμπορικού αντιπροσώπου. Συμμετείχε σε Σχολικές Επιτροπές της Μέσης Εκπαίδευσης και σε συλλογικούς επαγγελματικούς φορείς του Βόλου. Διετέλεσε μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Συνδέσμου Εμπορικών Αντιπροσώπων και αργότερα, συμμετείχε στη Διοίκηση του Επιμελητηρίου, από το οποίο τιμήθηκε κατά τη συνταξιοδότησή του. Επίσης τιμήθηκε από τον Σύλλογο Συνταξιούχων Εμπόρων.

Με θερμά λόγια αποχαιρέτησε τον Ρ. Φρεζή ο **Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δημητριάδος & Αλμυρού κ. Ιγνάτιος**, με επιστολή του προς την Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου και την οικογένεια, στην οποία μεταξύ άλλων αναφέρει:

«Για όλους εμάς ο Ραφαήλ Φρεζής ήταν πάνω απ’ όλα ο γνήσιος συμπολίτης μας, ο φίλος μας, ο άνθρωπος της διπλανής πόρτας, ο εργαζόμενος που συναντούσαμε καθημερινά στους δρόμους της δουλειάς μας, να βαδίζει με ένα γρήγορο βάδισμα, το χαμόγελο, και τη διάθεση για ένα φιλικό χαιρετισμό. Οι κάτοικοι της πόλης μας κυρίως θα θυμούνται τον αεκίνητο, δημιουργικό, συνεργάσιμο και με ευρείς πνευματικούς ορίζοντες συμπολίτη μας».

Ο **Ραβίνος Λάρισας Ηλίας Σαμπετάι**, στον επικήδειο που εκφώνησε κατά την κηδεία ανέφερε ότι «ο Ρ. Φρεζής πορεύτηκε στη ζωή του με εντιμότητα, αγωνιστικότητα και ταπεινότητα ως ευσεβής και ενάρετος άνθρωπος, ως αφοσιωμένος εργάτης και υπερασπιστής της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου, φιλοπρόδοος και με ανήσυχο πνεύμα, με προσήλωση στις αξίες».

Τα **Γ.Α.Κ. Μαγνησίας**, σε ανακοίνωσή τους αναφέρουν ότι “υπήρξε ένας εξαιρετικός Φίλος και Δωρητής, που χάρη σ’ αυτόν έχουμε μια πολύ καλή συλλογή της εβραϊκής βιβλιογραφίας”. Η **Διευθύντρια των ΓΑΚ Μαγνησίας Αννίτα Πρασά**, αναφέρθηκε στον Ρ. Φρεζή ως «έναν χαρισματικό και εμπνευσμένο άνθρωπο, έναν σπουδαίο λόγιο, μια φωτεινή προσωπικότητα του χώρου των Γραμμάτων, που αφήνει έντονο το στίγμα της στον τόπο μας».

Το **Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος**, στην συλλυπητήρια επιστολή του αναφέρει χαρακτηριστικά: “Οι πολύτιμες καταγραφές του σχετικά με την ιστορία και παράδοση των Εβραίων της Ελλάδας και του Βόλου ιδιαίτερα, αποτελούν πάντα σημεία αναφοράς για τις ερευνητικές και εκθεσιακές δραστηριότητες του Μουσείου”.

Ο Ραφαήλ Φρεζής υπήρξε μια ηγετική φυσιογνωμία, και συνάμα πηγή γνώσης, σωφροσύνης, ευγένειας και ταπεινότητας. Αφήνει τρία παιδιά, τον Ερρίκο, τον Ηλία και τον Βίκτωρα, πέντε εγγόνια κι ένα μεγάλο κενό στον Ελληνικό Εβραϊσμό και τον κόσμο των γραμμάτων.

Αντιστοιχίες...

Του ΔΑΥΙΔ ΣΑΛΤΙΕΛ

Συνέχεια από τη σελ. 2

- Αναρίθμητα οπλοστάσια κρυμμένα κάτω από παιδικές χαρές και νοσοκομεία. Ποιος νους διανοείται να βάλει τα παιδιά μπροστάρηδες στην προστασία της τρομοκρατίας;...
- Το πραγματικό πρόσωπο της Χαμάς, την πραγματική της μιλιταριστική εκπαίδευση, τα πραγματικά εξελιγμένα όπλα της και το πραγματικά απύθμενο οπλοστάσιό της (11.000 ρουκέτες εκτοξεύθηκαν κατά του Ισραήλ μόνο στις πρώτες 100 ημέρες του πολέμου).
- Τους εντολοδόχους, τους χρηματοδότες και τους βραχίονες της τρομοκρατίας... με το Ιράν, την Τουρκία και τους Χούθι να διαδραματίζουν ρόλους περίπλοκους και να εξυπηρετούν στόχους επικίνδυνους!
- Το πού κατέληξαν τα κονδύλια των διεθνών οργανισμών, αντί να διοχετευθούν στην πρόοδο του παλαιστινιακού λαού, όπως προορίζονταν.
- Τη συνέργεια στην τρομοκρατία δήθεν απλών πολιτών της Γάζας να κρατούν αιχμαλώτους στα ίδια τους τα σπίτια τους απαχθέντες της Χαμάς, όπως έδειξε η πρόσφατη απελευθέρωση των τεσσάρων ομήρων από τον Ισραηλινό στρατό.

ΟΙ ΠΑΡΑΠΑΝΩ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ συνθέτουν μian άλλη εικόνα, μακράν εκείνης της ρομαντικής εξιδανικευμένης φιγούρας του «μαχητή με τη σφεντόνα».

ΠΑΡΑΔΟΞΩΣ πώς, η εικόνα του Ισραήλ ως του αδυσώπητου κατακτητή συνεχίζει να καλλιεργείται τεχνηέντως και να παραμένει κυρίαρχη στο παγκόσμιο λαϊκό συναίσθημα. Το λαϊκό αίσθημα μπήκε στα παπούτσια του Ισραήλ τις πρώτες ημέρες που ακολούθησαν την 7^η Οκτωβρίου και μετακόμισε στα παπούτσια των Παλαιστινίων όταν ξεκίνησε η απάντηση του Ισραήλ. Κανείς δεν αναρωτιέται πώς θα ένιωθε ή πώς θα ήθελε να απαντήσει η δική του χώρα εάν δεχόταν μια επίθεση σαν εκείνη της 7^{ης} Οκτωβρίου.

ΟΙ ΕΝΝΕΑ ΜΗΝΕΣ του πολέμου Χαμάς - Ισραήλ μας δείχνουν μια θλιβερά σκληρή πραγματικότητα με δυσοίωνες απολήξεις όχι μόνο για τις εμπλεκόμενες πλευρές.

ΠΑΡΑΦΡΑΖΟΝΤΑΣ την Γκόλντα Μέϊρ θα έλεγα ότι

οι ελπίδες για ειρήνη θα αναπτερωθούν «όταν οι Παλαιστίνιοι αγαπήσουν τα παιδιά τους περισσότερο απ' όσο μισούν το Ισραήλ». Αν η λαχτάρα για πρόοδο αντικαταστήσει το δηλητήριο του μίσους, αν τα σχολεία και τα πανεπιστήμια ανοίγουν τα μυαλά στη γνώση αντί να τα κλειδώνουν στο σκοτάδι του φανατισμού.

ΜΙΑ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ που σήμερα δεν φαίνεται να βρίσκεται ούτε ως κόκκος σκέψης στη νοοτροπία της Χαμάς και του ριζοσπαστικού Ισλάμ. Δεν είναι μια εύκολη διεργασία η αλλαγή του τρόπου σκέψης.

ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΒΡΑΪΚΟ ΛΑΟ χρειάστηκαν 40 χρόνια περιπλάνησης στην έρημο, χάρη στον χαρισματικό Μωϋσή που, αφού οδήγησε τους Εβραίους στην Έξοδο από την Αίγυπτο, τους καθοδήγησε μέσα από κακουχίες και δοκιμασίες στη μακρά αλλά απαραίτητη περίοδο για να αποβληθεί η νοοτροπία της σκλαβιάς, να φύγει η παλιά γενιά και να γεννηθεί η επόμενη με τη νοοτροπία της αναζήτησης, της δημιουργίας του νέου, της εθνικής ταυτότητας και του πνεύματος της ελευθερίας. Χάρη σ' αυτή τη νοοτροπία ο εβραϊκός λαός ανταπεξήλθε στις αναρίθμητες διώξεις που υπέστη στην ιστορία του. Χάρη σ' αυτή τη νοοτροπία σηκωνόταν κάθε φορά και κοιτούσε μπροστά και ήθελε να χτίσει το μέλλον καλύτερο από το παρελθόν... Χωρίς αυτή τη νοοτροπία, Εβραίοι δεν θα υπήρχαν μετά τον Μεσαίωνα! Χάρη σ' αυτή τη νοοτροπία υπάρχω σήμερα, γιατί οι γονείς μου, επιζώντες του Ολοκαυτώματος και της Κατοχής, ξανάρχισαν απ' το μηδέν μετά την απελευθέρωση. Χάρη σ' αυτόν τον τρόπο σκέψης υπάρχει και προοδεύει το Κράτος του Ισραήλ.

ΑΝΑΛΟΓΙΖΟΜΕΝΟΙ τις αντιστοιχίες, για να γίνει η αρχή για την αποκλιμάκωση και την επίλυση της σημερινής κρίσης στη Μέση Ανατολή πρέπει να επικρατήσει η σωφροσύνη ώστε να τεθούν τα θεμέλια του δρόμου που θα οδηγήσει στην απελευθέρωση των Ισραηλινών ομήρων και στην αρμονική συμβίωση Ισραηλινών και Παλαιστινίων.

ΜΑΡΙΑΝΤΖΕΛΑ
ΧΑΤΖΗΣΤΑΜΑΤΙΟΥ

Τα Τραγούδια του Ολοκαυτώματος των Ελλήνων Εβραίων

Το βιβλίο της Μαριάντζελας Χατζησταματίου «Τα τραγούδια του Ολοκαυτώματος των Ελλήνων Εβραίων», παρουσιάστηκε σε εκδήλωση που συνδιοργάνωσαν στις 29.5.2024, στην Αθήνα, ο εκδοτικός οίκος Αλεξάνδρεια, το ΚΙΣΕ και το Public, στον χώρο εκδηλώσεων του Public Συντάγματος.

Το βιβλίο αποτελεί το δεύτερο στάδιο της διδακτορικής εργασίας της σοπράνο και έρχεται να συμπληρώσει το CD «Άγνωστοι μουσικοί θησαυροί των Ελλήνων Εβραίων», που κυκλοφόρησε από το Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης και την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης. Και ενώ το CD προσέφερε μια σφαιρική εικόνα των ελληνοεβραϊκών ακουσμάτων, το βιβλίο, εστιασμένο στα τραγούδια του Ολοκαυτώματος, δίνει μια νέα διάσταση στο θέμα των σπουδών γύρω από το Ολοκαύτωμα και μας αποκαλύπτει πολύτιμα στοιχεία για τους Ελληνοεβραίους κρατούμενους στα ναζιστικά στρατόπεδα.

Στο προλογικό της σημείωμα στο βιβλίο η **Μαρία Φαραντούρη** γράφει: «Τα ματωμένα τραγούδια του Ολοκαυτώματος των Ελλήνων Εβραίων, που με την έκδοσή τους σήμερα γίνονται γνωστά και στις νεώτερες γενιές, αποτελούν ακόμα μια ψηφίδα μνήμης μιας βάρβαρης περιόδου που οφείλουμε να μην ξεχάσουμε ποτέ – αντίθετα θα πρέπει να

εμπνέει πάντα τη συνεχή αντίστασή μας απέναντι σε εκείνους που, βασιζόμενοι στη λήθη, επιδιώκουν ακόμη και σήμερα να τυλίξουν τον κόσμο με το μαύρο πέπλο του ναζισμού – φασισμού, που 80 χρόνια πριν κατακρεούργησε την Ευρώπη κι αμαύρωσε το όνομα του ανθρώπου».

Την εκδήλωση της βιβλιοπαρουσίασης προλόγισε ο Πρόεδρος του ΚΙΣΕ **Δαυίδ Σαλιτιέλ**, ο οποίος τόνισε τη σημασία του έργου της καλλιτέχνιδος – ερευνήτριας λέγοντας ότι «μέσα από τα τραγούδια που συγκέντρωσε και ηχογράφησε ανακαλύπτουμε λιγότερο αναγνωρισμένες πτυχές της περιόδου του Ολοκαυτώματος, καθώς τα κείμενα των τραγουδιών λειτουργούν ως μαρτυρίες τόσο των επιζώντων όσο και των θυμάτων». Ο κ. Σαλιτιέλ ολοκλήρωσε την ομιλία του με τους χαρακτηριστικούς στίχους του Ιακώβ Λεβή, που περικλείουν πολλά νοήματα και μηνύματα για την ελληνοεβραϊκή ταυτότητα: «*Είμαι απ' το Ρεζύ Βαρδάρη, τον παλιό συνοικισμό, Εβραίοπουλα λεβέντες είδανε εκεί το φως. Το φωνάζω και καυχίμαι είμαι Θεσσαλονικιός και θα είμαι μέχρι τέλους γνήσιος και πιστός Ρωμιός*».

Ακολούθησε η ομιλία της **Μαριάντζελας Χατζησταματίου**, η οποία μίλησε για την έρευνά της, την αναζήτηση των πληροφοριών για τις μελωδίες και τους στίχους των τραγουδιών, ενώ αναφέρθηκε

Στιγμιότυπο από τη βιβλιοπαρουσίαση. Από αριστερά: Δ. Σαλιέλ, Γ. Κωνσταντινίδης, Μ. Χατζησταματίου, Γ. Καλαντζής, Β.Ι. Ελιέζερ, Ευ. Χεκίμογλου.

στον πλούτο των μηνυμάτων που μεταδίδουν.

Ο Γ.Γ. του ΚΙΣΕ **Βίκτωρ Ελιέζερ** στην ομιλία του αναφέρθηκε αφ' ενός στην πληρότητα της μελέτης, αφ' ετέρου στη σχέση της γλώσσας με την εθνική ταυτότητα των εβραίων της Θεσσαλονίκης και στους δεσμούς με την πατρίδα. «Η Μ. Χατζησταματίου είναι αξιέπαινη διότι όχι μόνο καταγράφει τα τραγούδια της εβραϊκής παράδοσης στην Ελλάδα, αλλά τα ερμηνεύει με τρόπο που φέρνει κοντά μας τους συντελεστές των τραγουδιών αυτών», είπε χαρακτηριστικά ο Γ.Γ. του ΚΙΣΕ.

Ο δικηγόρος και μουσικός **Γιώργος Κωνσταντινίδης**, Πρόεδρος της «Φιλοπτώχου Αδελφότητα Ανδρών Θεσσαλονίκης», επαίνεσε τη μεθοδολογία της έμπειρης μουσικού, τονίζοντας ιδιαίτερα και την βιωματική εμπειρία της επίσκεψής της στα στρατόπεδα του θανάτου, μέσα από την οποία ολοκλήρωσε την προσέγγισή της στα τραγούδια. Ο κ. Κωνσταντινίδης παρουσίασε τα περιεχόμενα του βιβλίου και κατέγραψε τις πληροφορίες που τα τραγούδια δίνουν στον αναγνώστη για τους Ελληνοεβραίους κρατούμενους. Όπως είπε, «τα τραγούδια αυτά, μεταξύ άλλων, εκφράζουν τον πόνο, τον θρήνο, και τον τρόπο στο αντίκρισμα της καμινάδας των κρεματοριών, την αγωνία για την τύχη των οικογενειών τους, αλλά και τη νοσταλγία και την αγάπη για την πατρίδα τους».

Ο Γ.Γ. Θρησκευμάτων **Γιώργος Καλαντζής** υπο-

γράμμισε την ξεχωριστή σχέση της συγγραφέως με τα τραγούδια του Ολοκαυτώματος και το έργο της, που αποτυπώνεται στον τρόπο ερμηνείας της, καταδεικνύοντας έναν βαθύ δεσμό. Ο κ. Καλαντζής επεσήμανε ότι η ουσιαστική συνεισφορά του βιβλίου έγκειται στο ότι για πρώτη φορά το υλικό αυτό συγκεντρώνεται σε ένα έργο με τρόπο που το καθιστά προσβάσιμο και κατανοητό. Παράλληλα, ο Γ.Γ. Θρησκευμάτων ανέφερε ότι μελετάται η αξιοποίηση του βιβλίου στα μουσικά σχολεία της χώρας ώστε να αποτελέσει εκπαιδευτικό εργαλείο.

Ο συγγραφέας **Ευάγγελος Χεκίμογλου**, ο οποίος ως Έφορος του Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης συνέβαλε στην έρευνα της Μ. Χατζησταματίου, εξέτασε το έργο μουσειολογικά, αναφέροντας ότι τα τραγούδια του Ολοκαυτώματος, όντας εντελώς διαφορετικά από την μουσική που έπαιζαν οι ορχήστρες των στρατοπέδων του θανάτου, συνιστούν ένα νέο ερευνητικό πεδίο. Ο Ευ. Χεκίμογλου επεσήμανε καταληκτικά ότι ένα μουσείο οφείλει να παρουσιάζει την έρευνα για τη μουσική.

Η εκδήλωση ολοκληρώθηκε με την σοπράνο Μ. Χατζησταματίου, η οποία αφού ευχαρίστησε τους ομιλητές και όσους την συνόδευαν στην εργασία της, τραγούδησε δύο χαρακτηριστικά τραγούδια. Ένα που γράφτηκε στο Άουσβιτς και τραγουδούσαν οι Ελληνίδες Εβραίες κρατούμενες και το εμβληματικό «Addio Querida».

Συναντήσεις οικογενειακών ιστοριών μέσα στην Ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου

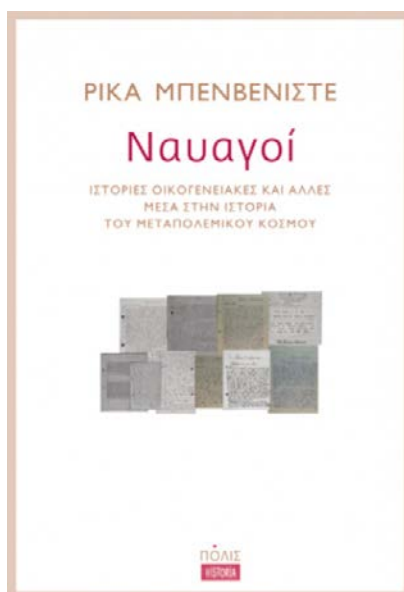
Της ΜΑΡΙΖΑΣ ΝΤΕΚΑΣΤΡΟ

Η Ρίκα Μπενβενίστε στο τελευταίο έργο της “*Ναυαγοί, Ιστορίες οικογενειακές και άλλες μέσα στην Ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*” (εκδ. Πόλις, 2023) μελετά την επανάκτηση και αναδιοργάνωση της ζωής στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια* των *ναυαγών* της εβραϊκής κοινότητας της Καβάλας, η οποία κυριολεκτικά αποδεκατίστηκε εξαιτίας της δολοφονίας των μελών της στην Τρεμπλίνκα.

Η μελέτη βασίστηκε σε ένα επιστολικό αρχείο. Πρόκειται για την αλληλογραφία των ετών 1946-1947 και εκείνης των ετών 1950-αρχές δεκαετίας '60 (Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης και Ινστιτούτο Μπεν Τσβι, Ιερουσαλήμ αντίστοιχα) του καβαλιώτη καπνεμπόρου Μωρίς Μπενβενίστε προς συγγενείς, φίλους και συνεργάτες.

Επί βουλγαρικής κατοχής της Καβάλας (1941-1944), ο Μωρίς Μπενβενίστε ήταν από εκείνους που σώθηκαν και επέστρεψαν στη γενέθλια πόλη επειδή κατά τη διάρκεια των ναζιστικών εκκαθαρίσεων, έτυχε να βρίσκεται σε καταναγκαστικά έργα στη Βουλγαρία.

Ο Μωρίς Μπενβενίστε και οι ελάχιστοι που γύρισαν στην πόλη τους βρέθηκαν μπροστά σε μια εντελώς αδιανόητη κατάσταση: σπίτια κατελημμένα, περιουσίες λεηλατημένες, επιχειρήσεις διαλυμένες, ολοκληρωτική καταστροφή των κοινοτικών και θρησκευτικών υποδομών. Το πιο δραματικό ήταν οι απώλειες των δικών τους, οι οικογένειες που σβήστηκαν, οι φίλιες και οι κοινωνικές σχέσεις που διερράγησαν ή αντίθετα συσφίχθηκαν. Απώλειες που

δήλωναν ως φαντάσματα από το πολύ κοντινό παρελθόν την παρουσία των χαμένων μέσα στην απουσία τους.

Στις επιστολές (προσωπικές, οικογενειακές, φιλικές, εμπορικές) του αλληλογράφου και των παραληπτών του αποτυπώνονται καθαρά σκέψεις και προοπτικές για το μέλλον: να ξαναφτιαχτεί μια νέα κανονικότητα της ζωής με γάμο και ελπίδα ότι τα παιδιά που θα γεννιόνταν θα δημιουργούσαν τη συνέχεια και θα αναπλήρωναν τους χαμένους. Ταυτόχρονα, τον Μωρίς και τους λίγους καβαλιώ-

τες εβραίους απασχολούσε έντονα η ανάκτηση των κατοικιών και των περιουσιών αλλά και οι δουλειές και το εμπόριο. Πώς και πού; Στην Καβάλα ή αλλού; Σε κοντινές πόλεις της χώρας ή στην άλλη άκρη του κόσμου;

Περιπλανώμενοι Ιουδαίοι ήσαν οι γνωστοί και τα μέλη της οικογένειας του Μωρίς που μετανάστευσαν σε ανεκτικές χώρες (Καναδάς, ΗΠΑ, Αυστραλία, Γαλλία, Νότια Αμερική) υποκείμενοι σε ευνοϊκούς νόμους για εκείνους που επέζησαν των ναζιστικών διωγμών, χωρίς να ξέρουν καθόλου τι τους περίμενε και πώς η καινούρια χώρα θα λογιζόταν κάποια στιγμή ως καινούρια πατρίδα.

Αφοσιώθηκα στην ανάγνωση της μελέτης, την οποία δεν αποτιμώ ως ιστορικός, αφού δεν είμαι. Σίγουρα όμως αναγνωρίζω και εκτιμώ την ευαισθησία της μελετήτριας στην ανάγνωση και την επεξεργασία αυτής της μοναδικής αλληλογραφίας στην οποία αναδεικνύει τη σημασία της σύνδεσης του προσωπικού με το συλλογικό και το αντίστροφο.

Δεν διάβασα λοιπόν το έργο *Ναυαγοί* επειδή με

ενδιαφέρει ειδικά η μεταπολεμική πορεία της πρώην ανθηρής εβραϊκής κοινότητας της Καβάλας, ούτε αποκλειστικά επειδή οι μελέτες για τον εβραϊσμό της Ελλάδας διευρύνουν το πεδίο της έρευνας και των προβληματισμών σχετικά με τη στιγματισμένη από στερεότυπα και διωγμούς μειονοτική κοινότητα. Το διάβασα γιατί με ενδιέφερε να καταλάβω πώς οι ατομικές στάσεις και το μέλλον εκείνων των ανθρώπων αντικατοπτρίστηκαν στο ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της μεταπολεμικής Ελλάδας, αλλά και πώς, και εάν, διατηρούνται στις σημερινές εβραϊκές κοινότητες. Με μια κουβέντα, τι συνδέει σε ατομικό/συλλογικό επίπεδο τους νεότερους με τους παλιούς και τι επιζεί σήμερα σε συνθήκες σχετικής ομαλότητας από το πνεύμα που διέπνεε τους προγόνους. Άλλωστε, όπως σημειώνει η συγγραφέας προς το τέλος της μελέτης, κατά τη διάρκεια της έρευνάς της ανακινήθηκαν προσωπικές μνήμες, όπως και πολλών ακόμα, συνομιλητών και αναγνωστών.

Σε δυο λεπτομέρειες του βιβλίου ανακάλυψα ότι ένα απειροελάχιστο κομμάτι της οικογενειακής μου ιστορίας συνδέεται με αναφορές στη μελέτη της Ρίκας Μπενβενίστε.

Διαβάζοντας τα χωρία περί των μεταπολεμικών εβραϊκών μεταναστεύσεων, μου χτύπησε μια επισήμανση για τη Βραζιλία ως πιθανή χώρα ευκαιριών και εγκατάστασης. Ο πατέρας μου ταξίδεψε στη Βραζιλία το 1955 με το υπερωκεάνιο 'Κριστόφορο Κολόμπο' που απέπλευσε από τη Γένοβα για το Σάο Πάολο. Αν και ποτέ δεν ρώτησα να μάθω τον λόγο του ταξιδιού, υποπτευόμουν ότι δεν ήταν για τουρισμό. Χάρη στο βιβλίο, μου λύθηκε μια απορία χρόνων αφού κατάλαβα ότι οι υποψίες μου ήταν βάσιμες και ότι η απόφαση για την πραγματοποίηση του ταξιδιού του δεν μπορούσε να είναι άλλη από τις τότε συζητήσεις στους κύκλους της εβραϊκής κοινότητας.

Επίσης, το απόσπασμα στο οποίο αναφέρεται η επίσκεψη της Ελέν, μέλους της ευρείας οικογένειας του Μωρίς, στην Αθήνα για να εξεταστεί από τον ωτορινολαρυγγολόγο κ. Κουένκα, μου θύμισε καθαρά εκείνον τον ηλικιωμένο ευθυτενή και στεγνό γιατρό. Στο ιατρείο του, στην οδό Πατησίων δί-

Εβραίοι της Καβάλας.

πλα στην ΑΣΟΕ, έσπευδαν για θεραπεία τα μέλη της κοινότητας. Ήταν γιατί υποστήριζαν τους «δικούς μας» γιατρούς ή επειδή ένιωθαν την ασφάλεια της οικειότητας; Είχα πάει κι εγώ μικρή, και όπως έμαθα πολλοί ακόμα συνομηλικοί μου.

Για τη συγγραφέα, ο γιατρός Κουένκα και η Βραζιλία ήταν κάποια από τα τεκμήρια προς διερεύνηση. Για κάποιους αναγνώστες είναι βιωμένες πραγματικότητες...

Οι *Ναυαγοί* της Ρίκας Μπενβενίστε είναι απόδειξη πως η Μεγάλη Ιστορία, η οποία φαίνεται μακρινή και ανοίκεια, μπορεί να αποκτήσει πρόσωπο και να αφορά σε τελική ανάλυση πολλούς που δεν το γνωρίζουν και το ανακαλύπτουν σε ανύποπτο χρόνο.

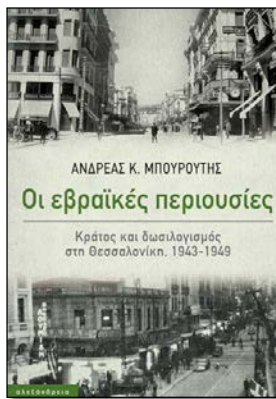
Σκέφτομαι ότι οι *Ναυαγοί* και άλλες ανάλογες μελέτες, συνέδρια, δημοσιεύσεις και εκθέσεις για τον ελληνικό εβραϊσμό συμπλέουν/υποστηρίζουν/διασαφηνίζουν στο πεδίο της λογοτεχνίας θέματα που συναντάμε σε μαρτυρίες και έργα συγγραφέων (ενδεικτικά ανάμεσα σε πολλούς οι Άππελφελντ, Οζ, Ροθ, Μπέλλου, Ζέγκερς, Μπένγιαμιν, Ζίνγκερ, Φόερ...) τα οποία συζητήθηκαν και υπό το πρίσμα της εβραϊκότητάς τους.

Παραπομπή

* Βλ. Μπένης Νατάν, *Το μέλλον του ήταν στο παρελθόν του*, Αλεξάνδρεια, 2021: μυθιστορηματικό χρονικό της επιστροφής του πατέρα του συγγραφέα από το Άουσβιτς και της μετέπειτα ζωής του στη Θεσσαλονίκη.

* Η *Μαρίζα Ντεκάστρο* είναι συγγραφές παιδικών βιβλίων και κριτικός λογοτεχνίας.

Πηγή: ιστότοπος Ο Αναγνώστης, <https://www.oanagnostis.gr/synantiseis-oikogeneiakon-istorion-mesa-stin-istoria-toy-metapolemikoy-kosmoy-tis-marizas-ntekastro/>

ΑΝΔΡΕΑΣ Κ. ΜΠΟΥΡΟΥΤΗΣ

*Οι εβραϊκές περιουσίες
Κράτος και δωσιολογισμός
στη Θεσσαλονίκη,
1943-1949*

*Εκδόσεις Αλεξάνδρεια,
Αθήνα 2023*

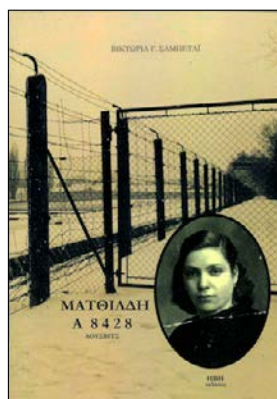
Το βιβλίο του Δρ. Ανδρέα Μπουρούτη παρακολουθεί την προπολεμική εποχή, την Κατοχή και τη μεταπολεμική περίοδο και δίνει σαφείς και στοιχειοθετημένες απαντήσεις στα ερωτήματα σχετικά με τις εβραϊκές περιουσίες, κινητές και ακίνητες, αξιοποιώντας πρωτογενές αρχειακό υλικό που παρουσιάζεται για πρώτη φορά. Μέσα στους δρόμους του κέντρου, της ανατολικής και της δυτικής Θεσσαλονίκης βλέπουμε να εκτυλίσσονται οι ιστορί-

ες ανθρώπων, οι περισσότεροι από τους οποίους χάθηκαν με τραγικό τρόπο στα στρατόπεδα θανάτου.

Η άνθηση της ιστορικής έρευνας για τον ελληνικό εβραϊσμό τα τελευταία χρόνια επικεντρώνεται σε μεγάλο βαθμό στην προπολεμική παρουσία των εβραϊκών κοινοτήτων και κυρίως στο Ολοκαύτωμα την περίοδο του πολέμου. Αντίθετα υπάρχουν αναπάντητα ερωτήματα που αφορούν τη μεταπολεμική εποχή, ιδίως το ζήτημα των εβραϊκών περιουσιών, που αποτελεί θέμα συζήτησης στη δημόσια ιστορία.

Την άνοιξη του 1943, με την εφαρμογή της Τελικής Λύσης στη Θεσσαλονίκη, οι ναζί φρόντισαν να ανοίξουν τον κύκλο της συνενοχής στη λεηλασία των εβραϊκών περιουσιών, κάτι που έπραξαν σε όλη την κατεχόμενη Ευρώπη. Το ελληνικό κράτος ενεπλάκη στην υπόθεση με τη δημιουργία της Υπηρεσίας Διαχείρισεως Ισραηλιτικών Περιουσιών (ΥΔΙΠ), ενώ χιλιάδες Έλληνες χριστιανοί έσπευσαν, άλλοι από ανάγκη και πολλοί από καιροσκοπισμό, να συμμετά-

σχουν στη διαδικασία εκμετάλλευσης ως μεσεγγυούχοι. Ακόμη και μετά την απελευθέρωση, το ζήτημα των εβραϊκών περιουσιών εξακολούθησε να αποτελεί ένα ακανθώδες θέμα που εξέθετε διεθνώς τη χώρα. Ποια ήταν η δημόσια στάση έναντι των επιζώντων Ελλήνων Εβραίων; Πώς αντιμετωπίστηκαν οι δωσίλογοι και όσοι εκμεταλλεύτηκαν και διασπάθισαν τις εβραϊκές περιουσίες; Γιατί καθυστέρησε η εφαρμογή των νόμων και τι συνέβη τελικά το 1949; Σε αυτά τα ερωτήματα απαντά η έρευνα που Α. Μπουρούτη που συμπυκνώνεται σε αυτή την έκδοση.

ΒΙΚΤΩΡΙΑ Γ. ΣΑΜΠΕΤΑΪ

*«Ματθίλδη Α 8428-
Αουσβιτς»*

Εκδόσεις Ηβη, Βόλος 2024

Κυκλοφόρησε το νέο βιβλίο της Βο-

λίωτισσας συγγραφέως Βικτώριας Γ. Σαμπετάι, που παρουσιάζει τη συγκλονιστική ιστορία της γιαγιάς της. Ένα ταξίδι προς τον θάνατο από την Κέρκυρα στο Άουσβιτς. Η Ματθίλδη, η οποία επέστρεψε στην Κέρκυρα, γνώρισε τον άντρα της και έζησε στον Βόλο, ήταν ανάμεσα στους ελάχιστους Κερκυραίους που επέζησαν από τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Η συγγραφέας Βικτώρια Γ. Σαμπετάι γεννήθηκε και μεγάλωσε στον Βόλο και ζει μόνιμα στο Βέλγιο. Η αγάπη της για τα βιβλία την ώθησε να ασχοληθεί με τη συγγραφή και να μοιραστεί τα κείμενά της με το αναγνωστικό κοινό. Το πρώτο της βιβλίο, η συλλογή διηγημάτων «Άλμα πίστης» εκδόθηκε τον Νοέμβριο του 2020. Το αστυνομικό μυθιστόρημα «Σνάιπερ» είναι το δεύτερο βιβλίο της και εκδόθηκε το 2022. Πριν από λίγες μέρες κυκλοφόρησε το τρίτο της βιβλίο «ΜΑΤΘΙΛΔΗ Α 8428» που περιγράφει όσα βίωσε η γιαγιά της στη διάρκεια του Ολοκαυτώματος.

*(Από το e-thessalia.gr,
24.4.2024)*

ΥΒΕΤ ΜΠΕΖΑ - ΛΕΩΝ

Οικογένεια Λεών.

Η διάσωση μίας ιστορίας.

Η ιστορία μίας διάσωσης.

Αυτοέκδοση, Αθήνα 2024

Ενα βιβλίο – φόρος τιμής της συγγραφέως στον σύζυγό της, Μωρίς, που τη συντρόφευσε δια βίου, και σε όλους εκείνους που κατόρθωσαν να ξεπεράσουν τις δραματικές καταστάσεις που έζησαν από τη ναζιστική φρίκη. Το βιβλίο αρχίζει με την πρόταση: «Πολλά από αυτά που θα σας διηγηθώ δεν τα έζησα ούτε τα είδα από κοντά. Τα άκουσα να τα λένε μέλη της οικογένειάς μου και γ' αυτό πιστεύω ότι είναι αληθινά». Τα περιστατικά που αφηγείται η Υβέτ Λεών δεν είναι απλώς κουβέντες μιας οικογενειακής μυθολογίας, έχουν αξία ιστορική.

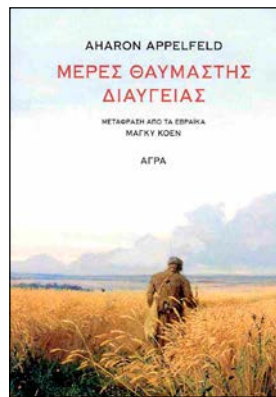
Η ιστορία - Αρχές του 19ου αιώνα: Δυο Εβραίοι από τη Σμύρνη, πατέρας και γιος, φτάνουν στη Θεσσαλονίκη και εγκαθίστανται

εκεί. Αρχίζουν να δουλεύουν, παντρεύονται, δημιουργούν οικογένειες και επιχειρήσεις. Μαθαίνουν από νησιώτες εμπόρους λαδιού την κατασκευή του σαπουνιού και γίνονται φίλοι για μια ζωή. Οι απόγονοί τους προοδεύουν και επεκτείνουν τις δουλειές τους στα Βαλκάνια, και συγκεκριμένα στα Σκόπια.

Β' Παγκόσμιος Πόλεμος: Εισβολή των Γερμανών στην Ελλάδα. Πείνα, διωγμοί, εκτελέσεις και εκτοπισμός των Εβραίων στα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης. Η οικογένεια Λεών, αποτελούμενη από δεκατέσσερα άτομα, διέφυγε στη Γλώσσα Σκοπέλου και σώθηκε χάρη στη βαθιά της φιλία με τον Γεώργιο Μιτζελιώτη, τον πρόεδρο του χωριού. Μια καλύβα στο βουνό τούς έκρυψε για ενάμιση χρόνο... Μετά το τέλος του πολέμου, επιστρέφουν στη Θεσσαλονίκη και τη νέα κανονικότητα. Όμως δεν ξεχνούν ποτέ τους σωτήρες τους που τους έσωσαν με κίνδυνο της ζωής τους.

Η Υβέτ Μπέζα-Λεών, η οποία επί πολλά έτη διετέλεσε πρόεδρος της φιλανθρωπικής οργάνωσης Εβραίων γυναικών W.I.Z.O. εξέδωσε το 2017 το πρώτο της βιβλίο, με τίτλο "Μια ιστορία. Η δική μας", με την ιστορία της οικογένειας Μπέζα και τώρα εξέδωσε το δεύτερο βιβλίο της με την ιστορία της οικογένειας του συζύγου της

Μωρίς Λεών για να τη μάθουν τα εγγόνια της, αφού πρώτα είχαν την τύχη να γνωρίσουν τους σωτήρες τους Μιτζελιώτη και Κορφιάτη.

ΑΑΡΟΝ ΑΠΕΛΦΕΛΝΤ

Μέρες θαυμαστής διαύγειας

Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2023

Ο μεγάλος συγγραφέας αναγνωρίζεται από τους χαρακτήρες που φέρνει στον κόσμο και από τη μοναδικότητα της γραφής του. Πρόκειται ακριβώς για την περίπτωση του Ισραηλινού συγγραφέα Άαρον Άπελφελντ και του μυθιστορήματος του «Μέρες θαυμαστής διαύγειας», ενός από τα τελευταία και ωραιότερα έργα του.

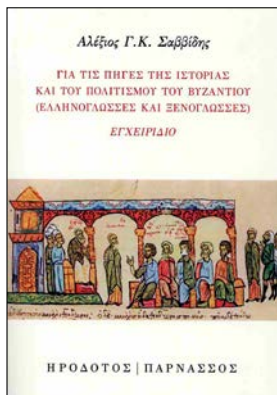
Κάτω από το φως του Μαΐου 1945, ο εικοσάχρονος Τέο Κόρνφελντ καταφέρνει να μην υποκύψει στην υπερβολική καταπόνηση φαγητού μετά τη στρατοπεδική λιμοκτονία. Έχει μόλις αφήσει το στρατόπεδο συγκέντρωσης, που το εγκατέλειψαν οι φρουροί του καθώς πλησιάζουν οι Ρώσοι. Έχει μόνο έναν στόχο: να ξανα-

βρει το οικογενειακό του σπίτι. Στους δρόμους της περιπλάνησής του στην ύπαιθρο μιας ερειπωμένης Ευρώπης, διάσπαρτης με κουφάρια από ταγκ και φορτηγά, συναντά άλλους εκτοπισμένους των στρατοπέδων συγκέντρωσης, βαριά τραυματισμένους, που του θυμίζουν τη φρίκη από την οποία επέζησε, ενώ ταυτόχρονα άλλες μορφές από το παρελθόν αναδύονται στη μνήμη του. Στις «Μέρες θαυμαστής διαύγειας» όλοι κινούνται σ' ένα περιβάλλον μεγάλης ερημιάς, σαν τη γη στον καιρό του Κάιν και του Άβελ.

Το βιβλίο αφηγείται το ταξίδι του Τέο Κόρνφελντ στα ηλιόλουστα τοπία της Κεντρικής Ευρώπης. Κάθε συνάντηση ξυπνάει μέσα του αμέτρητα ερωτήματα. Πώς να ζήσει μετά την καταστροφή; Πώς να συμπιλιώσει το παρελθόν με το παρόν, τη μοναξιά με την αλληλεγγύη; Πώς να βρει το μερίδιο της ανθρωπιάς που του αναλογεί;

Πέρα από τη συντριβή της Ιστορίας, αυτό το αξιοθαύμαστο βιβλίο είναι η ιστορία μιας Ανάστασης. Η συμπεριφορά των ηρώων του Άπελφελντ μοιάζει να υπακούει σε μια μυστηριώδη λογική, θυμίζοντας τους λογοτεχνικούς ήρωες των δασκάλων του, του Κάφκα με τους παθητικούς πρωταγωνιστές, που συγγενεύουν με τους δικούς

του, ή του Σμουέλ Γιοσέφ Αγκνόν (1888-1970, Βραβείο Νόμπελ 1966), του αναβιωτή του πριν από το 1939 ευρωπαϊκού ιουδαϊσμού που δοκιμάζεται από την επικείμενη εξαφάνισή του.

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Γ.Κ. ΑΛΕΞΙΟΣ

Για τις πηγές της ιστορίας και του πολιτισμού του Βυζαντίου (ελληνόγλωσσες και ξενόγλωσσες) Εγχειρίδιο

Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2023

Το παρόν έργο κωδικοποιεί μέσα σε έναν τόμο την πολύτιμη γραμματολογική έρευνα που έχει πραγματοποιηθεί, στα 120 και πλέον χρόνια της βυζαντινολογίας, από τους Κάρολο Κρουμπάχερ, Maria-Elisabetta Colonna και Guyla Moravcskik έως τους Hans-Georg Beck, Herbert Hunger, Νικόλαο Τωμαδάκη, Ιωάννη Καραγιαννόπουλο (Johannes Karayannopoulos - Gunter Weiss), Armin Hohlweg, Alexander Kazhdan, Απόστολο Καρπόζηλο,

Θεοχάρη Δετοράκη, κ.ά., οι οποίοι με τα (συνήθως πολύτομα) συγγράμματά τους έχουν θέσει στέρεες βάσεις της νεότερης βυζαντινολογικής γραμματείας, με ιδιαίτερη έμφαση στην βυζαντινή ιστοριογραφία και χρονικογραφία. Την αποτύπωση όλου αυτού του πολύτιμου υλικού, εμπλουτισμένου με τις νέες εκδόσεις - μεταφράσεις - νεοελληνικές αποδόσεις - σχολιασμούς και ειδικές μελέτες, που έχουν δει το φως της δημοσιότητας μέσα στις τελευταίες δεκαετίες (ιδίως από εκείνη του 1970 κ.ε.), επιχειρεί να καταγράψει σε αφηγηματικό κείμενο η παρούσα γραμματολογική επισκόπηση για τις τρεις κύριες βυζαντινές ιστορικές περιόδους (τέλη 3ου/ αρχές 4ου έως αρχές 8ου - αρχές 8ου έως αρχές 11ου - αρχές 11ου έως β' μισό 15^{ου} αιώνων), αλλά και για το πρώτο τμήμα της αμέσως ακολουθούσας μεταβυζαντινής (β' μισό 15ου - β' μισό 16ου αιώνα), που στην ουσία συνέχισε την βυζαντινή ιστοριογραφική και χρονικογραφική παράδοση. Παρέχονται εδώ οι απαραίτητες γενικές πληροφορίες για τους Βυζαντινούς/Μεταβυζαντινούς και τους άλλους μεσαιωνικούς/μεταμεσαιωνικούς συγγραφείς (χριστιανούς της Δύσης, του σλαβοβαλκανικού κόσμου και της Εγγύς και Μέσης Ανατολής, μουσουλμάνους αραβόφωνους, ιρανόφωνους και τουρκόφωνους, Ιουδαί-

ους, κ.ά.), για τα έργα τους (τίτλοι - περιεχόμενο - κύρια χαρακτηριστικά) και για τις καλύτερες ιστορικές περιόδους σε αυτά. Στο εγχειρίδιο περιλαμβάνεται εκτενής αναφορά στον σημαντικό Ιουδαίο περιηγητή Βενιαμίν εκ Τυδέλης.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΑΚΗΣ

Το ολοκαύτωμα στην ελληνική κουλτούρα μνήμης 1945-1989

Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2023

Πώς διαχειρίστηκε η ελληνική κοινωνία τη μνήμη του Ολοκαυτώματος στο πλαίσιο του διχασμού που κληροδότησε ο Εμφύλιος πόλεμος τόσο στην πολιτική όσο και στην κουλτούρα της μνήμης; Όπως δείχνει τεκμηριωμένα ο Δημήτρης Ελευθεράκης, η μνήμη του αφανισμού της εβραϊκής ζωής στην Ελλάδα καθυποτάχτηκε πολύ γρήγορα στις ανάγκες νομιμοποίησης διάφορων ενεργών παραγόντων, από το Κ.Κ.Ε. μέχρι την Εκκλησία, που διαγκωνίζονταν μεταξύ τους

για μια θετική απεικόνιση του ρόλου τους στην Κατοχή. Μετά το τέλος της δικτατορίας, η αναδυόμενη ανάγκη συμφιλίωσης προσέκρουσε σε μια προβληματική συζήτηση για το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων. Κατά τη σκιαγράφηση της ελληνικής κοινωνίας του Β' Παγκόσμιου πολέμου, οι Εβραίοι δεν εντάχθηκαν ως κοινότητα μνήμης στην αλληλέγγυα κοινότητα η οποία πάλεψε ως Δαβίδ ενάντια στον Γολιάθ που συνιστούσαν οι Γερμανοί κατακτητές. Για να φτάσουμε λοιπόν στην πλήρη αναγνώριση της σημασίας του Ολοκαυτώματος στην Ελλάδα, είναι απαραίτητο, όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας, να ξεπεραστούν οι επικρατούσες ακόμη και σήμερα παραδόσεις που τοποθετούν στο επίκεντρο της ενθύμησης της εξόντωσης δράσεις αντίστασης και διάσωσης που έχουν περάσει στη σφαίρα του μύθου.

Η πρωτοποριακή αυτή μελέτη (που εκδίδεται ταυτόχρονα στη Γερμανία) συμβάλλει στη διερεύνηση της μνημονικής κουλτούρας του Ολοκαυτώματος συνολικά, έτσι ώστε αυτό να πάρει τη βαρύνουσα θέση που του αρμόζει στην ελληνική κουλτούρα μνήμης. Μεταξύ άλλων, δείχνει ότι η ως τώρα απουσία του από αυτήν επιτεύχθηκε μάλλον με τον επιλεκτικό λόγο παρά, όπως πιστεύεται, με τη σιωπή.

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

Summary of Contents of Issue 261, vol. 47 • January - June 2024

- ✓ In this issue's editorial, KIS President David Saltiel looks back on the **nine months since the October 7 terrorist attack on Israel by Hamas**, focusing on what Israel's military operations in Gaza have revealed.
- ✓ The commemorative series of **stamps "Synagogues of Greece"** was presented at an event held in Athens, at the Old Parliament House, on April 18, 2024, the first day of circulation of the stamps. We publish the speeches delivered by the President of the Hellenic Post Daniel Benardout, the painter Myrsini Vardopoulou who designed the stamps and the Director of the Jewish Museum of Greece Zanet Battinou, who collaborated for the release of the stamps.
- ✓ On the occasion of the students protests in the USA against Israel, we republish the article of Adam Rubin **"This is definitely not my dad's antiwar protest"** (Times of Israel, 22.4.2024), son of Jerry Rubin, an iconic anti-war activist of the 60s. The columnist highlights the differences between then and now pointing out that "certain circles, under the guise of anti-war sentiment, openly support violent organizations such as Hamas, Islamic Jihad and Hezbollah."
- ✓ We publish the first part of the study by the historian Thrasyvoulos Papastratis on the topic **"The image of the Jews of Didymoteicho through the newspapers of Evros during the period 1924-1940"**.
- ✓ With its fourth part published here, the study of Professors John Kalef Ezra and Dionysis Drosos on the **"Sonderkommando"** is being completed, focusing on the administration of justice and the social reintegration of the Sonderkommando survivors.
- ✓ We publish the speech of Patras University professor Giorgos Panagiotopoulos, entitled **"Journey of memory for the understanding of the past and the awakening of knowledge"**, delivered at the academic Conference "The Holocaust on the island of the Righteous", organized in Zakynthos (1-2.2.2024) by the Directorate of Primary Education of Zakynthos in collaboration with the General Secretariat of Religious Affairs of the Greek Education Ministry.
- ✓ On the occasion of the circulation of the book by Yiannis Karatzoglou **"Mediators and collaborationists and the end of Jewish entrepreneurship in occupied Thessaloniki"** (ed. Epikentro, 2023, p. 576), we publish the article by the author and historical researcher Achilleas Hekimoglou on the fate of Jewish properties in Thessaloniki during the German Occupation.
- ✓ The Metropolitan Bishop of Fanari Agathangelos in his article, which we republish here from the website *Orthodoxia Info*, analyzes **anti-Semitism and Nazism**.
- ✓ Professor Georgios Sarigiannis in his essay **"The Jew in Karagiozis"** examines how the figure of the Jew is presented in the shadow puppet theater of "Karagiozis".
- ✓ We publish a brief tribute to the life and work of the late **Raphael Frezis**, writer, historical researcher and for many years president of the Jewish Community of Volos, who passed away on April 20, 2024.
- ✓ The presentation of the book **"Holocaust Songs of the Greek Jews"** by soprano Mariangela Hatzistamatiou took place in Athens, on May 29, 2024. The book is fruit of the second phase of the soprano's research project on the subject of the songs of the Greek-Jewish tradition, with its first product being the release of the musical CD with all the relevant orchestrated songs.
- ✓ The author Marisa Decastro presents the new book by the historian Rika Benveniste **"Castaways, family and other stories in the History of the post-war world"** (ed. Polis, 2023), on the subject of the revival of Jewish life in Kavala.
- ✓ The issue closes with **book reviews**.

Cover: *The commemorative series of stamps "Synagogues of Greece" released by the Hellenic Post, on April 18, 2024.*

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ.Ε. Δαυίδ Σαλιτιέλ • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ-ΥΛΗΣ: Έφη Εζρατί

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Βουλής 36 • 105 57 Αθήνα Τηλ. 210 - 3244315-8

E-mail: info@kis.gr • Web site: http://www.kis.gr • Κωδικός εντύπου: 3502

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους. – Διανέμεται δωρεάν

Τα τεύχη των Χρονικών είναι αναρτημένα στον ιστότοπο του Κ.Ι.Σ.Ε.

